

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

На правах рукопису

ТАТАРИН ІГОР ІВАНОВИЧ

УДК 343.296 (043.3)

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВOPУШЕННЯМ, НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ**

Спеціальність: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова
експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник –

НОР Василь Тимофійович доктор юридичних наук, професор, академік
Національної академії правових наук України

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ	
1.1. Поняття і види шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням...	12
1.2. Нормативно-правове регулювання відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням	33
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	55
РОЗДІЛ 2 РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ	
2.1. Цивільний позов як форма реалізації права на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням	57
2.2. Інші форми забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням	89
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	109
РОЗДІЛ 3 СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ШКОДИ	
3.1. Кримінальні процесуальні засоби забезпечення відшкодування шкоди. 114	
3.2. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами для виконання завдань, пов'язаних із відшкодуванням шкоди	151
3.3. Удосконалення діяльності оперативного підрозділу для підвищення ефективності відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди та надання допомоги слідчому	165
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	171
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	183
ДОДАТКИ	211

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВАТ – відкрите акціонерне товариство

ВР – Верховна Рада

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я ЄРДР – Єдиний реєстр
досудового розслідування

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

МВ – міський відділ

МВС – міністерство внутрішніх справ

ОВС – органи внутрішніх справ

ООН – Організація Об'єднаних Націй ОРД – оперативно-розшукова

діяльність ОРЗ – оперативно-розшукові заходи ПАТ – публічне акціонерне

товариство

ПрАВ – приватне акціонерне товариство

ПП – приватний підприємець

РВ ГУМВС – районний відділ головного управління Міністерства внутрішніх
справ

СВ – слідче відділення

ЦК – Цивільний кодекс

ЦПК – Цивільно-процесуальний кодекс

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Актуальність теми дослідження.

Будь-яке кримінальне правопорушення так чи інакше заподіює шкоду охоронюваним законом суспільним відносинам. З року в рік зростає сума шкоди, завданої злочинами. Так, загальна сума матеріальної (моральної) шкоди, установленної судом за вироками, що набрали законної сили 2012 року становила майже 2,9 млрд. грн., 2013 року – 6,2 млрд. грн., 2014 року – 10,5 млрд. грн. [1]. Як показує наведена статистика, заподіяння шкоди злочинною діяльністю та її відшкодування істотно зростає.

Проблеми реалізації прав потерпілої особи (як фізичної, так і юридичної), у тому числі й права на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, ефективність процесуальних механізмів такого відшкодування були предметом дослідження багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема: С.О. Александрова, Ю.П. Аленіна, Б.Л. Ващук, О.П. Герасимчука, М.І. Гошовського, М.В. Гузели, С.В. Давиденко, В.Г. Даєва, Н.С. Карпова, Х.Р. Кахнич, Л.Д. Кокорева, Я.О. Клименка, Р.В. Корякіна, О.В. Крикунова, О.П. Кучинської, О.М. Ларіна, В.Т. Нора, С.І. Остапенка, В.Я. Понаріна, І.І. Потеружі, Т.І. Присяжнюк, В.М. Савицького, М.В. Сіроткіної, Л. Д. Удалової, Н.Б. Федорчука, Л.І. Шаповалової й інших.

Для потерпілої від кримінального правопорушення особи важливими є саме реальність та обсяги відшкодування такої шкоди, при цьому обидва критерії прямо залежать від ефективності та своєчасності спрямованих на забезпечення такого відшкодування дій органів досудового розслідування та оперативних підрозділів. Проте, як зазначають науковці, які здійснювали аналіз кримінальних справ у різних регіонах України за попередні роки, в середньому 40% потерпілих не отримують жодного відшкодування завданої їм злочином шкоди, що не узгоджується з нормами, які регламентують відносини у сфері відшкодування шкоди, не лише вітчизняного законодавства, а й міжнародно-правових актів, ратифікованих Верховною Радою України [2, с. 341].

Такий стан речей пояснюється не тільки недоліками законодавства, але й недоліками в роботі органів досудового розслідування, починаючи від того, що питання відшкодування шкоди потерпілому відходять у них на другий план (воно вважається другорядним відповідно до проведеного опитування), й закінчуючи елементарними помилками у визначенні особи, яка повинна нести відповідальність за заподіяну шкоду. На практиці ж забезпечення відшкодування потерпілій особі заподіяної шкоди в багатьох випадках складає за своїм характером та обсягом систему не лише кримінальних процесуальних, але й оперативно-розшукових заходів, спрямованих на пошук майна, інших цінностей, за рахунок яких здійснюватиметься відшкодування, доступ до нього, арешт та збереження.

Вищевикладене зумовлює необхідність більш глибокого та повного теоретичного й практичного дослідження проблем забезпечення відшкодування потерпілим заподіяної кримінальним правопорушенням

шкоди не лише органом досудового розслідування, але й за активної участі (залучення) оперативних підрозділів до розшуку майна та інших цінностей винних осіб, формування на цій основі конкретних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011-2015 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 року № 14-10П; Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 років, затверджених наказом МВС України від 29 липня 2010 р. № 347; Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю на 2011–2017 рр., затвердженої Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1000/2011; Плану науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямом «Протидія злочинам, підслідним ОВС: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти» (номер державної реєстрації 0112U007493). Тема дисертації уточнена та перезатверджена Вченою радою

Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол № 4 від 27.11.2013).

Мета й задачі дослідження. Мета роботи полягає у визначенні та вивченні актуальних питань вдосконалення діяльності органів досудового розслідування для підвищення її результативності у забезпеченні на досудовому розслідуванні відшкодування потерпілим шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; у розробці науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства та слідчої практики щодо такого відшкодування.

Для реалізації цієї мети визначено такі задачі:

- вивчити і узагальнити наукові дослідження зазначеної проблеми в Україні, в іноземних державах та на міжнародному рівні;
  - проаналізувати чинні нормативно-правові акти, що регулюють взаємодію слідчого з оперативними підрозділами щодо забезпечення відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди;
- виявити проблемні питання, що виникають у практиці щодо реалізації загального завдання відшкодування шкоди;
  - дослідити на основі узагальнення кримінальних справ (проваджень) причини недоліків у роботі органів досудового розслідування та оперативних підрозділів із забезпечення відшкодування шкоди потерпілим особам;
    - розробити і внести пропозиції та рекомендації щодо удосконалення процесуальних дій та заходів для підвищення ефективності забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, та надання допомоги слідчому.

Об'єктом дослідження виступають правовідносини, що виникають у

кримінальному провадженні щодо забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Предметом дослідження є забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження стала теорія пізнання правових явищ. Враховуючи специфіку теми, мету і задачі дослідження, в дисертації застосовувалися такі методи: *діалектичний метод* (для аналізу інституту забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди потерпілим особам як елемента процесуальної системи, що постійно розвивається, з'ясування його сутності, встановити взаємозв'язки з іншими проблемами та явищами) (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 3.1); *метод комплексного підходу* (для аналізу правових джерел, присвячених досліджуваній проблемі) (підрозділи 1.1, 2.1, 3.2); *формально-логічний метод* дослідження (для визначення поняття та форм відшкодування шкоди у кримінальному провадженні) (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2); *порівняльно-правовий метод* (для аналізу норм чинного КПК України у порівнянні з нормами КПК 1960 р., а також нормами кримінального процесуального законодавства інших держав; для аналізу інших поглядів, висловлених у теорії і практиці, щодо забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, що становить той теоретичний зріз, під кутом якого стане можливим вироблення рекомендацій щодо вдосконалення вітчизняного чинного законодавства) (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.3); *формально-юридичний метод* (для розуміння сутності та тлумачення окремих правових норм щодо здійснення забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; для формулювання дефініцій і висновків) (підрозділи 1.1, 3.1); *метод юридичного аналізу* (для вивчення та аналізу чинних вітчизняних і зарубіжних нормативно-правових актів, що визначають принципи діяльності ОВС України) (підрозділи 1.2, 3.1, 3.2, 3.3).

За допомогою *соціологічного* (анкетування, опитування, інтерв'ювання) та *статистичного методу* виявлено стан та недоліки слідчої практики щодо забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, та запропоновано шляхи їх подолання (підрозділи 1.1, 3.3).

Емпіричну базу склали матеріали вивчення понад 200 кримінальних справ (проваджень) за 2010-2014 роки, розглянутих, вирішених судами Львівської області. Крім цього проведено інтерв'ювання 96 слідчих.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що це дисертаційне дослідження є першою за роки незалежності України та після прийняття нового КПК України спробою здійснити теоретико-правовий аналіз діяльності органів досудового розслідування та оперативних підрозділів, спрямованої на забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. У ході дослідження:

уперше:

- на основі нового Кримінального процесуального кодексу України дано авторську дефініцію шкоди, яка може бути завдана кримінальним правопорушенням; під такою шкодою пропонується розуміти зменшення або знищення майнових/приниження особистих немайнових благ потерпілої від кримінального правопорушення особи. Ця шкода

заподіюється безпосередньо майну потерпілого шляхом викрадення, втрати, пошкодження або його знищення, особистим благам особи – приниження її честі і гідності та ділової репутації;

-запропоновано новий підхід до формування низки традиційних завдань, пов'язаних із забезпеченням відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Складовими елементами системи удосконалення вказаної діяльності мають бути: удосконалення освітнього рівня працівників правоохоронних органів, а також вирішення проблеми їх кадрового забезпечення; впровадження досягнень науки і техніки, використання нетрадиційних засобів розшуку майна, інших цінностей (поліграфа, гіпнозу);

- виявлено основні групи процесуальних та криміналістичних, зокрема тактичних, недоліків, що зустрічаються у слідчій практиці щодо забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, пов'язаних з заявленням цивільного позову у кримінальному провадженні, визначенні його обсягу, часу заявлення, а також проведення відповідних заходів з метою виявлення та збереження майна, на яке накладено арешт;

удосконалено:

- поняття цивільного позову про відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди у кримінальному провадженні як вимоги потерпілої особи, яка зазнала майнової/моральної шкоди від кримінального правопорушення, її повноважного представника або в її інтересах прокурора до підозрюваного/обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть майнову відповідальність за його дії, про відшкодування цієї шкоди; ця вимога заявлена під час досудового розслідування слідчому, прокурору або судді (суду) до початку судового розгляду, може бути уточнена в його процесі та має вирішуватись судом разом із кримінальним провадженням;

- поняття «майнова шкода» як шкода, заподіяна кримінальним правопорушенням безпосередньо майну потерпілого шляхом викрадення, втрати, пошкодження або знищення, до складу якої входить як пряма шкода, викликана будь-яким із зазначених способів, так і грошові витрати на відновлення здоров'я, а в разі смерті особи – на поховання і утримання непрацездатних членів сім'ї;

- поняття «супутній майновий збиток» як шкода, що завдається власникові майна (потерпілому) під час підготовки до вчинення кримінального правопорушення, проникнення для його вчинення та в результаті приховування слідів правопорушення тощо;

-структуру типових тактичних операцій, спрямованих на забезпечення відшкодування шкоди, зокрема за рахунок тактичної операції «Встановлення

характеру і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням»;

-процесуальні норми, які б визначали порядок добровільного відшкодування підозрюваним/обвинуваченим завданої потерпілому майнової та/або моральної шкоди;

набули подальшого розвитку:

- поняття «забезпечення відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням», під яким необхідно розуміти комплекс дій процесуального, оперативного-розшукового та організаційного характеру, спрямованих на розшук, виявлення і арешт майна (майнових прав), інших цінностей з метою забезпечення заявленого у кримінальному провадженні цивільного позову, а також можливої їх конфіскації;
- класифікація майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Запропоновано класифікувати її на основну і додаткову;

- форми взаємодії між органами досудового розслідування і оперативними підрозділами щодо забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони сприятимуть подальшому розвитку науки кримінального процесуального права, розширяючи і поглиблюючи наукові підходи і положення щодо забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Сформульовані положення, висновки та пропозиції можуть бути використані: *в правотворчій діяльності* (для внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України); *у науково-дослідній діяльності* (як основа для подальшого розроблення засобів забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням); *в практичній діяльності* (для забезпечення в процесі досудового розслідування відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням); *в освітньому процесі* (результати дослідження використовують під час

викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес» та «Методика розслідування окремих видів злочинів» у Львівському державному університеті внутрішніх справ) (акт впровадження № 36 від 05.10.2015).

Апробація результатів дисертації. Дисертація підготовлена на кафедрі кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ.

Основні положення дисертації неодноразово обговорювались на всеукраїнських та міжнародних конференціях та опубліковані у вигляді матеріалів тез, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія і практика правотворчої та правозастосовної діяльності у контексті сучасних реформаційних процесів» (м. Харків, 29-30 жовтня 2011 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми правотворчості очима науковців» (м. Одеса, 1-2 листопада 2011 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Десяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницьк, 18-19 листопада 2011 року, Хмельницький університет управління та права); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми становлення та розвитку правової системи України» (Харків, 25-26 листопада 2011 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародне та вітчизняне законодавство в умовах сучасних реформаційних процесів» (м. Київ, 26-27 липня 2012 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правова система України: Сучасний стан та способи подальшого розвитку» (м.

Запоріжжя, 28-29 липня 2012 року); Всеукраїнська науково-практична конференція «Економіко-правові виклики 2014 року» (м. Львів, 6 грудня 2013

року); Всеукраїнська наукова конференція «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 17 жовтня 2014 року, Львівський державний університет внутрішніх справ).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації опубліковані у тринадцяти працях, з яких чотири – у виданнях, що визначені як фахові з юридичних наук, та одна – у зарубіжному періодичному виданні, а також у восьми тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена поставленою метою, задачами дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації складає 223 сторінки, додатки на 13 сторінках, список використаних джерел на 27 сторінках і включає в себе 265 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

1.1. Поняття і види шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням

Теоретичним аспектам шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, тобто шкоди, що є підставою для вжиття заходів для забезпечення її відшкодування потерпілій особі, в науці кримінально-процесуального права приділено значної уваги. Однак, не дивлячись на серйозну наукову розробленість як категорійного апарату окресленої у даній дисертації проблематики, так і окремих її питань, все ж залишаються немало питань, які ще недостатньо дослідженні, в той час як вони мають суттєве значення для теорії кримінального провадження (процесу) та практичної діяльності його суб'єктів. Крім того, реалії життя ставлять нові питання щодо названої проблематики, які вимагають теоретичного осмислення та практичного вирішення. Така ситуація обумовлена насамперед тим, що роботи, в яких досліджувалися питання відшкодування шкоди у кримінальному процесі (тепер кримінальному провадженні) ґрунтується на основі Кримінально-процесуального кодексу 1960 р., який втратив чинність. Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу у 2012 р., внесення у цьому зв'язку багатьох змін і доповнень у нормативно-правову основу, що регулює досудове розслідування, потребує нового наукового осмислення окремих аспектів відшкодування шкоди у кримінальному провадженні, та його забезпечення, що й ставить своїм завданням дисертант у цьому підрозділі роботи.

Для виявлення й розкриття низки проблемних (дискусійних) питань щодо окресленої проблематики необхідно, перш за все, зупинитись на вже в цілому з'ясованих і сприйнятих юридичною наукою положеннях. Але їх необхідно визначити як основу для подальшого дослідження. Вважаємо за доцільне провести їх висвітлення за наступним алгоритмом. По-перше, з'ясувати категорійний апарат питань щодо шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, по-друге, проаналізувати існуючі в правовій літературі підходи до поняття та видів шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, по-третє, обґрунтувати власні положення і дефініції досліджуваних аспектів з урахуванням новітніх підходів кримінально-процесуальної науки та наук інших галузей права, зокрема цивільно-правової.

Попередньо відзначимо, що досліджуване в цьому розділі питання про шкоду є досить важливим. Перш за все тому, що більшість суперечок у кримінальній процесуальній доктрині про поняття потерпілого пов'язані саме з трактуванням поняття шкоди. По-друге, деякі пропозиції, що стосуються зміни процесуального поняття потерпілого, або не містять згадки терміна «шкоду» або говорять про шкоду, заподіяну благам, правам чи законним інтересам, і, таким чином, є необхідність уточнити вживане процесуальним законом визначення понять.

Щодо шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, передусім, необхідно визначити це поняття, оскільки як зазначав ще Сократ, якщо немає поняття, то немає і знання [3, с. 34].

Дослідження правових джерел, в яких зустрічається визначення поняття шкода, дало можливість встановити відсутність єдиного підходу до трактування сутності даного поняття. Так, загальна теорія права визначає шкоду як негативні наслідки правопорушення [4, с. 200].

Висловлена також думка, згідно з якою «шкода – це негативний наслідок (результат) певної дії, що проявляється у зменшенні або втраті (знищенні) певних благ (майнових чи немайнових), порівняно з тією ситуацією, коли б таких дій, що спричинили зменшення (втрату), взагалі не було» [5, с. 112].

Я.О. Мотовіловкер з цього приводу свого часу писав, що поняття шкоди, про яку йде мова в кримінально-процесуальному праві, є поняття матеріально-правове. З конкретної матеріально-правової норми, на думку вченого – процесуаліста, «ми черпаємо відповідь не тільки про те, якому охоронюваному законом благу нанесено шкоду, але і про те, хто є її суб'єктом» [6, с. 48].

Інші дослідники, а саме: Г.А. Атанесян та С.П. Голубятніков, трактують поняття шкода як категорію бухгалтерської експертизи, що зумовлено перш за все, тим, що у більшості випадків нанесена шкода відшкодовується в судовому порядку [7, с. 324]. З даною думкою можна погодитися лише частково, оскільки матеріальна шкода виявляється за допомогою прийомів господарського контролю на підставі даних бухгалтерського обліку. Більше того, відшкодування шкоди може здійснюватися у добровільному порядку без звернення до суду. Ще один дослідник, Б.Т. Безлепкін, вважає, що «з точки зору юридичної, дане поняття характеризується як порушення норм об'єктивного права, супроводжуване зазвичай порушенням суб'єктивних прав...», а під фактичною шкодою він розуміє «зменшення того чи іншого майнового або немайнового блага, яке виступає конкретним об'єктом посягання (майнова і немайнова фактична шкода)» [8, с. 33].

Узагальнюючи різні наукові підходи до визначення поняття шкоди, переконаємось у тому, що її необхідно розглядати (шкоду), як об'єктивну категорію, що являє собою ті негативні зміни, які настали в майновому, фізичному, психічному, моральному стані особи внаслідок учинення злочину [9, с. 176]. Виходячи з цього, М.І. Гошовський та О.І. Кучинська зазначали:

«Шкода, заподіяна злочином, і шкода, що є підставою для визнання особи потерпілою, має об'єктивний характер і тому вона включається до об'єктивної сторони злочину» [10, с. 16]. Власне, цей об'єктивний характер проявляється й у тому, що вона, будучи заподіяна якійсь особі, існує незалежно від чиєїсь думки, в тому числі й думки цієї особи. Таким чином, «достатньо встановити хоча б в загальних рисах факт заподіяння фізичної, матеріальної чи моральної шкоди, навіть без конкретизації її ступеня тяжкості чи вираження в грошовій сумі» [11, с. 210], щоб визнати особу потерпілою від кримінального правопорушення.

Шкода, завдана кримінальним правопорушенням, завжди здійснюється конкретною особою. У даному випадку особа, яка його вчиняє, впливаючи при цьому на об'єкт, ставить визначену для себе мету, наприклад, викрасти

майно або заплямувати добре ім'я за допомогою засобів масової інформації і т.д.

За такого підходу основоположним моментом у визначенні поняття шкоди, завданої кримінальним правопорушенням буде наявність зв'язку шкоди, як підстави визнання особи потерпілою, з об'єктом злочинного посягання, як власне категорії, котра охороняється кримінальним законом. Тобто, така шкода повинна входити до поняття «наслідки кримінального правопорушення», а отже, охоплювати і можливість його вчинення.

Зупинимось на значенні категорії шкоди у визначенні характеру і ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення, оскільки повністю поділяємо висловлену в літературі позицію, згідно з якою «заподіяна посяганням шкода визначає характер і ступінь суспільної небезпеки злочину» [12, с. 233], а тому, «характер і ступінь наслідків, що настали, відіграють роль критерію розмежування кваліфікованих і простих складів злочинів та інших правопорушень» [10, с. 18].

У науковій літературі з цього приводу зазначалося, що кримінально - процесуальний закон виокремлює дві основні форми завданої шкоди: злочинний результат і злочинні наслідки. Зокрема, у цьому контексті О. Піонтковський писав: «Результатом здійснення більшості злочинів є настання шкідливих змін в охоронюваних кримінальним законом суспільних відносинах. Такі зміни в теорії кримінального права прийнято іменувати злочинним результатом» [13, с. 175]. Зрештою, встановлений теорією кримінального процесу поділ на злочинний результат та злочинні наслідки злочину, як форми завданої шкоди, до сьогоднішнього дня не піддавався сумніву, відтак, об'єктивно може бути застосований в нашому дослідженні, хоча нас більшою мірою цікавить не злочинний результат, а саме злочинні наслідки, як форма завданої шкоди, оскільки повністю поділяємо думку висловлену О.С. Карпіковим, що «Саме наслідки злочину є основним елементом його суспільної небезпеки, а їх характер визначається змістом суспільних відносин, яким даний злочин завдає шкоди» [14, с. 11]. Звідси, шкода як кримінально-правова категорія є одним з видів суспільно небезпечних наслідків злочину. Саме тому, шкода є основоположним елементом для визнання особи потерпілою від злочину. «Єдиним критерієм визнання особи потерпілою є факт заподіяння їй ... шкоди» [15, с. 244].

Отже, обов'язковим наслідком злочинного вторгнення в сферу законних прав і свобод особи є заподіяння шкоди. При цьому, вважаємо, що об'єктивно не існує такого злочинного діяння, яке не спричинило б заподіяння шкоди в тій або іншій мірі. Зокрема, вона має місце й при замаху на злочин, у результаті якого немає матеріальних наслідків, але обов'язково заподіюється нематеріальна шкода: психічна, організаційна, ідеологічна [16, с. 23].

Як зазначалось раніше, про поняття злочинних наслідків в юридичній літературі писалося не раз [17, с. 38]. Зазвичай під наслідками злочину розуміють шкідливі зміни в охоронюваних законом суспільних відносин (

об'єктах), що являються його результатом. Аналіз фахових видань з окресленої проблематики дає можливість встановити, що різними дослідниками при визначенні поняття шкоди фактично застосовується наведене вище міркування, хоч і в різних трактуваннях, які фактично на сам зміст досліджуваної категорії жодним чином не впливають. Наприклад, досить часто злочинні наслідки трактуються дослідниками як зміни, що відбуваються в об'єкті посягання внаслідок вчиненого особою суспільно небезпечного діяння [18, с. 143]. На думку російського дослідника Г. Новосьолова, необхідно чітко розмежувати поняття злочинного наслідку і злочинної шкоди [19, с. 6]. Не заперечуючи їх тісного взаємозв'язку, слід однак завважити що в даному випадку ні про яку тотожність мова йти не може. Дійсно, коли ідеться про злочинні наслідки, слід мати на увазі об'єктивні зміни оточуючого нас світу. «Оскільки в одних випадках злочин наносить шкоду власності (у будь-яких її формах), у інших заподіюється шкода життю, здоров'ю громадян, їх майну, у третіх – порушує встановлений у державі правопорядок і так далі» [20, с. 7]. Тому, на наш погляд, мають рацію ті науковці, які вважають, що злочинна шкода – це не стільки факт зміни, скільки факт значення цих змін для людини. Хоча, варто зауважити, серед науковців тривають дискусії щодо правильності/хибності заявленої позиції.

Отже, за своїм характером шкідливі наслідки злочину досить різноманітні і їх можна класифікувати за різними ознаками. За таких умов, та з урахуванням заявленого вище алгоритму викладу матеріалу, вважаємо за необхідне зупинитись на існуючих наукових позиціях, що сформувалися навколо видів (характеру шкоди) наслідків злочину, оскільки такі й до сьогоднішнього дня виокремлюються, а самі наукові дискусії тривають. Однозначно можемо лише стверджувати, що жоден із науковців не заперечує необхідності врахування характеру й ступеня шкоди, завданої злочином, при застосуванні конкретних видів кримінальної відповідальності. Відтак, дискусії зосереджуються переважно на видах (характері) шкоди та ступені її значущості у кожному конкретному випадку злочинного діяння, тобто на різних підходах у тлумаченні змісту шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Оскільки в межах цього підрозділу роботи неможливо описати всі наявні у наукових працях позиції дослідників з даного питання, вважаємо за доцільне зупинитись лише на основних, з них.

Зокрема, переважна більшість дослідників, які за кваліфікаційну ознаку беруть наявність чи відсутність внаслідок вчиненого злочину матеріальної шкоди, поділяють наслідки злочину за змістом на матеріальні та нематеріальні [21, с. 131]. Так, А.С. Михлін до матеріальних наслідків злочину відносить наслідки, що знайшли своє вираження у позбавленні людини життя або здоров'я (особиста матеріальна шкода), викликали втрату чи пошкодження майна і витрати, пов'язані з його відновленням (майнова шкода у вигляді прямої шкоди) чи неохоронення належних доходів (майнова шкода у вигляді неохоронених доходів) [22, с. 17]. Всі можливі інші злочинні наслідки дослідник відносить до нематеріальних, серед яких виокремлює: 1) особисту нематеріальну шкоду (коли порушуються немайнові права громадян); 2) неособисту нематеріальну шкоду (коли порушуються

особисті немайнові права держави, її утворень і громадських організацій) [22, с. 17]. Запропонована вченим класифікація наслідків злочину суттєвих зауважень серед інших процесуалістів не викликає, за винятком хіба – що включення до матеріальних наслідків злочину неодержаних доходів, які, на думку деяких авторів, не знаходяться в причинно-наслідковому зв'язку з фактом учинення злочину (така позиція дисертантом не сприймається, про що мова ітиме далі в роботі).

М.І. Ковальов запропонував дещо іншу класифікацію злочинних наслідків.

Зокрема, науковець поділяє злочинні наслідки на: 1) матеріальні (майнова шкода або неодержані доходи); 2) фізичні (смерть людини, заподіяння шкоди її здоров'ю, нормальному розвитку організму і т. ін.); 3) екологічні (забруднення водойм, атмосфери, заподіяння шкоди флорі або фауні); 4) моральні (заподіяння шкоди моральному вихованню людей чи образа статусу суспільства); 5) соціальні (становлять небезпеку для державного або суспільного ладу чи для правопорядку) [23, с. 102].

Існує також група вчених, які спеціально не розділяючи матеріальних і нематеріальних групових різновидів шкоди, класифікують її як фізичну, майнову, моральну, політичну [24, с. 13]. Є й думка, згідно з якою різними видами злочинів заподіюється майнова, фізична, моральна та організаційна шкода [25, с. 14]. Про те в науковій літературі зустрічаємо також і критику щодо тих чи інших класифікацій видів шкоди, завданої злочином. Так, зокрема, Б.Т. Безлепкін категорично відкидає наявність фізичної шкоди, оскільки на його думку «фізична шкода в юридичному сенсі не підлягає відшкодуванню, оскільки життя людині повернути взагалі не можна, а відновлення здоров'я є проблемою медичною, а не правовою» [8, с. 204]. Зупинимось на цьому детальніше.

Безперечно, фізичне й психічне здоров'я є одним з найважливіших людських благ. Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) визначає здоров'я як стан повного соціального та фізіологічного благополуччя, коли всі функції людини урівноважені навколишнім світом – природним та соціальним. Це дає підстави під фізичним здоров'ям вважати такий стан організму та органів людини, при якому вона може існувати та виконувати соціальні функції без будь-яких обмежень фізіологічного та соціального характеру.

Кримінальний закон нашої держави не суперечить міжнародному законодавству й також захищає здоров'я будь-якої людини. Тобто, здоров'я за цим законом України як об'єкт кримінально-правового захисту охоплює поняття будь-якої функціонуючої людської системи, незалежно від її фізичних

чи психічних дефектів [26, с. 174].

Власне, нормальне здоров'я забезпечує особі високий рівень соціальної активності, сприяє розвитку її талантів і здібностей. Завдання шкоди здоров'ю заподіює особі в багатьох випадках велику фізичну, моральну й матеріальну шкоду (останнє пов'язане з витратами на відновлення здоров'я, лікування й реабілітацію). Характер та ступінь шкоди здоров'ю особи встановлюється висновком судово-медичної експертизи [27, с. 56].

Тож, фізична шкода – це спричинені внаслідок злочину негативні зміни

фізичного й психічного здоров'я потерпілої особи, виражені в різних формах (смерть людини, заподіяння тяжких, середніх чи легких тілесних ушкоджень, порушення психічного стану особи, зміни у нормальному розвитку організму і т.п.). Тому повністю поділяємо висловлену в літературі думку, що завдання шкоди здоров'ю людини є негативним чинником і для суспільства в цілому, яке також потерпає від втрати або зниження соціальної активності кожного з його членів [28, с. 50].

Отже, злочин спричиняє настанню шкідливих змін в тілесній (матеріальній) сфері потерпілого під дією визначених зовнішніх впливів. Такі зміни в тілесній сфері спричиняють або можуть спричинити негативні зміни в психічній сфері та (або) в майновій сфері. Звідси, негативні зміни в психічній сфері можуть виявитися в обох видах страждань (моральна шкода), а негативні зміни в майновій сфері – у витратах, пов'язаних з корекцією або функціональною компенсацією тілесних недоліків та втрати доходу. Таким чином, будь-яка тілесна (фізична) шкода з метою її відшкодування розпадатиметься на моральну шкоду (за змістом психічну) та майнову шкоду. В практичній діяльності це можна проілюструвати так. Деякі кримінальні правопорушення, с прямовані проти життя і здоров'я громадян (убивство, тілесні ушкодження, побої і т.д.) спричиняють фізичну шкоду (фізичну біль і страждання), яку безпосередньо відшкодувати неможливо. Але ця фізична шкода, практично в кожному випадку, поєднана з матеріальною, тобто матеріальними витратами, що були понесені потерпілими в зв'язку з утратою годувальника, утратою заробітку, відновленням того стану здоров'я, який був до отримання фізичних травм і т.д. [29, с. 324].

Розглядаючи наслідки злочину, О.Д. Бойков виділяє як типи шкоди, завданої злочинним діянням і злочинною бездіяльністю, так і види шкоди залежно від характеру порушеного блага. До останніх він відносить: фізичнушкоду, психічну шкоду, синдром жертви злочину, моральну, майнову. Наведена класифікація зазвичай використовується для того, щоб виділити шкоду як основну, додаткову і кваліфікуючу ознаку складу злочину або як обтяжуючу обставину, а також для того, щоб дати уявлення про ситуації, за яких фізична та юридична особа може бути визнана потерпілою від злочинів та способи забезпечення захисту їх інтересів [30, с. 34].

Серед науковців, які детально досліджували поняття шкоди, завданої злочином, є й такі, що повністю заперечують виникнення (завдання) моральної шкоди потерпілій особі. Підґрунтя такої позиції науковців знаходиться у працях ще дореволюційного (1917 р.) юриста Г.Ф. Шершеневича, який стверджував, що «перекладення моральної шкоди на гроші є результат буржуазного духу, який оцінює все на гроші, який вважає все продажним» [31]. Так, А.М. Белякова відзначала: «Ми не вважаємо можливою постановку питання про відшкодування в кримінальному процесі заподіяної злочином моральної шкоди (збитків), хоча б з однієї лише причини неможливості її грошового вираження» [32, с. 27]. Такий підхід щодо відшкодування моральної шкоди підтримали й інші автори [33]. Але в даний час у науці кримінального права та кримінального процесу закріплення такого виду шкоди, як моральна, вже не піддається критиці, а відтак, цей

вид шкоди закріплено в чинному законодавстві (цивільному, кримінальному, кримінальному процесуальному) і повноцінно реалізовується судовою практикою. І хоч у чинному КПК України немає самого визначення цього поняття (очевидно у цьому й немає необхідності, оскільки визначення поняття шкоди, зокрема майнової і моральної містить цивільне законодавство (ст.ст. 22, 23, 1166, 1167 ЦК України), він використовує поняття моральної шкоди при визначенні потерпілого (ст. 55 КПК України), а також при визначенні предмету цивільного позову у кримінальному провадженні (ст. 128 КПК України) [34].

Разом з тим варто проаналізувати різні підходи науковців процесуалістів щодо складу поняття моральної шкоди. Спочатку в теорії кримінального процесу чітко не визначалось це поняття. Наприклад, В.М. Савицький та І.І. Потеружа, під моральною шкодою розуміли такий наслідок посягання на честь і гідність особи, який утворює один з необхідних елементів складу злочину, передбаченого кримінальним законом, таких як наклеп та образа [35, с. 7]. Це визначення є поняттям моральної шкоди у вузькому розумінні, яке сьогодні втратило своє значення насамперед у зв'язку з декриміналізацією цих діянь у КК України 2001 року.

Деякі дослідники – процесуалісти радянського періоду розглядали моральну шкоду як горе, заподіяне вбивством близької людини; дискредитацію потерпілого, приниження його честі і гідності [36, с. 37].

Праці ж процесуалістів більш пізнього періоду вже відзначаються більшою точністю у визначенні аналізованого терміну, оскільки вони повніше розкривають зміст досліджуваної шкоди через «душевні» або «психічні страждання» [37, с. 9]. Зокрема, Н.І. Газетдінов вважав, що «поняття моральної шкоди пов'язується в основному з приниженням честі і гідності людини (фізичної особи), з опороченням її в очах громадськості, у зв'язку з чим їй і заподіюються моральні переживання [33].

На думку М.В. Сіроткіної під «моральною шкодою» у кримінальному судочинстві України мають розумітися моральні та фізичні страждання, завдані злочином потерпілій особі, що спричинили втрати немайнового характеру.

Авторка вважає, вдалим визначення поняття «моральна шкода», закріплене в постанові Пленуму Верховного суду Російської Федерації «Деякі питання застосування законодавства про компенсацію моральної шкоди» від 20 грудня 1994 р. № 10, відповідно до якої під моральною шкодою розуміються моральні чи фізичні страждання, заподіяні діями (бездіяльністю), що посягають на належні громадянські від народження чи в силу закону немайнові блага (життя, здоров'я, гідність особистості, ділова репутація, недоторканність приватного життя, особиста і сімейна таємниця тощо), або що порушують його особисті немайнові права (право на користування своїм ім'ям, право авторства й інші немайнові права відповідно до законів про охорону прав на результати інтелектуальної діяльності), або що порушують майнові права громадянина [38, с. 7].

Аналогічної думки в цілому щодо поняття моральної шкоди дотримується і О.В. Крикунов, виокремлюючи у ній психічний компонент [39, с. 503].

Щодо вітчизняного законодавства, то тут крапку в будь-яких дискусіях щодо розуміння та можливості/неможливості відшкодування моральної шкоди завданої злочином, поставило цивільне законодавство України та постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.03.95р. № 4. Згідно з п.3 цієї постанови, моральна шкода — це втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб [40]. Хоча серед дослідників цього питання була висловлена думка, що,

«роз'яснивши положення про можливість розгляду в кримінальному судочинстві названих позовів, Пленум Верховного Суду України, звичайно, вийшов за межі своїх повноважень» [41, с. 72]. Уданому випадку вищий судовий орган України, не вийшов за межі своїх повноважень, а роз'яснив чинне законодавство (цивільне) і рекомендував судам усунути відповідну прогалину у кримінальному-процесуальному законодавстві шляхом застосування аналогії закону.

Отже, наведені вище визначення поняття моральної шкоди в цілому ґрунтуються на чинному законодавстві і мають право на існування. Разом з тим

, враховуючи думки різних дослідників вважаємо найбільш оптимальним визначення моральної шкоди, сформульоване В.П. Паліюком. Автор під моральною шкодою розуміє моральні, фізичні страждання та переживання, а також втрати немайнового характеру, заподіяні дією (бездіяльністю), що посягають на абсолютні нематеріальні блага (життя, здоров'я, гідність особи, недоторканність особистого життя тощо) громадянина чи порушують його особисті немайнові права, пов'язані з майновими (право авторства, право на ім'я тощо), і майнові права громадянина [42, с. 50]. Таке визначення є наближеним до поняття моральної шкоди, наведеного в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) (ч. 2 ст. 23) [43].

Таким чином, проаналізувавши наявні в правовій літературі підходи до визначення поняття шкоди взагалі, існуючі класифікації видів (характеру) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, доходимо висновку, що шкода, завдана кримінальним правопорушенням, це насамперед порушення майнових та особистих немайнових прав (особистих благ) особи, які підлягають оцінці та відшкодуванню винною особою.

Щодо класифікації видів шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, то вважаємо, що немає необхідності законодавчо виокремлювати поряд із майновою та немайновою інші види шкоди, завдані потерпілим, оскільки всі їх можливі варіанти так чи інакше входять до складу майнової шкоди (збитків – майнові втрати та/або недержані доходи) (ст. 22 ЦК України) або до складу нематеріальної (політична, моральна, фізичні страждання та ін. шкода). На наш погляд, вони мають розглядатися як родові і видові поняття. Однак, така класифікація є необхідною у межах визначення видів майнової та особистої немайнової (моральної) шкоди (ст. 23 ЦК України), завданої кримінальним правопорушенням, для визначення розміру завданих збитків та розміру відшкодування (компенсації нематеріальної – моральної шкоди) [44, с. 173].

Як цілком слушно пише В.Т. Нор, «Якщо нематеріальні наслідки (політичні, моральні, фізичні страждання та ін.), незважаючи на всю їхню вагу і суспільну небезпеку, оцінити у грошовому еквіваленті складно, або ж не можливо, то матеріальні виражаються насамперед у майновому збитку, заподіяваному в першу чергу матеріальним об'єктам злочинного посягання, що наділений саме кількісною характеристикою. Таким чином, його можна виразити у грошовому еквіваленті і усунути» [20, с. 8].

Попри різні погляди, викладені в літературі, на поняття характеру шкоди, заподіяної злочином, практичне значення в контексті нашого викладу, має розуміння терміну «шкода», вживаного в чинному кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві.

Слід зауважити, що, використовуючи термін «шкода», КПК України, як вже відзначалось раніше, попри постійні законодавчі вдосконалення, не розкриває цього поняття, а КК України взагалі вживає різні терміни (шкода, збиток, наслідки), що й призводить до неоднозначного розуміння і застосування цих термінів у практичній діяльності. Крім цього, в кримінальному законі зустрічається також вживання формулювань «значна шкода», «істотна шкода» та інші, але саме поняття шкоди там так само не розкривається [45, с. 121].

Через законодавчі прогалини у фаховій літературі довгий час тривають дискусії щодо тотожності понять «матеріальна шкода» та «майнова шкода». Одні автори вважають поняття матеріального збитку і майнової шкоди тотожними, інші вбачають істотну різницю між цими поняттями. Так, свого часу, В.З. Лукашевич з цього приводу писав, що термін «майнова шкода» як необхідна умова для визнання особи потерпілим від злочину і «матеріальні збитки» як необхідна умова для визнання цивільним позивачем у кримінальній справі є тотожними поняттями, оскільки і в першому, і в другому випадках мається на увазі майновий збиток, який може бути виражений у вартісному (грошовому) вираженні [46]. Не розрізняють, вважаючи синонімами, поняття матеріальної та майнової шкоди і С.А. Альперт та В.А. Азаров [47, с. 54].

На противагу наведеним міркуванням, деякі процесуалісти розрізняють ці поняття, вважаючи, що поняття «матеріальна шкода» ширше від поняття «майнова шкода», адже ним «охоплюється як зменшення майнових благ особи, яке вже настало в результаті злочину, так і те, яке неминуче настане в майбутньому» [48, с. 18]. Однією з перших таку позицію висловила у літературі Е.Ф. Куцова, на думку якої матеріальна шкода охоплює зменшення майнових благ особи, як такого, що вже відбулося в результаті злочину, так і такого, яке неминуче відбудеться в майбутньому» [49, с. 6]. Згодом в теорії радянського кримінального процесу знайшла своє відображення висловлена Т.В. Альшевським, С.В. Бородіним, І.М. Гуткіним, І.Д. Перловим та П.М. Петренком позиція, згідно з якою матеріальні наслідки вчиненого злочину виражаються насамперед у майновому збитку [50, с. 16].

Ще один дослідник того періоду, З.З. Зінаттулін, пише: «поняття матеріального збитку ширше поняття майнової шкоди, оскільки...фізичний збиток, заподіяний здоров'ю тієї чи іншої особи, часом тягне за собою такі ж

грошові витрати на відновлення здоров'я, поховання і т. д» [51, с. 7]. Таким чином, дослідник у поняття матеріальної шкоди включає майнову шкоду та витрати, викликані заподіянням фізичної шкоди.

Згодом, професор В.Т. Нор, узагальнюючи вищенаведені позиції, цілком слушно відзначив, що «матеріальна шкода як один із шкідливих наслідків вчиненого злочину виникає не тільки внаслідок посягання на відносини власності в формі певних матеріальних об'єктів. Вона виникає і при посяганні на особу громадянина і його права» [20, с. 7-8]. Саме тому, на думку вченого, матеріальні наслідки вчиненого злочину виражаються насамперед у майновому збитку, який заподіюється, перш за все матеріальним об'єктам/предметам злочинного посягання, які піддаються кількісній характеристиці.

Достатньо аргументованою виглядає й позиція О.С. Карпікова, який вважає, що «в поняття матеріальної шкоди включається заподіяна злочинном фізичній або юридичній особі безпосередня шкода в її майновому і грошовому вираженні, а також перекладені на гроші витрати на лікування і відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті на поховання та виплати з підтримання матеріального благополуччя і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей [14, с. 18-19].

Як бачимо з наведених міркувань термін, «майнова шкода» охоплює не лише шкоду, визначену у грошовому еквіваленті, тобто як збитки, але й порушенні майнові права особи. Очевидно з цих міркувань законодавець відмовився у новому КПК України від терміну «матеріальна шкода», який він вживав у ст.ст. 29, 50 та ін. КПК України 1960 р., вживши термін «майнова шкода» (ч. 1 ст. 128) [52].

Зазначене знаходить свій вираз у практичній діяльності, оскільки слідча та судова практика йде шляхом визнання правомірним пред'явлення в кримінальному процесі права на відшкодування шкоди, обчисленої з майнової та фізичної шкоди, завданої потерпілій особі.

Таким чином, майнова шкода – це шкода, заподіяна кримінальним правопорушенням безпосередньо майну потерпілого шляхом викрадення, втрати, пошкодження або знищення, до складу якої входять як пряма шкода, викликана будь-яким із зазначених способів, так і грошові витрати на відновлення здоров'я, а в разі смерті особи – на поховання і утримання непрацездатних членів сім'ї [53, с. 176].

Отже, на підставі норм КПК України розмір шкоди, що підлягає відшкодуванню, визначається судом або в порядку цивільного судочинства. В останньому випадку законодавець відсилає нас до норм цивільного та цивільного процесуального законодавства. І це цілком логічно, оскільки питання шкоди найбільш детально та всебічно досліджені наукою цивільного права.

Цивільно-правова природа відшкодування майнової шкоди в кримінальному провадженні передбачає розуміння його як об'єкта деліктних зобов'язань, яким воно виступає в цивільному праві [54, с. 305]. Так, відповідно до ст.1192 чинного ЦК України суть відшкодування полягає у

поновленні майнової сфери потерпілого в натурі або в повному відшкодуванні завданих збитків [55].

Відповідальність за заподіяну шкоду може наступати у формі відшкодування збитків, сплати неустойки, втрати завдатку і т.д. Серед цих форм цивільно-правової відповідальності особливе місце займає відшкодування збитків. Обумовлено це тим, що найбільш важливим і розповсюдженим наслідком порушення майнових прав є збитки. Деякі дослідники, зокрема, Р.О. Стефанчук, вважає, що: «від поняття «майнова шкода» слід відрізнити поняття «майнові збитки», які є економічним (вартісним, грошовим) еквівалентом завданої майнової шкоди» [56, с. 441].

Законодавче визначення реальних збитків (шкоди) дається в п.1 ч.2. ст. 22 ЦК України – це втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки).

Існує й чисто цивільна категорія «упущеної вигоди». Згідно з п.2 ч. 2 ст.22 ЦК України упущена вигода – це доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (неодержані доходи) [55]. Не дивлячись на те, що у чинному кримінальному і кримінальному процесуальному законодавстві термін «неодержані доходи» не вживається, слід повністю висловлену І.М. Поляковим позицію, згідно якої упущена вигода «має і кримінологічне значення, являючи собою неодержаний потерпілим від злочину приріст майна, що його він міг би мати, якби його майнове становище не було порушено злочином» [47, с. 52].

Якщо спробувати спроектувати категорію упущеної вигоди на кримінальне провадження, то необхідно враховувати, що при визначенні розміру неодержаного доходу повинні враховуватися тільки точні дані, які безперечно підтверджують реальну можливість отримання доходу (грошової суми або іншого майна). На практиці виникає багато труднощів, пов'язаних з підрахунком розміру упущеної вигоди, з доведенням причинного зв'язку між передбачуваним але не отриманим доходом і кримінальним правопорушенням. Тому нерідко в літературі зустрічаються заперечення проти стягнення не отриманих доходів в рамках кримінального процесу [57, с. 8]. Загалом, як вже відзначалось нами раніше, у юридичній літературі склалося дві протилежні позиції науковців на цю проблему. Одна група з них заперечує можливість відшкодування неодержаних доходів (упущеної вигоди) у кримінальному провадженні у тому числі й засобами цивільного позову [33]. Узагальнюючи цю позицію, її можна виразити таким положенням: «Відшкодування в порядку кримінального судочинства так званої «упущеної вигоди», «недотриманих доходів», за позовами осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок злочину, не є можливим в силу відсутності причинно-наслідкового зв'язку з фактом злочину» [33].

Протилежну позицію займає інша група вчених, на думку яких, відшкодування упущеної вигоди в кримінальному процесі не тільки можливе, але й необхідне [58, с. 13]. На думку В.Т. Нора, «повний обсяг (розмір) майнової шкоди, як відомо, криє в собі як позитивну шкоду в майні, так і

неодержані доходи. При цьому відшкодування шкоди в натурі (надання замість знищеної або пошкодженої речі того ж роду і якості, лагодження її тощо) не є перепорою до відшкодування, крім того, ще й заподіяних збитків у вигляді неодержаних доходів. Потерпіла особа їх одержала б, якби не було вчинено злочину» [20, с. 40].

Не вдаючись у детальне обговорення наведених аргументів за і проти, вважаємо за необхідне приєднатися до другої групи науковців. При цьому, як видається, необхідно керуватися наступними міркуваннями.

Варто погодитися з думкою В.Т. Нора у тому, що точка зору про недопустимість пред'явлення та задоволення цивільних позовів у частині вимоги відшкодування неодержаних доходів (упущеної вигоди) не є достатньо обґрунтованою. Вона веде до заперечення можливості реалізації у кримінальному процесі цивільно-правового принципу відшкодування заподіяної матеріальної шкоди у повному обсязі. А це, своєю чергою, ставить під сумнів узагалі доцільність існування інституту цивільного позову у кримінальному судочинстві (з'єданого процесу), оскільки у такому випадку замість зручностей і вигод, пов'язаних з економією часу, засобів і оперативністю у повному усуненні шкідливих майнових наслідків злочину, він міг би тільки ускладнити це завдання. Оскільки з'єднаний процес не в змозі був би забезпечити відшкодування заподіяної злочином шкоди у повному обсязі, то особи, які зазнали майнової шкоди або взагалі б ігнорували цей процес, віддаючи перевагу цивільному, або замість одного процесу (з'єданого) змушені були б порушувати для відшкодування неодержаних доходів ще й цивільний процес. Нарешті, важко було б зрозуміти логіку законодавця, якщо би він при встановленні майнової відповідальності за шкоду, заподіяну деліктом, у тому числі і крайнім його проявом – злочином, ставив правопорушника у більш вигідне положення, зобов'язуючи його відшкодувати тільки ту частину заподіяної шкоди, яку складає позитивна шкода у майні, порівняно з відповідальністю у договірних зобов'язаннях, де невиконання або неналежне виконання тягне відшкодування як позитивної шкоди, так і неодержаних доходів [20, с. 44-46].

Проте судовій практиці відомі випадки, коли у поверненні грошового еквівалента упущеної вигоди в рамках кримінального процесу постраждалим відмовляють. Як справедливо зазначає А.П. Рижаков, «цей різновид збитків може і повинен підлягати відшкодуванню, звичайно ж, тільки в тих випадках, коли безперечно доведено обставина, що зазначені доходи особа змогло б отримати при звичайних умовах» [59, с. 6]. Цивільне законодавство виходить з принципу повного відшкодування збитків. Відповідно до ч.3 ст.22 ЦК України особа, право якої порушено, може вимагати повного відшкодування заподіяних їй збитків, якщо законом або договором не передбачено відшкодування збитків у меншому розмірі [60].

На включення до майнової шкоди упущеної вигоди наголошує і Пленум Верховного Суду України у своїй постанові від 27 березня 1992 року № 6 (із наступними змінами) «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди», де в частині 2 пункту 9 роз'яснює, що, як при відшкодуванні в натурі, так і при відшкодуванні заподіяних збитків

грішми потерпілому на його вимогу відшкодовуються неодержані доходи в зв'язку з заподіянням шкоди майну [61].

Наведені вище міркування дають підстави стверджувати, що поняття майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням потерпілому, про відшкодування якої може йти мова у кримінальному провадженні, охоплює:

- 1) заподіяну кримінальним правопорушенням особі пряму, безпосередню шкоду в її майновому та грошовому виразі;
- 2) неодержані внаслідок кримінального правопорушення доходи;
- 3) оцінені у грошовому виразі витрати на лікування, протезування, відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті — на поховання й виплати з підтримання матеріального добробуту і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей;
- 4) кошти, витрачені державним чи комунальним закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від кримінального правопорушення.

Підводячи підсумок з'ясування поняття майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, виділимо три його різновиди:

- 1) основна майнова шкода, із заподіянням якої закон пов'язує настання кримінальної відповідальності за вчинення корисливого кримінального правопорушення (насамперед, розмір викраденого майна);
- 2) супутня майнова шкода, яка настає при пошкодженні і знищенні різних об'єктів обстановки місця кримінального правопорушення або пошкодженні одягу жертви правопорушення або його носильних речей (наприклад, розбиті окуляри, подертий одяг, зламані тростини при грабежі чи розбої, тощо);
- 3) неодержані доходи (упущена вигода).

Терміни «майнова шкода» і «матеріальні збитки» ми використовуємо як ідентичні.

Проведений нами аналіз слідчо-судової практики у Львівській області та м. Львові зокрема, у справах про корисливі злочини за 2010-2014 рр., показав, що питання відшкодування супутньої майнової шкоди вирішується незадовільно. У більшості випадків витрати по усуненню супутньої шкоди несуть не правопорушники, а власники викраденої, пошкодженої або знищеної власності

– потерпілі від кримінальних правопорушень. Серед вивчених нами 213 кримінальних справ про розкрадання майна у кожному другому злочині була заподіяна супутня майнова шкода, а кримінальні справи, в яких вона відшкодована, складають всього лише 27%. Але навіть у справах, де супутній збиток відшкодовано, розміри його визначені в деяких випадках не точно.

Зазвичай підставою для обчислення розміру супутнього збитку служать довідки бухгалтерії про вартість втраченого предмета. Внаслідок цього не в повній мірі відшкодовуються витрати, які несуть власники втраченої (знищеної, пошкодженої) власності при усуненні заподіяної супутньої шкоди.

У справах про корисливі злочини супутня шкода, як правило, виникає при подоланні перешкод злочинцями, усуненні умов, що полегшують їх вчинення.

Так, 10 грудня 2012 року Ж. і Т. за пособництвом Д. шляхом пошкодження замка вхідних дверей, проникли до квартири на вул. Дж. Ленона у м. Львові, розпиляли там болгаркою сейф, в якому містилися грошові кошти та матеріальні цінності в сумі 161 607,20 гривень і їх викрали. Крім викраденої суми грошей вони пошкодили двірний замок та сейф [62]. Таким чином в даному випадку злочинцями завдано крім основної шкоди (розкрадання матеріальних цінностей на суму 161 607,20 гривень) значної супутньої шкоди, про відшкодування якої не було заявлено і вона навіть не згадувалася під час досудового слідства і суду.

Наведений приклад свідчить, що на практиці часто не приділяється належної уваги визначенню дійсного розміру майнового збитку. При цьому не враховується шкода, завдана внаслідок проникнення злочинця до місця зберігання матеріальних цінностей, що є безпосереднім об'єктом злочину, а також у процесі відшкодування шкоди злочинця і при приховуванні слідів злочину.

На наш погляд, у всіх випадках, коли шкода настає як кінцевий результат протиправних дій, необхідно розглядати всі негативні наслідки злочину, в тому числі і ті, які настали не тільки безпосередньо в процесі вчинення злочину, а й при готуванні до злочину і замаху на його вчинення.

По кожному корисливому злочину майнова шкода – це зменшення вартості матеріальних цінностей, що належать власнику майна внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння. Дане визначення справедливе для будь-яких видів власності: державної, муніципальної (комунальної), приватної.

Види майнової шкоди, завданої при вчиненні корисливих злочинів на різних стадіях, можна представити такою схемою:

SHAPE * MERGEFORMAT

Рис.1.1. Стадії кримінального правопорушення і види майнової шкоди, яка може бути на них заподіяна

Таким чином, в результаті корисливого кримінального правопорушення, як вже відзначалось, може наступити основна і додаткова майнова шкода (збитки). Основна шкода утворюється від дій, спрямованих на заволодіння чужим майном. Додаткову ж майнову шкоду за часом утворення необхідно диференціювати на реальну (актуальну) і потенційну (перспективну). Реальна шкода утворюється в момент викрадення майна, а також від знищення предметів обстановки місця події. Потенційна шкода може наступити в майбутньому внаслідок недоотриманих доходів (упущеної вигоди).

Готування до корисливого кримінального правопорушення може супроводжуватися спричиненням супутньої шкоди, замах на його вчинення – супутньої і основної шкоди. Прикладом настання основної шкоди під час замаху на злочин може бути випадок затримання на прохідній заводу

виконавця злочину з будь-яким цінним викраденим готовим виробом. До складу шкідливих наслідків закінченого злочину додатково може входити ще й упущена вигода.

1.2. Нормативно-правове регулювання відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням

У системі цінностей демократичного суспільства на першому місці стоїть людина. В сучасних умовах нестабільної соціально-політичної ситуації в світі, коли суттєво ускладнюються взаємозв'язки суспільства й особи, громадянина і держави, індивіда і колективу, більш взаємозалежними стають їхні інтереси й проблеми, підвищується їхня взаємна відповідальність. Усі ці явища та процеси потребують глибокого осмислення, узагальнення і відображення в законодавстві. При цьому особливо важливе місце посідає проблема захисту прав та законних інтересів осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень загалом та законодавчі гарантії відшкодування зазначеним особам шкоди, спричиненої протиправними діями.

Безперечно, рівень (можливість) реального відшкодування шкоди потерпілим від кримінального правопорушення особам в нашій державі, як і у будь-якій іншій, залежить, насамперед, від ефективності (дієвості) базового законодавства, в якому тією чи іншою мірою встановлено обов'язок держави в особі її правоохоронної системи сприяти добровільному та вживати заходів щодо примусового відшкодування майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Аналізуючи вітчизняні нормативні акти з окресленої проблематики, можна дійти висновку, що законодавча база України з цього питання сформувалась як на власній основі, так і з урахуванням міжнародних правових актів щодо захисту прав осіб, потерпілих від злочину.

Відтак, виходячи з цілей цього дисертаційного дослідження, необхідно з'ясувати правову регламентацію відшкодування шкоди як в нормах міжнародного права, так і у законодавстві України, оскільки така регламентація є нормативною основою відшкодування шкоди, заподіяного кримінальним правопорушенням, і забезпечення її відшкодування.

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Основний закон нашої держави також встановив пріоритет загальновизнаних міжнародних норм над внутрішнім законодавством, а також гарантував дотримання прав людини і громадянина згідно з цими принципами і нормами.

Це твердження можна віднести й до прав, що відображають майнові інтереси особи, і, зокрема, до права на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. При цьому під правом на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, А.С. Карпиков розуміє суб'єктивне право особи, яка потерпіла від протиправних дій, вимагати відшкодування заподіяної їй шкоди, як правило, безпосередньо від особи,

яка вчинила кримінальне правопорушення, або в окремих випадках від держави, оскільки вона не забезпечила належним чином охорону особистих прав і свобод потерпілої особи. Це право є суб'єктивним правом, воно належить суб'єкту правовідносини [14, с. 29].

Право на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, знаходить свій вираз в таких основних правах людини, як право на життя, право на недоторканність особи, право на честь, гідність і репутацію, право на володіння і розпоряджання власністю. Право на ефективне поновлення у правах за своїм змістом обіймає всі основні права особи та безпосередньо співвідноситься з правом на відшкодування збитку. Відшкодування збитків є однією з форм відновлення порушеного права. Тому є підстави погоджуватись з тими науковцями, які вважають, що право на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням можна класифікувати лише як похідне від основних прав людини, що виникає внаслідок обмеження прав останніх [63, с. 30].

Повага до прав людини та їх захист є невід'ємною складовою сучасної європейської культури та ідентичності. Власне, у європейському інтелектуальному середовищі концепт прав людини отримав своє народження та розвиток.

Особливим нормативно-правовим актом, який передбачає основоположні засади гарантій прав і свобод людини і громадянина є Загальна Декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року [64].

Традиції захисту прав людини знайшли своє відображення в конституційних устроях усіх держав-членів Європейської Унії. Понад те, європейська політична спільнота винесла концепт захисту прав людини на міжнародний рівень, заснувавши понад п'ять десятиліть тому, вочевидь, найбільш ефективну, багатофункціональну наднаціональну систему охорони людських прав, прийнявши Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод [65, с. 211]. Вона була ратифікована Верховною Радою України 17.07.1997 року. Згідно зі статтею 1 Першого протоколу до цієї Конвенції, кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права [66].

Конвенція встановила єдиний механізм постійного і незалежного контролю у Європі, який забезпечує дотримання державами широкого спектру основних прав (переважно громадянських та політичних). Вона полягає не тільки в обсязі прав, які вона забезпечує, але також і в тому механізмі захисту, який було встановлено Страсбурзьким Судом для розгляду можливих випадків порушення Конвенції та для нагляду за дотриманням державами їхніх зобов'язань щодо неї.

Таким чином, ООН у звичаєвих і договірних нормах закріплює невід'ємні права й основні свободи людини, від виконання яких не може відмовитись жодна держава. У Загальній декларації 1948 р. [64], Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. [67], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. [68]

закріплено основи обов'язкових для всіх держав правил поведження з людьми, що визнаються міжнародними стандартами прав людини.

Водночас під егідою ООН було розроблено цілу низку міжнародних документів, що стосуються забезпечення невід'ємних прав і основних свобод людини. Серед них нас найбільшою мірою цікавлять ті міжнародні документи, які стосуються права на відшкодування майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Право на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, знаходить безпосереднє вираження у наступних міжнародних актах: Європейська Конвенція з відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів, прийнята Радою Європи 04.11.1950 року [69]; Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою, прийнята резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985 року [70, с. 537], яку нерідко називають «Білем про права жертв злочинів» [71, с. 32]; Конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поведження і покарання, прийнята резолюцією 39/46 Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1984 року [72]; Європейська Конференція з відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів (Страсбург, 24 листопада 1983р.) [73, с. 8]. Крім того, важливі документи були підготовлені в межах Економічної та Соціальної Ради ООН, зокрема: Резолюція № 1999/26 від 28 липня 1999 р, про розвиток та імплементацію основ медіації та відновлювального правосуддя у кримінальне правосуддя (Resolution № 1999/26 Development and implementation of mediation and restorative justice measures in criminal justice), Резолюція № 2002/12 від 24 червня 2002 р. про основні принципи використання програм відновлювального правосуддя в кримінальних справах (Resolution № 2002/12 Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters), Резолюція № 2005/20 від 22 липня 2005 р. про керівні начала правосуддя у справах з залученням дітей, які є жертвами та свідками злочинів (Resolution № 2005/20 Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime) [74, с. 130].

Зупинимось на основних з названих міжнародних актів детальніше, оскільки вони, як загальновідомо, є частиною національного законодавства України. Варто відзначити, що у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою від 29.11.1985 року Генеральна Асамблея ООН наголошувала на необхідності прийняття національних і міжнародних заходів із забезпечення ефективного визнання прав жертв злочинів і зловживання владою, і при цьому підкреслила необхідність відновлення балансу між правами підозрюваного і обвинуваченого, з одного боку, та інтересами жертви, – з іншого.

Підставою виникнення права на відшкодування шкоди в усіх вказаних документах визначено випадки заподіяння фізичної, майнової та моральної шкоди. В них також визначено коло суб'єктів, що мають право на відшкодування шкоди, і, хоча є певна розбіжність у класифікації таких суб'єктів, зазначені акти визначають суб'єктами даного права лише фізичних осіб.

Відповідно до Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою та Європейської Конвенції з відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів право на відшкодування шкоди – це суб'єктивне право фізичних осіб, як безпосередньо потерпілих від злочину, так і їх родичів, утриманців, а також фізичних осіб, яким було завдано шкоди при наданні допомоги жертвам і запобігання віктимізації.

Також у зазначених нормах міжнародного права передбачені конкретні форми реалізації права на відшкодування збитку. Так, у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою передбачено три форми відшкодування шкоди – реституцію, компенсацію, соціальну допомогу.

Щодо реституції Декларація відзначає: «При відповідних обставинах правопорушники чи треті сторони, що несуть відповідальність за їхню поведінку, повинні надавати справедливу реституцію жертвам, їхнім сім'ям або утриманцям. Така реституція повинна включати повернення власності або виплату за заподіяну шкоду чи збиток, відшкодування витрат, понесених в результаті віктимізації, надання послуг і відновлення в правах. «Право на реституцію означає право потерпілих вимагати відшкодування збитку від злочинця» (ст. 8 Додатку до Декларації) [75, с. 539].

Стосовно компенсації, то вона «являє собою фінансові виплати державою потерпілим від злочинів в тих випадках, коли відшкодування неможливо отримати в повному обсязі від правопорушника чи з інших джерел. Право на компенсацію означає право потерпілих вимагати відшкодування збитків від держави» [75, с. 540]. А також згідно із ст.14 Конвенції проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання, «Кожна держава-сторона забезпечує у своїй правовій системі одержання відшкодування жертвою катувань й підкріплене правовою санкцією право на справедливу й адекватну компенсацію, включаючи заходи для якомога повнішої реабілітації. У разі смерті жертви внаслідок катування право на компенсацію надається її утриманцям. Ніщо не може впливати на будь-яке право жертви чи інших осіб на компенсацію, яка може передбачатися національним законодавством» [76].

Згідно з Рекомендаціями Ради Європи про становище потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу (1985 року) та політикою боротьби зі злочинністю в Європі, що змінюється (1996 року), компенсація потерпілому може встановлюватись або у виді кримінальної санкції, або у виді заходу, що замінює таку санкцію, або додатково до такої санкції; у судовому рішенні варто звертати увагу, серед інших умов, на компенсацію потерпілому з боку правопорушника; якщо компенсація призначається як кримінальна санкція, вона повинна виконуватись аналогічно виконанню штрафів і мати переважну силу перед іншими фінансовими санкціями, застосованими до правопорушника [77, с. 548].

Соціальна допомога надається у вигляді необхідної матеріальної, медичної, психологічної та соціальної допомоги потерпілим добровільними громадськими, муніципальними, організаціями, урядом [75, с. 541].

Виходячи із змісту форм реалізації права на відшкодування шкоди, норми міжнародного права покладають обов'язок по відшкодуванню шкоди, заподіяної злочином, на безпосереднього заподіювача шкоди – правопорушника або осіб, які несуть відповідальність за його дії. Якщо ж отримати відшкодування від правопорушника неможливо, обов'язок компенсувати збитки покладається на державу, як на орган, що не виконав свої обов'язки з підтримки правопорядку та охорони прав і свобод людини [78, с. 549].

Вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що суб'єктами, які несуть обов'язок по відшкодуванню заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, є не тільки правопорушник, а й держава.

Сама ідея про обов'язок держави відшкодувати шкоду, завдану громадянину кримінальним правопорушенням (зрозуміло, з подальшим (регресним) стягненням з винної особи виплаченої суми), є прогресивною, цілком відповідає характеру відносин, що складаються в правовій державі. Необхідність безпосередньої участі держави в процесі здійснення права на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, аргументується міжнародним співтовариством.

Вищесказане найповнішою мірою стосується й держави Україна.

Відповідно до ст. 3 Конституції нашої країни «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [79]. Звідси, якщо злочин став фактом, то логічним виглядає й обов'язок держави усунути наслідки злочину, у тому числі шляхом відшкодування завданої потерпілому шкоди. В кінцевому рахунку суми, виплачені потерпілому, повернуться до бюджету у вигляді відрахувань від заробітку засудженого, вартості конфіскованого в нього майна тощо, а тому розраховуватись за шкоду доведеться все одно винній в її заподіянні особі, а не державі, що у даному випадку виступає лише в ролі гаранта відновлення майнових прав потерпілого [80, с. 54].

Питання про те, за допомогою яких коштів відшкодувати шкоду потерпілим, виникло серед міжнародної спільноти ще наприкінці XIX століття. Було запропоновано й можливе його вирішення: обов'язок компенсувати потерпілому завдану злочином шкоду повинно бути правовим обов'язком держави за принципом взаємної відповідальності громадянина перед державою і держави перед її громадянами. Ця актуальна думка відстоювалась багатьма юристами в 1900 р. на Міжнародному пенітенціарному конгресі, який відбувся в Брюсселі [81, с. 159]. На жаль ця ідея тривалий час не знаходила свого втілення в життя і тільки з шістдесятих років XX століття одержала правове закріплення. Станом на сьогодні правові норми, що передбачають виплату компенсації жертвам злочинів зі спеціальних державних (публічних) або громадських фондів, діють в Австрії, ФРН, Нової Зеландії, Великобританії, Франції, Фінляндії, ряді

штатів США, деяких провінціях Канади та Австралії. Така можливість на думку фахівців прийнятна та вкрай необхідна для застосування й у вітчизняних реаліях, оскільки Україна підтвердила свої євроінтеграційні прагнення, що, своєю чергою, передбачає відповідність внутрішнього законодавства нормам міжнародного права.

Позитивний досвід багатьох країн Європи та світу може стати базовим для внутрішнього законодавства України, тому його варто проаналізувати у цьому підрозділі дисертаційного дослідження.

Країни, де на наш погляд, допомога особам потерпілим від злочину є найбільш дієвою – Франція та США. Так, у Франції норми щодо захисту прав потерпілих розміщуються у Кримінально-процесуальному кодексі (Code de procedure penale), при цьому до нього включаються не лише кримінально-процесуальні, але й положення, що мають цивілістичну, адміністративно-правову та іншу спрямованість [82]. Наприклад, прийняті у 1977 р. норми щодо державної компенсації шкоди були розміщені у Розділі XIV «Відкриття процедури компенсації жертвам, яким злочинами була заподіяна шкода» (Titre XIV «Du recours en indemniffi ouvert a certaines victimes de dommages rftsultant d»une infraction») [83, с. 133]. Створена в лютому 1982 року Спеціальна комісія під керівництвом професора Мальєза виробила відповідні пропозиції на підставі яких було прийнято цей закон, що значно покращував статус потерпілих. Внаслідок цього:

- спрощувалась процедура звернення до суду з відповідними позовами;
  - відшкодування збитків на суму до 20 тисяч франків оформлювалось простою письмовою заявою адвоката і вони підлягали відшкодуванню у стадії досудового розслідування;
- передбачались заходи, щодо збереження майна потерпілого;
  - питання про відшкодування шкоди потерпілому стало вирішуватись судом у прискореному порядку і постанова про негайну компенсацію приймалась незалежно від того, в якій мірі злочинець буде винуватим. Навіть, якщо його вину одразу не буде доведено судом або, якщо у справі не будуть виявлені дійсні винуватці, потерпілий має право отримати відшкодування із спеціального державного фонду

У Франції діє близько 100 регіональних організацій допомоги потерпілим взагалі, а крім того-ще сотні служб, спрямованих на допомогу окремим категоріям потерпілих. Також створено спеціальний фонд для реституції та компенсації потерпілим в разі, якщо злочинець не встановлений, або неплатоспроможний [84, с. 185].

Що ж до США, то перш за все необхідно зазначити, що Конгресом США були прийняті важливі Федеральні Закони «Про захист потерпілих і свідків» 1982 року, «Про потерпілих від злочинів» 1984 року. Вони приймались на підставі рекомендацій Спеціальної комісії при адміністрації президента Р. Рейгана з питань сприяння потерпілим від злочинів.

Це сприяло створенню у 1984 році Фонду допомоги потерпілим від злочинів, який формується із річних сум кримінально-правових штрафів, призначених федеральними судами у конкретних справах, а також арештованих судами грошових коштів і вартості конфіскованих коштовностей та предметів.

Метою Фонду стало забезпечення загальнофедеральної фінансової підтримки програм компенсації жертвам злочинів у межах кожного Штату, що дає можливість адміністрації Президента розширити фінансову допомогу кожному Штату у поліпшенні діяльності служб щодо надання допомоги потерпілим від злочинів в сотнях округів всієї країни .

За підрахунком спеціалістів, більш ніж 200 млн. доларів було депоновано у фонді: приблизно 68,3 млн. доларів у 1986 фінансовому році. У 1987 фінансовому році очікувалося надходжень у фонд більш ніж на 77 млн. доларів. В 1993 році, не враховуючи дотацій із федерального фонду, на розвиток послуг для жертв злочинів у всіх штатах витрачено 328 млн. доларів., а з урахуванням додаткових асигнувань з фонду – близько 400 млн. дол. [85, с. 197].

Відзначимо також, що Закон «Про потерпілих від злочинів» 1984 року вимагає, щоб кожний Штат віддавав пріоритет щодо надання допомоги певним групам постраждалих [86, с. 31]. Перша група – це потерпілі від зґвалтувань та інших сексуальних злочинів; друга – потерпілі від побутових злочинів; третя – потерпілі - діти, щодо яких здійснені насильницькі злочини. Даний закон надає кожному Штату право вибору одного з трьох напрямів у здійсненні розподілу грошових коштів на компенсаційні виплати потерпілим, які надходять у встановленому порядку із загальнофедерального фонду.

Остання суттєва обставина, на якій варто наголосити, це те, що виплата компенсацій збитків жертвам злочинів ніяк не пов'язана з фактом встановлення особи винного або його затримання. Якщо факт злочину зафіксований в установленому порядку, компенсація буде виплачена потерпілому незалежно від результатів розслідування та покарання винного у вчиненні злочину [87, с. 55].

За останні десятиріччя значний прогрес у покращенні становища потерпілих від злочинів спостерігається у ФРН, де з 1 січня 1987 року набув чинності новий закон про потерпілих від злочину. Причина, що призвела до прийняття цього закону, на думку дослідників зарубіжного досвіду з аналізованих питань, полягала в тому, що «ситуація з потерпілою стороною або жертвою злочину у кримінальному процесі вимагала зміни в багатьох аспектах і покращення в численних пунктах. Прийняті поправки закону, пов'язані із захистом прав жертв злочину, були націлені на удосконалення насамперед у галузі розвитку захисту особи і спрощення процедури компенсації за збитки» [88, с. 52].

Відзначимо, що у Німеччині на компенсацію мають право потерпілі від насильницьких злочинів, особи, які перебувають у майновій залежності від жертв вбивств, іноземці у випадку, якщо злочин був скоєний після 30 червня 1990 року і жертва залишилася у Німеччині понад три роки. Компенсація включає витрати на медичні послуги та пенсійне забезпечення у випадку втрати жертвою працездатності не менш ніж на 25 відсотків на термін понад шість місяців, а також компенсацію особам, які перебували у майновій залежності від жертв вбивств [89].

У 1985 році створено Фонд допомоги жертвам злочинів й нашим найближчим сусідом – Республікою Польща. Тут діє Фонд як громадська організація з надання допомоги соціально-незахищеним особам, постраждалим від злочину. Зараз фонд надає допомогу не тільки громадянам-полякам, але й іноземцям, які постраждали на території Польщі від майнових злочинів та злочинів проти особи. У цьому випадку обов'язково повинно бути встановлено тяжке фінансове становище потерпілого [90, с. 182].

В контексті нашого викладу заслуговує на увагу й досвід Великобританії, оскільки в цій державі теж приділяється велика увага проблемі допомоги жертвам злочинів. Так, для спрощення реалізації потерпілими своїх прав, Урядом Англії та Уельсу в жовтні 2005 р. введений Процесуальний кодекс для жертв злочинів (The Code of Practice for Victims of Crime), в якому визначені: повноваження судових, правоохоронних та інших органів щодо сприяння реалізації потерпілими своїх прав та здійснення їх захисту, способи звернення потерпілих до цих органів, механізми оскарження їх рішень, тощо [91, с. 26].

На думку однієї з комісій британського парламенту, яка проводила порівняльне дослідження цієї проблеми, британська система компенсацій жертвам злочинів є найкращою у світі. В ній визначено широкий перелік злочинів, жертви яких одержують грошову компенсацію, а розміри виплат більші, ніж в інших країнах. У 1988 р. у Великобританії та Північній Ірландії ці витрати склали 85 млн. фунтів стерлінгів [92, с. 71].

Крім заходів, що забезпечують реальність відшкодування шкоди потерпілим за допомогою державних компенсацій, норми міжнародного права передбачають і заходи, що запобігають подвійному відшкодуванню. До таких заходів відноситься право держави відняти певну частину суми або вимагати від особи, яка отримала відшкодування, всю суму за заподіяний збиток, отриману нею від злочинця, від органів соціального забезпечення, за страховкою, або з будь-якого іншого джерела [93].

Таким чином, проведений вище аналіз дає підставу для висновку, що норми міжнародного права, значна частина яких знаходиться у названих деклараціях, конвенціях і пактах, присвячена відповідальності держави перед жертвами злочинів, як суб'єкта, що не виконав сумлінно обов'язок з підтримання правопорядку. Проте, в цих актах закріплені лише норми декларації, що дає можливість національному законодавцю адаптувати їх з урахуванням особливостей конкретної правової системи, і детально її регламентувати в національних джерелах права [94, с. 203].

Досвід функціонування різного роду джерел і фондів за кордоном протягом останніх десятиріч широко використовується і у дослідженнях вітчизняних науковців. Зокрема, пропозиції про обов'язок держави відшкодовувати потерпілому збиток, заподіяний злочином, висловлюють такі дослідники: В.Ф. Бойко [95, с. 5-8], В.І. Галаган [96, с. 18-21], В.Л. Грохольський [97, с. 107-110], І.П. Козаченко [98, с. 3-11], О.П. Кучинська [99, с. 10-12], В.Т. Маляренко [100, с. 81], Є.М. Моїсєєв [101, с. 197-199], В.Т. Нор [102, с. 41],

С.В. Смірнов [103, с. 70-71], М.Є. Шумило [104, с. 46], та ін..

Так, Козаченко І.П. вважає, що в КПК України необхідно передбачити положення про відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому, за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Для цього має бути створений спеціальний фонд. Відшкодування державних витрат у таких випадках суд може покласти на засудженого, винного у вчиненні злочину, а матеріальну та моральну шкоду потерпілому можна буде відшкодувати негайно, не чекаючи, поки засуджений матиме відповідні кошти [98, с. 9].

Аналогічні міркування з досліджуваної проблеми наводить і В.Л. Грохольський та пропонує передбачити ці положення у Кримінально-процесуальному кодексі України, або прийняти окремий закон щодо відшкодування шкоди потерпілому за рахунок держави з подальшим компенсуванням витрат засудженим, винним у вчиненні злочину [97, с. 109]. Позицію зазначених авторів підтримує і О.М. Горбань та вважає необхідним: 1) створити окремий фонд з власним розрахунковим рахунком, на який підозрюваний, обвинувачений, підсудний, його родичі чи інші особи могли би вносити грошові кошти з метою відшкодування збитків на добровільних засадах; 2) не обмежуватись долученням до матеріалів кримінальної справи квитанції про внесення коштів на розрахунковий рахунок фонду, здійснювати процесуальне закріплення у формі протоколу факту відшкодування збитків потерпілому, з одночасним долученням до кримінальної справи квитанції про сплату та відомостей про особу платника [105, с. 78]. Вважаємо що така пропозиція (незважаючи, що вступив в дію КПК України 2012 року) попри своє позитивне спрямування, все ж є недостатньо аргументованою, оскільки серед злочинів значну частку становлять злочини невеликої або середньої тяжкості, де завдана злочином шкода є незначною і може бути відшкодована в добровільному порядку безпосередньо потерпілому. Після отримання від винної особи або її родичів відшкодування потерпілий, в свою чергу, має подати слідчому письмову заяву про повне відшкодування йому шкоди, яка приєднується до кримінального провадження і є доказом добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Це на наш погляд значно скоротить час отримання реального відшкодування потерпілим. Власне, КПК України закріпив саме таку форму добровільного відшкодування шкоди потерпілому (ч. 1 ст. 127) та деталізував їх у відповідних угодах про примирення (ст. 471).

О.П. Кучинська вважає, що можна створити такий фонд або при Міністерстві соціального захисту населення, або при Міністерстві юстиції України. Вона надає більш повний перелік джерел його фінансування. До них, на її думку, можуть бути віднесені: суми, стягнені з особи, яка заподіяла шкоду; відрахування з державного бюджету частини тих сум, які одержані: від використання праці засуджених, від реалізації конфіскованого майна, в результаті стягнення штрафів за кримінальні та адміністративні правопорушення; внески підприємств, організацій; частина сум, одержаних митними органами, від реалізації вилучених товарів; частина сум, що отримують за роботу органи реєстрації актів громадянського стану та нотаріати; відрахування з бюджету того підприємства чи організації, працівник якого вчинив злочин [99, с. 12].

Необхідно наголосити на тому, що спроби вирішити дане питання на вітчизняному законодавчому рівні були. Так, у 2001 році на розгляд Верховної Ради України був поданий проект Закону України «Про відшкодування громадянам матеріального збитку, заподіяного злочинами» № 7303. Згідно зі ст. 4-5 цього документу, пропонується створити державний фонд відшкодування збитків як юридичну особу, що має самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки в установах банку, печатки із зображенням

Державного герба України та своїм найменуванням. Формування коштів Фонду, відповідно до ст. 8 проекту Закону, здійснюються за рахунок: по-перше, коштів Державного бюджету; по-друге, коштів, отриманих від реалізації конфіскованого майна; по-третє, коштів, отриманих за виконавчими листам засуджених; по-четверте, благодійних внесків юридичних або фізичних осіб [106]. Даний законопроект і зараз доопрацьовується. Зокрема, 27 жовтня 2010 року на цей законопроект надано Висновок Головного науково-експертного управління, яке «проаналізувавши даний проект, вважає ідею розробки і прийняття закону відповідного змісту слухною».

Необхідність прийняття такого закону передбачає і КПК України, ч.3 ст.

127 якого декларує, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачений законом. Разом з тим слід відзначити, що ще до прийняття КПК України, ЦК України 2003 р. у своїй ст. 1177 встановив, що майнова шкода, завдана майну фізичної особи в наслідок злочину, відшкодовується державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною. Але умови та порядок такого відшкодування мав би встановлювати окремий закон, який до цих пір, не прийнятий.

Слід зазначити, що в Україні дійсно необхідно створити спеціальний фонд, діяльність якого полягала б у компенсації тієї шкоди, яка була завдана протиправним кримінальними діяннями. Але слід дуже уважно проаналізувати всі положення та джерела фінансових надходжень до такого фонду [107, с. 369].

Отже, враховуючи, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права реалізуються в основному через внутрішнє законодавство, перейдемо до законодавчої регламентації права на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням в Україні.

В першу чергу відзначимо, що право на відшкодування шкоди, завданої злочином, гарантується Конституцією України, яка має вищу юридичну силу, пряму дію і застосовується на всій території нашої держави.

Як вже зазначалося вище, у Конституції України знайшли відображення основні стандарти міжнародного права, що регламентують основні права людини: право на життя свободу та особисту недоторканність, право на володіння, користування і розпорядження майном і неможливість довільного позбавлення будь-кого його майна, право на честь і гідність та їх захист, право на ефективне поновлення в правах та ін. Право кожної особи володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності є конституційним правом і охороняється статтею 41 Конституції України, згідно з якою право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом... Ніхто не може бути

протиправно позбавлений права власності... [108, с. 115].

У цих конституційних нормах опосередковано проявляється право на відшкодування шкоди, заподіяної злочином. Однак, на відміну від норм міжнародного права, Конституція України містить більш широкий перелік прав, які так чи інакше відображають право на відшкодування шкоди, конкретизуючи зміст деяких прав людини, зафіксованих в актах міжнародних організацій, використовуючи для цього інші суб'єктивні права.

Деякі права, закріплені в Конституції України, безпосередньо вказують на право відшкодування шкоди. Так, право на відшкодування шкоди знаходить відображення в нормах, що передбачають право особи на соціальне забезпечення у випадку інвалідності та втрати годувальника (що може бути результатом злочину) (ст.46 Конституції), право на безкоштовну медичну допомогу в закладах охорони здоров'я (ст.49 Конституції).

Найбільш чітко в Основному законі нашої держави закріплено право громадян на відшкодування моральної шкоди, завданої зокрема: збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (ст. 32), незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56) і у разі скасування вироку суду як неправосудного (ст. 62).

Крім цього, статті 55-56 Конституції безпосередньо стосуються прав потерпілих від злочинів. У них містяться такі норми: ст.55 – встановлює охорону законом прав потерпілих та обов'язок держави забезпечити доступ до правосуддя; ст.56 встановлює обов'язок держави забезпечити потерпілим компенсацію заподіяної шкоди. Тож, наведені конституційні норми слід розуміти наступним чином: при вчиненні злочину потерпілий має право вимагати від держави відновлення своїх порушених прав, у тому числі і майнових. Держава в зв'язку з цим використовує спеціальний вид державної діяльності – судочинство і забезпечує доступ потерпілому до правосуддя.

Проте конституційні норми, як зрештою і норми міжнародного права, декларативні й тому вимагають роз'яснення та уточнення відповідно до конкретних обставин. Відтак, питання здійснення права на відшкодування шкоди, заподіяної злочином, знаходять відображення у галузевому законодавстві, «тому що право на відшкодування шкоди є міжгалузевим правом» [14, с. 40], хоча найбільш конкретно право на відшкодування шкоди закріплене в цивільному та кримінальному процесуальному законодавстві.

Так, стаття 2 КПК вказує, що завданнями кримінального судочинства є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу

і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [34].

Зазначені у наведеній нормі завдання в повній мірі відносяться до основних прав людини – права на життя, недоторканність особи, честь і гідність, володіння та розпорядження майном, на відновлення зазначених прав у разі їх порушення, в тому числі і в праві на відшкодування шкоди. Стосовно до досліджуваної проблеми зазначені завдання кримінального судочинства полягають в тому, що органи досудового розслідування, прокурор і суд в межах своєї компетенції і на основі суворого дотримання кримінального процесуального законодавства, а також у повній відповідності з інтересами держави, суспільства та окремої особи, зобов'язані забезпечити виконання завдання відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.

Обсяг відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди знаходиться у прямій залежності й від того, наскільки службові особи органів досудового розслідування узгоджують свою діяльність з засадою законності, складовою частиною якої є всебічність, повнота й неупередження дослідження обставин кримінального провадження (ч. 2 ст. 9 КПК України).

Верховний Суд України неодноразово звертав свою увагу судам на питання забезпечення захисту прав осіб, потерпілих внаслідок заподіяної їм шкоди [109

]. З урахуванням вивчення і узагальнення існуючої практики Пленум Верховного Суду України від 2 липня 2004 року ухвалив постанову за № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» і нею у черговий раз звернув увагу на те, що послідовне і неухильне додержання на всіх стадіях кримінального судочинства норм кримінально-процесуального законодавства України, якими передбачені права потерпілих від злочинів, є однією з важливих умов здійснення закріпленого ст. 55 Конституції України права громадян на судовий захист від протиправних посягань [110].

Визнаючи особу відповідачем чи цивільним відповідачем у кримінальному провадженні, слідчий має визначити точно якою дією чи бездіяльністю цієї особи заподіяно шкоду, якими доказами це підтверджується, а також навести відповідні розрахунки сум, що підлягають стягненню, вказати матеріальний закон, на підставі якого має вирішуватися цивільний позов. При визнанні обвинуваченого винним у вчиненні кількох злочинів (розкрадання, зловживання службовим станом, халатність та ін.), якими заподіяно матеріальну шкоду, слід вказати розмір стягнень на відшкодування шкоди, заподіяної кожним з цих злочинів [111].

Кримінальним правопорушенням, якими заподіюється шкода, як вже відзначалось раніше, порушуються не лише норми кримінального права, а й інших галузей права, найчастіше цивільного. Тому варто погодитись із думкою О.С. Карпікова, що «кримінально-правова відповідальність впливає, як правило, на особистість злочинця, а цивільно-правова – на його майнову

сферу» [14, с. 43]. За такого підходу цивільно-правова відповідальність – це безоплатне вилучення майна або інші стягнення, що зменшують майнову сферу обвинуваченого. У зв'язку з цим, право на відшкодування шкоди регламентується і цивільним законодавством.

Зокрема, ЦК України визнає підставами виникнення цивільних прав та обов'язків завдання як майнової (матеріальної), так і моральної шкоди (ч. 2 ст. 11 ЦК України).

Статтею 23 ЦК України визначено, коло обставин, у яких полягає моральна шкода. А саме: фізичний біль та страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Стаття 1166 ЦК України встановлює загальні підстави відповідальності за заподіяння шкоди. У ній зазначено, що шкода, заподіяна особі або майну громадянина, а так само шкода, заподіяна майну юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка заподіяла шкоду.

Статті глави 83 ЦК України «Відшкодування шкоди» регламентують всі особливості виникнення і здійснення права на відшкодування шкоди, визначаючи підстави, обсяг, характер і розмір відшкодування, особливості відшкодування при заподіянні шкоди неповнолітніми, недієздатними та іншими спеціальними суб'єктами та інші деталі, не відображені більше ні в якому іншому законодавстві [43].

Однак, розглядаючи питання про регламентацію права на відшкодування шкоди у вітчизняному кримінальному процесуальному та цивільному законодавстві, необхідно розглянути наявні в них розбіжності.

Так, право на відшкодування шкоди в кримінальному провадженні буде реалізовано тільки в тому випадку, якщо шкода заподіяна безпосередньо кримінальним правопорушенням, тобто якщо між шкодою і правопорушенням наявний прямий причинний зв'язок. Виходячи з цього, в кримінальному провадженні передбачається відшкодування лише прямих збитків, завданих безпосередньо кримінальними правопорушеннями.

У цивільному ж законодавстві, виходячи з положень ст. 1166 ЦК України, передбачається повне відшкодування збитків, під якими розуміються не тільки витрати, пов'язані з втратою чи пошкодженням майна, але і доходи, які власник міг би отримати від його використання (про склад елементів, що входять у зміст поняття «шкода» у цивільному праві йшла мова раніше). Таким чином, право на відшкодування шкоди в цивільному законодавстві поширюється на будь-яку шкоду – як дійсну, так і потенційну (можливу).

Право на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, знайшло своє відображення і у цивільно-процесуальному законодавстві. Так, стаття 1 Цивільно-процесуальний кодекс України (далі – ЦПК) говорить про те, що завданнями цивільно-

процесуального законодавства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб [112]. До таких прав належить і право на відшкодування майнової шкоди. ЦПК регламентує порядок провадження у цивільних справах. Зокрема, воно визначає перелік осіб,

наділених правом на відшкодування збитків, їх права в процесі, що виникають у зв'язку із здійсненням ними своїх прав, обов'язки в іншій сторони і держави. У нормах цивільного процесуального законодавства міститься регламентація форми заяви (цивільного позову) позивача на відшкодування заподіяної шкоди. Таким чином, в цивільно-процесуальному законодавстві регламентується порядок здійснення права на відшкодування шкоди в цивільному судочинстві, а відповідно ч. 4 ст. 128 КПК України форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановлених до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства. Крім того відповідно до ч. 4 ст. 128 КПК України якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, цим кодексом не врегульовані, до них крім зазначених нормативних документів, право на відшкодування шкоди, зокрема й майнової, потерпілим від злочину особам, знайшло своє відображення також в інших законодавчих актах.

Так, статтями 14 і 23 Угоди про заходи щодо попередження та припинення використання неправдивих товарних знаків та географічних зазначень (СНД), яка набрала чинності для України з 21.09.2000 р., передбачено право на відшкодування в повному обсязі заподіяних збитків і виплати всієї суми прибутку, отриманого від торгівлі товарами з неправдивими товарними знаками та географічними зазначеннями [113, с. 46] (кримінальна відповідальність за такого роду злочини в Україні передбачена ст. 229 КК).

Визначаючи розмір шкоди, слід керуватись також роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України, що містяться у вище згаданій постанові від 31.03.89

№ 3. Згідно з цими роз'ясненнями при визначенні розміру шкоди слід виходити з цін на майно, що діють у даній місцевості на час розгляду справи, і застосовувати встановлені нормативно-правовими актами для даних випадків кратність, коефіцієнти, індекси, податок на добавлену вартість, акцизний збір тощо. Аналогічна вимога міститься й у ст. 1192 ЦК України.

Необхідно мати на увазі, що розмір шкоди, заподіяної розкраданням, нестачею, умисним знищенням, умисним псуванням матеріальних цінностей, визначається відповідно до Закону України «Про визначення розміру збитків, завданих підприємству, установі, організації розкраданням, знищенням (псуванням), недостачею або втратою дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та валютних цінностей» від 6 червня 1995 року № 217/95-ВР (із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 14 липня 1999 року № 932-XIV) [114] і Порядку визначення розміру збитків від розкрадання,

нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. № 116 (зі змінами, внесеними постановами від 27 серпня 1996 р. № 1009 та від 20 січня 1997 р. № 34) [115] та інших нормативно-правових актів щодо цін і ціноутворення.

У випадках вчинення злочину військовослужбовцем орган досудового розслідування, прокурор, визначаючи характер і розмір майнової шкоди мають керуватися Положенням про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі (затвердженим Постановою Верховної Ради України від 23 червня 1995 р. № 243) [116].

Звернемося тепер до завданої потерпілому моральної шкоди та компенсації у кримінальному провадженні. Пленум Верховного Суду України у пункті 17¹ постанови «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 року № 4 (із змінами і доповненнями, внесеними постановою Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 2001 року № 5) [117] зазначив, що потерпілий, тобто особа, якій злочином заподіяно моральну шкоду (внаслідок посягання на здоров'я, честь, гідність, знищення майна, позбавлення годувальника тощо), має право пред'явити позов про її відшкодування у кримінальному процесі або в порядку цивільного судочинства.

У кримінальному провадженні вимоги про відшкодування моральної шкоди розглядаються і вирішуються судом за умови, що особу, якій її заподіяно, залучено в установленому законом порядку до кримінального провадження в якості потерпілого та цивільного позивача і що у справі є його письмова заява. Зміст позовної зави про відшкодування моральної (немайнової) шкоди має відповідати вимогам статті 137 ЦПК. У ній має бути зазначено, в чому полягає ця шкода, якими неправомірними діями чи бездіяльністю її заподіяно потерпілому – позивачеві, з яких міркувань виходив позивач, визначаючи розмір шкоди, та якими доказами це підтверджується. У разі, коли до надходження кримінальної справи до суду особа не була залучена як потерпілим і цивільним позивачем, ці питання мають бути вирішені у стадії підготовчого провадження. На відміну від КПК України 1960 р., який допускав пред'явлення цивільного позову до початку судового слідства, КПК України 2013 р. допускає пред'явлення цивільного позову до початку судового розгляду (ч.1 ст. 128), тобто кінцевим терміном пред'явлення цивільного позову є завершення підготовчого провадження (судового засідання).

Забезпечення дієвості механізмів компенсації моральної шкоди, завданої особі в результаті протиправних посягань, складає нині один із пріоритетних

напрямків реалізації державної правової політики в галузі кримінальної юстиції, що на найвищому державному рівні прямо відображено в Указі Президента України № 1560 від 28 грудня 2004 року «Про концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів» [118]. Цей напрямок цілковито узгоджується з конституційними положеннями про визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю.

Загалом, становлення в Україні інституту відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, у порядку кримінального провадження кореспондується з відповідним розвитком кримінального, цивільного, цивільного процесуального та інших галузей законодавства, воно певною мірою відповідає загальним тенденціям гармонізації вітчизняної правової системи з основами правового регулювання країн Європейського Союзу.

Частина міжнародних документів, які регламентують право на відшкодування шкоди, завданої злочином є ратифіковані Україною і стали частиною вітчизняного законодавства.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. З урахуванням чинного законодавства та існуючих підходів науковців, дисертант вважає, що: шкода, завдана кримінальним правопорушенням, проявляється у зменшенні або знищенні майнових чи немайнових (особистих) благ, потерпілої особи. Характер та ступінь шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, враховуються та впливають на застосування конкретних видів кримінальної відповідальності.

2. Поняття майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, можна визначити як шкоду, заподіяну безпосередньо майну потерпілого шляхом викрадення, пошкодження або знищення, до складу якої входять як пряма шкода, викликана будь-яким із зазначених способів, так і грошові витрати на відновлення здоров'я, а в разі смерті особи – на поховання і утримання непрацездатних членів сім'ї.

3. Аналіз судової практики дозволяє констатувати, що вона не завжди йде шляхом відшкодування заподіяної шкоди, оскільки в порядку кримінального провадження, зазвичай, відшкодовується тільки реальний збиток, заподіяний кримінальним правопорушенням, тобто прямі збитки. Для усунення цих недоліків доцільним є включення в розмір ще й відшкодування упущеної вигоди за умови доведеності цієї обставини. У зв'язку з цим в КПК України пропонується закріпити, що розмір майнової шкоди складається з: а) реальних втрат; б) упущеної вигоди.

4. Аналіз міжнародного та вітчизняного законодавства, що регламентує право на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, дозволяє зробити висновок, що право на відшкодування такої шкоди, є суб'єктивним правом, похідним від основних прав людини. Право на відшкодування шкоди є суб'єктивним правом фізичних та юридичних осіб, безпосередньо потерпілих від кримінальних правопорушень, а також інших фізичних осіб – утриманців загиблого потерпілого та осіб, яким було завдано шкоди при наданні допомоги потерпілим або спробі запобігти віктимізації.

5. Відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, у міжнародному праві здійснюється у формі реституції та компенсації в результаті реалізації права на пред'явлення цивільного позову і соціальної допомоги.

РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

2.1. Цивільний позов як форма реалізації права на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Чинний кримінальний процесуальний закон встановлює спеціальний процесуальний механізм правового регулювання, приведення в дію якого забезпечує усунення шкідливих майнових наслідків кримінального правопорушення і тим самим захист порушених майнових прав та інтересів потерпілого. Тому, варто погодитись із висловленою думкою про те, що «Захист майнових прав особи в кримінальному процесі являє собою засновану на законі та діючу в рамках кримінальної справи діяльність органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду разом з іншими учасниками кримінального процесу, спрямовану на відновлення майнових прав потерпілого, що постраждав від злочину» [14, с. 49].

Чинне законодавство України передбачає такі способи відновлення порушеного майнового стану при провадженні у кримінальному провадженні, участь у яких беруть органи досудового розслідування:

- a) реституція (ст. 100 КПК України);
- b) добровільне відшкодування шкоди винною особою чи цивільним відповідачем (ч.1 ст. 127 КПК України);
- c) пред'явлення і розгляд цивільного позову в кримінальному провадженні (ст. 128 КПК України).

Кожний з вищенаведених способів відновлення порушеної кримінальним правопорушенням майнової сфери потерпілих осіб розрахований на конкретну ситуацію, і їх реалізація залежить насамперед від характеру самої шкоди та значною мірою від виду суб'єкта, якому заподіюється шкода, а саме, від його здатності належним чином захистити свої порушені права. Однак, як показує практика вивчених нами кримінальних справ, та власний досвід дисертанта, цивільний позов у кримінальному провадженні був і залишається основною формою реалізації права потерпілого на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Перш ніж перейти до безпосереднього розгляду теоретичних та практичних аспектів цивільного позову в кримінальному провадженні, відзначимо, що в юридичній літературі міститься низка проблемних питань, які попри спроби їх вирішення на рівні монографічному та в інших наукових працях, все ж залишаються поза увагою законодавця. До таких проблемних питань віднесемо:

- час, з якого може бути заявлено цивільний позов у кримінальному провадженні;
- коло суб'єктів цивільного позову;
- обов'язок та «тягар доказування» цивільного позову.

Щодо часу, з якого цивільний позов може бути заявлено, то науковцями вироблено дві позиції: 1) право заявити цивільний позов виникає після порушення кримінальної справи [119, с. 11]; 2) право заявити цивільний позов

виникає одночасно із поданням заяви про злочин, якщо ним спричинено майнову шкоду [120, с. 50-52].

Дискусійними питаннями є визначення кола суб'єктів, які мають право на заявлення цивільного позову в кримінальному провадженні у випадках, коли внаслідок кримінального правопорушення було викрадено, знищено чи пошкоджено майно, яке на момент вчинення кримінального правопорушення знаходилось не у його власника (особи, що має право оперативного управління), а у його законного (титульного) володільця. У кримінальній процесуальній доктрині наявні такі підходи: 1) право на пред'явлення позову має насамперед власник майна, а титульний володільць матиме право вимагати відшкодування шкоди за умов, коли власник не звертався з вимогою відшкодування або ж, коли саме він відшкодував збитки власнику [121, с. 27]; 2) право на пред'явлення цивільного позову має лише власник майна, оскільки «володільці відшкодовують власникам збитки на підставі угоди, бо вони зазнають шкоди не тільки тому, що мав місце злочин, а й тому, що зобов'язались договором до відшкодування» [122, с. 115]; 3) право на пред'явлення цивільного позову в першу чергу має володільць, тому, що «безпосередньо від злочину страждають інтереси володільця, а отже, йому необхідно надати перевагу в праві виступати в кримінальному судочинстві з цивільним позовом. Власник майна може пред'явити цивільний позов в кримінальній справі, лише якщо він не може отримати відшкодування від володільця або отримує його частково [120, с. 37];

4) право на пред'явлення цивільного позову в кримінальній справі має як власник, так і законний (титульний) володільць, адже «якщо титульний володільць відшкодував власнику шкоду повністю чи частково, він також зазнає майнової шкоди і тому, відповідно, також повинен бути визнаний цивільним позивачем у кримінальній справі. Також титульний володільць набуває права на пред'явлення цивільного позову, коли власник з тих чи інших причин утримався від пред'явлення цивільного позову в кримінальній справі, а законний володільць майна зобов'язаний відшкодувати йому шкоду відповідно до угоди. Крім того, титульний володільць має право на пред'явлення цивільного позову про відшкодування шкоди в кримінальній справі в тому випадку, коли мало місце пошкодження майна, яке знаходилось в його володінні за угодою, і після його усунення за рахунок володільця здійснювалось подальше його використання за господарським призначенням» [20, с. 61-64]. Саме такий підхід, на нашу думку, є найбільш вмотивованим.

І останні, відзначені нами, проблемні моменти – питання обов'язку доказування цивільного позову та визначення суб'єктів «тягаря доказування». Значна частина дослідників аналізованої проблеми сходяться на думці, що обов'язок по доказуванню цивільного позову лежить виключно на слідчому, прокурорі, судді [120, с. 57]. На противагу цим дослідникам, низка процесуалістів вважає, що обов'язок доказування цивільного позову лежить і на цивільному позивачеві, який, власне, зобов'язаний для обґрунтування

цивільного позову надавати докази, які підтверджують розмір нанесених йому збитків [120, с. 56]. З ними погоджується також і С.А. Альперт, який, між іншим, не безпідставно зазначає, що «цивільний позивач, підтримуючи пред'явлений ним позов, приєднується до обвинувача, оскільки, домагаючись відшкодування завданої йому шкоди, він повинен насамперед довести, що ця шкода заподіяна діями підсудного» [123, с. 110]. Я.О. Клименко, критикуючи міркування С.А. Альперта, вважає, що з наведеними поглядами не можна погодитись, «адже в кримінальному процесі діє принцип публічності, згідно з яким цей обов'язок доказування покладається виключно на органи, які ведуть кримінальний процес» [41, с. 124].

Аналізуючи це питання, звернемо насамперед увагу на те, що в правовій літературі знаходимо підходи, за якими дослідники розмежовують суб'єктів кримінального провадження: 1) на яких покладено «обов'язок доказування»; 2) на яких покладено «тягар доказування». Зокрема, такий поділ робить В. Я. Понарін. На обґрунтування власної позиції дослідник стверджує, що зміст правовідносин з приводу реалізації обов'язку доказування цивільного позову, складає діяльність, спрямовану на збирання, дослідження і оцінку доказів, а зміст правовідносин з приводу реалізації «тягара доказування» цивільного позову включає надання предметів і документів, пов'язаних з цивільним позовом, обґрунтування заявлених клопотань. Звідси, суб'єктами обов'язку доказування цивільного позову є слідчий, начальник слідчого відділу (відділення), прокурор, а суб'єктами тягара доказування – цивільний позивач (потерпілий), цивільний відповідач і їх представники, а також захисник [124, с. 78-83]. Аналогічна думка прослідковується також у міркуваннях М.І. Гошовського та О.П. Кучинської, які зазначають, що «процесуальне становище цивільного позивача у кримінальному процесі України свідчить про те, що на ньому лежить не обов'язок доказування, а фактичний тягар доказування наявності підстав, розміру заподіяної шкоди та інших елементів структури предмета доказування за цивільним позовом» [125, с. 133].

Вважаємо, найбільш влучно та повно обов'язки учасників процесу щодо доказування характеру і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням потерпілому, класифіковано М.І. Гошовським та О. П. Кучинською, які розподілять їх наступним чином: 1) юридичний обов'язок доказування – в усіх випадках на прокуророві, слідчому, особі, яка провадить дізнання; на потерпілому – а) у справах приватного обвинувачення; б) щодо розміру заподіяної йому злочином моральної шкоди в разі заявлення позову про відшкодування (компенсацію) моральної шкоди; 2) тягар доказування – на потерпілому у справах публічного обвинувачення, цивільному позивачеві та їхніх представниках, а також захисникові; 3) моральний, загальногромадянський обов'язок допомагати органам держави, які ведуть кримінальний процес, у розслідуванні злочину – на обвинуваченому, цивільному відповідачеві та його представниках» [125, с. 133].

Проте, варто завважити, що єдності в підходах до вирішення науковою спільнотою змісту понять «тягар доказування» та «обов'язок доказування»

в теорії доказів, як і щодо всіх інших, вищенаведених проблемних питань, ще не вироблено. Тому, має рацію В.Т. Нор, який вважає, що до тих пір, поки не буде встановлено переважної єдності в поглядах науковців, всі підходи до їх вирішення слід віднести до дискусійних [20, с. 91].

Оскільки предметом даної дисертаційної роботи є забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні, дисертант вважає за можливе не долучатись до дискусій із вищезазначених проблемних питань, та взяти за основу виключне право потерпілого (цивільного позивача) на пред'явлення вимоги відшкодувати завдану кримінальним правопорушенням шкоду та законодавчо закріплений обов'язок органу досудового розслідування у кримінальному провадженні вжити необхідних заходів щодо відновлення порушеного майнового стану особи, потерпілої від кримінального правопорушення. В такому ключі спробуємо розкрити наявні можливості потерпілого (цивільного позивача) щодо подання цивільного позову та процедурні (практичні) моменти в діяльності органів досудового розслідування щодо вжиття необхідних заходів із забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Згідно із ст. 128 КПК України особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Проаналізувавши Звіти Судової адміністрації Львівської області щодо звернення до виконання рішень судів у частині майнових стягнень за 2010-2014рр., дисертантом встановлено, що у 2010 році потерпілим від злочину особам завдано матеріальної шкоди на 8 014 148 грн., у 2011 році на 7 134 563 грн., у 2012 році на 7 531 934 грн., у 2013 році 8 037 144 грн. [126]. Динаміка відшкодування матеріальної шкоди за 2010-2014 рр. наведена в Додатку А.

Тобто, можна стверджувати що великий відсоток потерпілих осіб використовують своє право на заявлення цивільного позову у кримінальному провадженні.

Про право на пред'явлення цивільного позову, так само як і про визначення поняття цивільного позову у правничій літературі писалося достатньо. Попри це, дискусійних моментів це не зменшило, як і не зменшило проблем у практичній діяльності суб'єктів кримінального провадження щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням шляхом звернення з цивільним позовом. Тому, на нашу думку, найбільш актуальними в сучасних умовах питаннями, які значною мірою впливають на ефективність реалізації права на відшкодування збитків за допомогою такої форми, як подання цивільного позову, з теоретичної точки зору є правильне визначення поняття цивільного позову, а з практичної – правильне встановлення підстав, предмета, характеру та

розміру цивільного позову. Власне на них і зосередимо увагу.

Насамперед розглянемо поняття цивільного позову у кримінальному провадженні та його значення як форми реалізації права на відшкодування шкоди для особи, що потерпіла від кримінального правопорушення.

Попередньо завважимо, що визначення поняття цивільного позову «еволюціонувало» разом із розвитком кримінального та кримінально-процесуального права. Так, наприклад, М. Чельцов-Бейбутов визначав цивільний позов у кримінальному процесі як пред'явлення кримінальному суду вимоги потерпілого про відшкодування за шкоду і збитки, заподіяні злочинним діянням» [127, с. 89].

Поняття цивільного позову у кримінальному провадженні вітчизняним законодавством не визначено, проте, його зміст визначено у низці наукових праць. Переважна більшість дослідників розглядають цивільний позов як вимогу особи, що зазнала матеріальної шкоди від злочину, до обвинуваченого або особи, яка несе матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, про відшкодування цієї шкоди, що заявляється органам попереднього слідства чи суду і розглядається спільно з кримінальною справою [128, с. 83]. Інші науковці виходять «з більш широкого поняття цивільного позову, як вимоги в дії, триваючої вимоги, яка полягає не тільки в її пред'явленні, але і в її розгляді та вирішенні» [129, с. 83]. Частково погоджується з ними і О.С. Карпіков, який також вважає, що цивільний позов у кримінальній справі не просто розглядається судом, але й вирішується ним разом із кримінальною справою [14, с. 57].

Інший зміст у поняття цивільного позову вкладає В.Г. Даєв. За ним, «цивільний позов у кримінальному процесі – це звернення юридично зацікавленої особи або іншої уповноваженої особи до суду з заявою про відшкодування обвинуваченим або особами, які несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, матеріальної шкоди, заподіяної злочином, що повинно розглядатися в порядку кримінального судочинства» [130, с. 34]. Таким чином, дослідник не заперечуючи матеріально-правового змісту цивільного позову у кримінальному провадженні, суть останнього бачить у зверненні до суду з проханням про розгляд цивільного спору і захистправа.

В.Т. Нор вважає, що «... цивільний позов у кримінальному процесі, це вимога особи, що зазнала матеріальної шкоди від злочину, його повноважного представника або в його інтересах прокурора до обвинуваченого або осіб, що несуть матеріальну відповідальність за його дії, про відшкодування цієї шкоди, заявлена органам, що проводять кримінальний процес і вирішується судом спільно з кримінальною справою» [20, с. 33].

На думку Д.Ю. Манцурова, «цивільний позов у кримінальній справі – це письмово оформлена вимога фізичної особи, організації про відшкодування заподіяної їй злочином (суспільно небезпечним діянням) матеріальної (моральної) шкоди до обвинуваченого або осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, адресована органу попереднього розслідування, судді або суду» [131, с. 82-83].

Інший підхід до визначення поняття цивільного позову застосовує 3. Зінатулін, який представляє цивільний позов у кримінальному процесі як «всю сукупність процесуальних дій і відносин уповноважених законом суб'єктів, які (дії і відносини) виникають при пред'явленні, забезпеченні та підтримці матеріально-правових вимог особи або органу, які понесли від злочину матеріальну шкоду, спрямовані на її відшкодування» [51, с. 52]. Аналогічне визначення дає також Н.І. Газетдінов [33, с. 9].

Більш розширене та повне тлумачення поняття цивільного позову запропонувала Х.Р. Кахнич. На думку автора цивільний позов – це вимога потерпілої від кримінального правопорушення фізичної чи юридичної особи, чи її представника, а в передбачених законом випадках і прокурора, про відшкодування майнової і моральної шкоди, безпосередньо заподіяної кримінальним правопорушенням, до обвинуваченого або осіб, які несуть матеріальну відповідальність за його дії, зверну до суду у формі визначеній законом, яка підлягає розгляду ним і вирішенню в порядку кримінального провадження [132, с. 3]. Воно практично (крім згадки про моральну шкоду) не відрізняється від поняття, даного В.Т. Нором. Наведене визначення є найбільш вдалим, оскільки воно об'єктивно враховує всі аспекти, що стосуються не лише права на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, але й містить покликання на необхідність вирішення судом цієї вимоги. При цьому, погоджуючись із наведеними вище позиціями авторів, що заявлення потерпілою особою вимоги про відшкодування може бути подане як до органів досудового розслідування, так і до суду, все ж вважаємо пріоритетним покликання саме на необхідність вирішення цивільного позову судом, оскільки він єдиний наділений функцією правосуддя. Відступити від обов'язку вирішити цивільний позов у кримінальному провадженні по суті, суд за КПК України не може. Разом з тим, інколи для проведення розрахунків щодо заподіяної шкоди вимагає певного часу. Це, зрозуміло затує вирішення судом свого основного питання – обвинувачення підсудного. Тому в кримінальних процесуальних законах деяких держав, наприклад Російської Федерації, така ситуація вирішується таким чином: суд може визнати за цивільним позивачем право на задоволення цивільного позову і передати питання про його розмір відшкодування на розгляд у порядку цивільного судочинства (ч. 2 ст. 309 КПК РФ) [133].

Що ж до питання про надання можливості цивільному позивачу (потерпілому) уточнювати позовні вимоги, то такий підхід можемо пояснити наступним.

На практиці нерідко виникають ситуації, коли обвинувачений та цивільний відповідач не є однією і тією ж особою. Зокрема, це зазвичай справи щодо завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, неповнолітніми, при виконанні особою трудових (службових) обов'язків та ін.

Як впливає з правового регулювання, передбаченого в КПК України, пов'язаного з моментом, до якого можливе пред'явлення цивільного позову, цілком реальною може стати ситуація, коли до початку судового

розгляду кримінального провадження цивільного відповідача як учасника процесу ще взагалі не було залучено, оскільки цивільний позов не заявлено, або ж його заявлено без ідентифікації особи. В такій ситуації потерпілий, цивільний позивач повинні мати право на уточнення позовних вимог: як в частині пред'явлення цивільного позову до конкретного цивільного відповідача, так і в частині, що стосується визначення розміру певних грошових коштів, що підлягають стягненню, особливо, коли кримінальне правопорушення скоєно в співучасті кількох обвинуваченими. Наприклад, потерпілий (цивільний позивач) заявляє цивільний позов до початку судового розгляду, а під час судового розгляду з'ясовується, що у справі про крадіжку з квартири та викрадення автомобіля мав місце ексцес виконавця, який самовільно, без попередньої домовленості із іншими співучасниками, викрав автомобіль, на якому власне і повіз частину викрадених речей. За таких обставин цілком логічно, що нести цивільну відповідальність за подальше пошкодження чи знищення викраденого виконавцем крадіжки автомобіля, інші співучасники злочину не повинні, адже відповідно до ч.5 ст. 27 КК України «Співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом» [134, с. 230]. Тобто, цивільний позивач, заявляючи позов про відшкодування йому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, не знає і не може знати обставин, які впливають на кваліфікацію дій винних осіб та про ступінь їхньої участі у ньому.

Крім цього, варто враховувати і положення ч.2 п.13 Постанови Пленуму Верховного суду України від 31.03.1989 року «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна» (із змінами та доповненнями станом на 03.12.1997 року), згідно з якими, солідарну відповідальність щодо відшкодування шкоди, завданої злочином, несуть лише особи, діяння яких були об'єднані спільним злочинним наміром, а заподіяна ними шкода стала наслідком їх спільних дій [135, с. 468]. Отже, якщо кримінальне правопорушення вчинили кілька осіб, то на них слід покласти солідарну відповідальність тільки за заподіяну шкоду у епізодах кримінального правопорушення, в яких встановлено їх спільну участь. При притягненні до кримінальної відповідальності в одній справі, але за самостійне кримінальне правопорушення, не пов'язані спільним наміром, особи несуть часткову, а не солідарну відповідальність, так само, як і особи, одних з яких засуджено за корисливі правопорушення, а інших, наприклад, за халатність.

Отже, необхідним є надати можливість цивільному позивачу, після з'ясування такого роду обставин, уточнити цивільний позов.

Крім того, оскільки за ч.2 ст.1190 ЦК України за заявою потерпілого суд може визначити відповідальність осіб, які спільно завдали шкоду, у частці відповідно до ступеня їхньої вини, виглядає доцільним закріплення зазначеного положення і в діючому кримінальному процесуальному законодавстві, адже воно в більшій мірі відповідає завданню кримінального

судочинства – відшкодуванню шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, адже при визначенні виду відповідальності в такому випадку враховуються інтереси позивача.

Крім цього, можливість покладення часткової відповідальності дозволить виключити випадки встановлення відповідальності основним і другорядним учасниками кримінального правопорушення в однаковому обсязі.

Особливо актуальним це питання постає при вирішенні цивільного позову в кримінальних провадженнях за кримінальні правопорушення, які вчинені організованою групою та злочинною організацією. Як відомо, для цих категорій кримінального правопорушення характерним є як розподіл ролей кожного зі співучасників, так і розподіл «здобичі» від злочинної діяльності, більша частка якої переважно дістається найбільш небезпечному співучаснику-організатору, а отже, і він повинен нести більшу як кримінальну, так і цивільну відповідальність.

Тому потрібно законодавчо передбачити можливість подання цивільним позивачем уточнених позовних вимог і не лише до початку безпосереднього розгляду кримінального провадження та цивільного позову по суті, але й до закінчення судового дослідження обставин кримінальних правопорушень.

Оскільки, як цілком слушно писав В.Г. Даєв, «інститут цивільного позову і пов'язана з ним діяльність державних органів рівною мірою покликані забезпечити дотримання прав та законних інтересів не тільки цивільного позивача, але також обвинуваченого і цивільних відповідачів» [130, с. 17].

В контексті викладу треба також завважити, що уточнення позовних вимог за цивільним позовом до закінчення судового розгляду кримінального провадження не мають стосуватися збільшення розміру позовних вимог, заявлених раніше, крім виключних випадків (смерті особи, якій було завдано тяжких тілесних ушкоджень, визнання потерпілої особи під час розгляду кримінальної справи інвалідом 1 групи і т.п.) [136, с. 121].

Після з'ясування поняття цивільного позову у кримінальному провадженні, перейдемо до не менш важливого з практичної сторони питання – підстав пред'явлення та предмету цивільного позову.

У цивільному позові, що пред'являється і розглядається спільно з кримінальним провадженням, так само як і в будь-якому позові, розрізняють складові частини, або елементи: предмет і підставу. Будь-який цивільний позов відрізняється від іншого передусім своїм предметом, тобто конкретною матеріально-правовою вимогою позивача до відповідача за цивільним позовом, що пред'являється в кримінальному провадженні на розгляд та вирішення суду. У свою чергу, ця вимога впливає з певних обумовлених законом юридичних фактів, що складають у сукупності другий елемент позову — його підставу. Ці два елементи : зумовлюють обсяг (межі) та напрями провадження за цивільним позовом у кримінальному провадженні.

Щодо підстав заявлення цивільного позову досить влучно висловився ще

дореволюційний (до жовтневого перевороту 1917 р.) вчений С.І. Вікторський, який в зв'язку з цим зазначав: «... щоб мати право на цивільний позов, треба понести будь-яку матеріальну шкоду, що піддається оцінці, і понести її саме від злочину як відомого факту, нехай навіть за обставинами справи і такого що не ставиться в провину підсудному. У всякому, однак, випадку, матеріально зацікавлені особи, щоб називатися цивільними позивачами, повинні довести наявність або принаймні можливість виникнення шкоди від злочину і до того ж шкоди неодмінно майнової, навіть коли така розуміється в найширшому сенсі» [137, с. 282]. Звичайно, наведене міркування не повною мірою відповідає сучасному підходу до цивільного позову в кримінальному провадженні, але у своїй основі воно є цілком прийнятним.

З позицій сьогодення варто погодитись із думкою К. Фаміної про те, що підставою для пред'явлення цивільного позову є сукупність доказів, що містять відомості про наявність шкоди, яку можливо компенсувати у грошовому еквіваленті, та про факт її заподіяння шляхом вчинення саме даного злочину [138, с. 6]. Іншими словами, для звернення з цивільним позовом у кримінальному провадженні необхідною є наявність майнових підстав, які на наш погляд, становлять сукупність юридичних фактів, з якими матеріальний закон пов'язує виникнення правовідносин між суб'єктами, які ведуть провадження, та особами, зобов'язаними його відшкодувати (підозрюваним, обвинуваченим, цивільним відповідачем), і з яких позивач виводить свою матеріально-правову вимогу. До таких підстав цивільного позову в кримінальному провадженні віднесемо наступні фактичні дані та юридичні факти: а) підстави цивільного позову; б) розмір цивільного позову; в) особу, якій кримінальним правопорушенням завдано майновий збиток; г) особу, яка може бути визнана цивільним позивачем; д) особа, яка несе майнову відповідальність за позовом; е) вина цивільного відповідача; є) вина потерпілого в сприянні виникненню чи збільшенню майнової шкоди; ж) майновий стан обвинуваченого; з) майновий стан цивільного відповідача [139, с. 225].

Ми не зупиняємося на аналізі матеріальних підстав та процесуальних умов цивільного позову, оскільки вони детально дослідженні і висвітлені Б. Ващук [140, с. 208] та Х.Р. Кахнич [141, с. 146].

Крім зазначених підстав, для розгляду цивільного позову разом із кримінальним провадженням необхідним є дотримання і процесуальних умов:

- процесуальні право- та дієздатність позивача;
- додержання встановлених строків давності;
- пред'явлення позову до початку судового розгляду кримінального провадження (справи);
  - відсутність судового рішення, яке набрало законної сили, або ухвали суду про прийняття відмови позивача від позову, або рішення про затвердження мирової угоди (угоди про примирення), винесеного за спором між тими самими сторонами про той самий предмет та з тих самих підстав.

Крім цього, у кримінальному провадженні право на пред'явлення позову виникає після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до

Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР).

Отже, акт реєстрації кримінального правопорушення є правовою основою не тільки для дій, спрямованих на встановлення події правопорушення і винних у ньому осіб, але і для дій, з яких складається провадження за цивільним позовом. За своїм змістом провадження щодо цивільного позову на стадіях досудового розслідування, підготовчого провадження та в судовому розгляді є процесуальною діяльністю з розгляду і вирішення великого кола питань, пов'язаних з:

- прийняттям і розглядом заяв про визнання цивільним позивачем;
  - визнанням цивільним позивачем і роз'ясненням прав або відмова у такому визнанні;
- залученням цивільного відповідача;
- вжиттям заходів забезпечення цивільного позову;
- доведення цивільного позову;
- ознайомлення цивільного позивача і цивільного відповідача з матеріалами справи [142, с. 38-39].

Аналізуючи кримінально-процесуальні норми, що регулюють провадження за цивільним позовом, у КПК України 1960 р., В.Т. Нор дійшов висновку, що предметом останнього може бути тільки вимога про відшкодування матеріальної шкоди, яку спричинено [20, с. 39].

Не вдаючись до детального аналізу всіх ознак предмету цивільного позову, а так само суперечностей з цих питань, вважаємо, що предмет доказування щодо цивільного позову в кримінальному провадженні найбільш повно визначено Б.Л. Ващук, яка вважає його «системою обставин, яка має правове значення та підлягає обов'язковому встановленню при провадженні кожного, без винятку, цивільного позову в кримінальному судочинстві і є підставою для безпосереднього застосування норм матеріального та процесуального права з метою правильного вирішення цивільного позову та реального захисту майнових і особистих немайнових прав фізичних і юридичних осіб, потерпілих від злочину» [143, с. 368].

В контексті даного викладу необхідно констатувати, що в юридичній літературі на загал підкреслюється вагоме значення цивільного позову в кримінальному провадженні, проте часом зазначається і про його другорядну роль. Така думка ґрунтується на тому, що в кримінальному провадженні головне – це виконати вимоги пунктів 1 – 5 ч. 1 ст.91 КПК України, тобто довести подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, а відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, є

другорядною справою. Така ситуація обумовила практичну недооцінку цивільного позову в кримінальному провадженні. Адже, як вже зазначалося вище, поряд із зазначеними обставинами в обов'язок слідчого і суду входить, і підлягає доказуванню вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат (п. 3 ч.1 ст. 91 КПК України). І це не випадкова вимога законодавця, оскільки насамперед вид і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням значною мірою впливає і на суспільну небезпеку правопорушення.

Але право на пред'явлення цивільного позову потерпілою особою та його розгляд і вирішення судом разом у кримінальному провадженні має найважливіше значення насамперед для самого потерпілого. Адже особі, яка вже зазнала майнових втрат від протиправних дій, важливою є наявність дієвого механізму усунення цих збитків, а також компенсації моральної шкоди, а цивільний позов, власне, і є таким механізмом. Пред'явлення позову в кримінальному провадженні значно скорочує час на вирішення питань, пов'язаних із відшкодуванням, а також захищає потерпілого від несення додаткових витрат на обґрунтування та доведення цивільного позову в порядку цивільного судочинства [144, с. 180].

Наступним питанням, яке необхідно дослідити та вирішити в рамках даного дисертаційного дослідження, є заходи щодо забезпечення реалізації права потерпілого на відшкодування завданої йому шкоди, органами досудового розслідування.

Розпочнемо аналіз насамперед коротким викладом підходів щодо визначення поняття забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, а згодом звернемося до характеристики основних заходів, що вчиняються органами досудового розслідування для цієї мети, виявимо проблемні аспекти в цій діяльності та запропонуємо напрямки їх вирішення.

Як вбачається із зазначеного вище, для відшкодування шкоди за цивільним позовом недостатньо лише у встановленому порядку визнати особу цивільним позивачем і зазначити у вироку про стягнення на її користь конкретної суми коштів, необхідно виконання рішення суду щодо цивільного позову забезпечити.

На жаль, досить часто саме через невжиття своєчасно заходів із забезпечення цивільного позову, виконання рішення суду, яким такий позов задоволено, стає неможливим, оскільки, є немало випадків, коли обвинувачена особа, її близьке оточення намагаються зробити все від них залежне, аби не допустити стягнення майна, що їм належить, навіть на користь особи, що зазнала шкоди від кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим, для практичної реалізації повного (або ж хоча б часткового) відшкодування потерпілій особі шкоди, законодавець у ст.ст. 29 і 125 КПК України 1960 року закріплював обов'язок за слідчими органами, прокурором та судом вжити заходів до забезпечення можливого чи вже пред'явленого цивільного позову. Новий КПК України (ст. 171) дещо по іншому врегулював це питання. З урахуванням побудови кримінального

провадження на засаді (і методі) змагальності він зняв «обов'язок» з органів, що ведуть провадження, замінивши його «правом». Тож, слідчий, прокурор або цивільний позивач мають право звернутися до слідчого судді з клопотанням про арешт майна підозрюваного, обвинуваченого з цією метою. Але вказана процедура (заявлення клопотання, його розгляд та ухвалення відповідного рішення слідчим суддею на досудовому розслідуванні) може займати декілька днів. Відповідно за цей період підозрюваний, обвинувачений, їхні родичі мають можливість сховати або реалізувати таке майно.

В українській мові «забезпечувати» означає «постачати щось у достатній кількості, задовольняти певні потреби, створювати надійні умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось, захищати, охороняти кого-небудь, що-небудь від небезпеки» [145, с. 375]. Тоді як в російській мові, зокрема, в словнику В.І. Даля слово «обеспечивать» трактується як «снабдить всем нужным, оградить от убытков, недостатка нужды, от грозящей кому опасности» [146, с. 57]. У фахових довідкових виданнях, зокрема в юридичних словниках, термін «забезпечення» розкривається через «забезпечення доказів», «забезпечення зобов'язань», «забезпечення позову» [147, с. 237].

Варто вказати, що серед дослідників даної проблематики не було суттєвих розбіжностей у визначенні поняття забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, оскільки переважна їх більшість погоджуються з тим, що забезпечення цивільного позову не зводиться лише до однієї процесуальної дії – накладення арешту на майно, а є сукупністю дій, тобто комплексом процесуальних, оперативно-розшукових і організаційних засобів, спрямованих на створення умов для відновлення порушеного права власності шляхом повернення потерпілому викрадених товарів або вручення йому їх грошового еквівалента. Відсутня полеміка між вченими і стосовно мети такої сукупності дій. Вона визначається як гарантування відшкодування заподіяної шкоди [148, с. 62]. Хоча є й інші думки з цього приводу. Так, Я.О. Клименко вважає, що більш доцільним є вживання замість терміну «гарантування» словосполучення – створення умов для реального відшкодування шкоди (для уникнення тавтології, оскільки значення слова «гарантія» розкривається в тому числі і через слово «забезпечення»). Відтак, на думку дослідника, «забезпечення цивільного позову в кримінальному процесі можна визначити як комплекс засобів (дій), покликаних створити умови для реального виконання вироку в частині відшкодування шкоди за цивільним позовом» [41, с. 140].

На практиці дії щодо забезпечення відшкодування збитків повинні бути диференційованими в кожному конкретному випадку залежно від виду вчиненого злочину і обставин кримінальної справи [149, с. 45].

В контексті даного викладу відзначимо, що при визначенні поняття забезпечення цивільного позову в кримінальному процесі має повною мірою відображатись мета забезпечення саме цієї форми відшкодування шкоди. Характеризуючи мету забезпечення цивільного позову в кримінальному

процесі ми повністю поділяємо висловлену З.Т. Новичковою думкою, про те, що такою метою є «гарантування виконання вироку в частині цивільного позову» [150, с. 97].

Таким чином, під забезпеченням відшкодування матеріальної шкоди потерпілим від кримінального правопорушення на стадії досудового розслідування дисертант розуміє: процесуальну діяльність слідчих та оперативних підрозділів України, спрямовану на вжиття передбачених законом заходів для розшуку, виявлення та арешту майна та інших цінностей з метою забезпечення заявленого у кримінальному провадженні цивільного позову.

Іншими словами, забезпечення цивільного позову на стадії досудового розслідування це комплекс таких дій органів досудового розслідування, які на практиці мають гарантувати потерпілій особі повне відшкодування завданих їй кримінальним правопорушенням матеріальної шкоди [151, с. 330].

Зупинимось, таким чином, на основних заходах із забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

На досудовому розслідуванні прохання цивільного позивача про вжиття заходів, що забезпечують заявлений позов, може бути висловлено у заяві про вчинення кримінального правопорушення, на допиті, в позовній заяві, а також оформлено у вигляді клопотання. У ній можуть міститися вимоги як загального характеру безвідносно до того, яким чином діяти, так і вказівка на конкретних осіб, які, на думку потерпілого, несуть майнову відповідальність за заподіяну шкоду, і місця, де може зберігатися майно, гроші, цінності, за рахунок яких можливе відшкодування заподіяної шкоди, тощо.

На вжиття заходів щодо забезпечення відшкодування матеріального збитку, заподіяного злочином, у своїх постановках вказує і Пленум Верховного Суду України [152].

В теорії кримінального процесу немає єдності серед дослідників щодо системи таких заходів (дій). Наявними є три підходи: 1) заходи щодо забезпечення цивільного позову зведені тільки до сукупності дій, спрямованих на виявлення засобів відшкодування завданої шкоди і накладення на них арешту [120, с. 101]; 2) такими заходами є виявлення майна, що підлягає арешту; накладення арешту на майно; забезпечення збереження арештованого майна [41, с. 142]; 3) розглядаються як система процесуальних заходів спрямованих на забезпечення цивільного позову усі перераховані у п.2, а також доказування характеру та розміру майнової шкоди, заподіяної злочином [153, с. 74]. Також в правовій літературі зустрічаємо й інші, думки фахівців. Зокрема, З.Г. Новічкова заходи забезпечення цивільного позову розглядає як стадії і виділяє: відшукання майна, за рахунок якого може бути відшкодована шкода; опис цього майна; власне арешт; вжиття заходів до збереження арештованого майна [154, с. 95]. Вважаємо, що запропонована дослідником стадія опису майна є зайвою, оскільки, не дивлячись на те, що опис майна, яке підлягає арешту, проводить відповідними уповноваженими на це органами, однак

поглинається стадією накладення арешту, адже для цього необхідний перелік майна, і крім цього, сама суть арешту майна, полягає в його описуванні та накладенні заборони вчиняти будь-які дії з цим майном.

Інші дослідники, М.І. Гошовський та О.П. Кучинська розрізняють два окремих види діяльності: а) діяльність щодо виявлення майна та інших цінностей, які можуть бути використані для погашення шкоди; б) сам факт проведення слідчим такої слідчої дії, як накладення арешту. Залежно від поєднання в одне або розрізнення цих дій і виділяються неоднакові умови, за наявності яких повинно бути вжито заходів до забезпечення цивільного позову: по першому випадку виключною умовою, за наявності якої мають вживатись заходи забезпечення є надходження відомостей про вчинений злочин; у другому має бути наявність одночасно двох умов: 1) факт порушення кримінальної справи, 2) поява в процесі таких його учасників, як обвинувачений або підозрюваний [10, с. 144-145].

Досліджуючи аналізовані питання, Г.П. Івлієв вважає, що накладення арешту на майно з метою забезпечення цивільного позову не означає, що цей захід застосовується лише за наявності даних про шкоду, завдану злочином, відтак, називає як підставу, при наявності якої має бути накладено арешт на майно, фактичні дані, що обґрунтовують можливість приховування, знищення, відчуження або використання майна, яке підлягає конфіскації або стягненню за цивільним позовом. Обґрунтовує автор це тим, що шкода може бути відшкодована також шляхом повернення викраденого майна, а також добровільно, і слідчий сам приймає рішення, який вибрати спосіб відшкодування [155, с. 95]. З таким підходом тяжко погодитись перш за все тому, що він спрямований здебільшого на врахування інтересів обвинуваченого (цивільного відповідача), а не потерпілої від кримінального правопорушення особи, оскільки як зазначалося, не рідко винними особами або їх близькими приховується майно, на яке може бути звернено стягнення. По-друге, врахування і застосування такого підходу може унеможливити вжиття заходів забезпечення позову на початкових етапах розслідування кримінального провадження.

Розглядаючи різні підходи до визначення системи заходів, спрямованих на забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, на стадії досудового розслідування, вважаємо за доцільне характеризувати їх комплекс з позиції включення в цей процес засобів оперативно-розшукової діяльності. Однак також не потрібно забувати про значення кримінально- процесуальних засобів.

У зв'язку з цим справедливою є думка В.С. Зеленецького про те, що вжиття заходів до забезпечення захисту прав і законних інтересів осіб, котрі зазнали шкоди від злочину, має здійснюватись вже в дослідчому кримінальному процесі [156, с. 38]. І хоч КПК України не передбачає дослідчої перевірки на стадії реєстрації кримінального приводження, тим не менше викладені підходи в нових умовах не втрачають свого значення.

Тож, в контексті вищевикладеного доцільно б було давати доручення оперативним підрозділам про проведення оперативно-розшукової

діяльності вже на початку досудового розслідування з метою виявлення майна на яке слідчий суддя чи суд може накладати арешт.

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року з наступними змінами та доповненнями під завданнями оперативно-розшукової діяльності розуміє пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підбивну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави (ст.1) [157].

Оскільки ж відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, є одним із завдань кримінального провадження, можна вважати його, і одним із підзавдань оперативно-розшукової діяльності.

На нашу думку вжиття таких заходів може полягати як у здійсненні оперативно-розшукових дій, спрямованих на виявлення майна осіб, що повинні відповідати за шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, так і у безпосередньо слідчих діях, спрямованих на забезпечення цивільного позову чиможливої конфіскації майна, інших цінностей.

Оперативні підрозділи володіють великими можливостями, які можна використати в цьому напрямку [158, с. 12]. Так, маючи в своєму арсеналі систему гласних і негласних оперативно-розшукових заходів, оперативні підрозділи можуть одразу ж після виявлення факту вчинення кримінального правопорушення отримати інформацію про місцезнаходження майна правопорушника, та порушити клопотання перед слідчим суддею про тимчасовий доступ до нього (ст.ст. 159, 163 КПК України) або накладення на нього арешту (ст. 171 КПК України).

Результати оперативно-розшукової діяльності в основному виконують роль орієнтуючої інформації, надаючи суттєву, а іноді значну допомогу у виявленні і зборі доказів. А предмети і документи, виявлені оперативним шляхом, можуть розглядатись як докази лише постільки, наскільки після їх безпосереднього виявлення настає передбачена КПК України процедура процесуального збору і закріплення цих доказів. І до них в ході зазначених дій був повністю застосований процесуальний режим, що визначає допустимість речових доказів.

Тож, оперативно-розшукова діяльність є ефективним засобом у діяльності щодо розшуку і виявлення майна і цінностей, на які може бути накладено арешт з притаманною лише цьому виду діяльності системою гласних і негласних засобів. Відтак, застосування результатів ОРД для призначення та проведення слідчих дій, спрямованих на забезпечення цивільного позову і пов'язаних із застосуванням заходів державного примусу, повинно проводитись після їх перевірки та закріплення за допомогою передбачених КПК України джерел доказів.

Виходячи із вказаного, вважаємо, що для забезпечення відшкодування

шкоди, завданої кримінальним правопорушенням на етапі досудового розслідування органам досудового розслідування необхідно виконати комплекс заходів, що спрямовані на:

- а) встановлення осіб, які несуть майнову відповідальність за спричинену шкоду та залучення належних суб'єктів як цивільних відповідачів;
- б) встановлення характеру і розміру заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди;
- в) розшук майна, на яке можна звернути стягнення;

г) порушити клопотання перед слідчим суддею про наданням органам досудового розслідування тимчасового доступу до виявленого майна, а також його вилучення (здійснити його виїмку);

д) порушення клопотання перед слідчим суддею клопотання про накладення арешту на це майно;

е) передачу арештованого майна на відповідальне зберігання або вжиття інших заходів щодо його збереження з тим, щоб згодом державний виконавець міг реально звернути стягнення на майно відповідача для відшкодування шкоди при задоволенні позову вироком суду.

Виходячи з вищезазначеного, необхідними заходами щодо забезпечення цивільного позову на стадії досудового розслідування кримінального провадження мають бути: а) правильне визначення обсягу та розміру шкоди (збитків), заподіяних потерпілій особі; б) розшук, виявлення викраденого чи в інший злочинний спосіб заволодіння майном; в) повернення втраченого майна в натурі або його грошового еквіваленту в повному обсязі; г) повне відшкодування потерпілому вартості викраденого майна при неможливості його повернення; д) порушення клопотань перед слідчим суддею про накладення арешту на майно, інші цінності з метою відшкодування шкоди, завданої злочином; е) відшкодування іншої шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; є) збереження майна та інших цінностей, необхідних для виконання судового рішення у випадку задоволення позову про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Неналежне або несвоєчасне виконання цих дій веде до обмеження законного інтересу потерпілого, пов'язаного з відшкодуванням шкоди завданої кримінальним правопорушенням. Тому, ефективність діяльності щодо забезпечення відшкодування шкоди буде визначатися тим, наскільки швидко і повно знаходиться і вилучається насамперед викрадене майно, наскільки вартість майна підозрюваного/обвинуваченого, на яке накладено арешт, співвідносна із шкодою, завданою потерпілому.

Також слід зазначити, що всі види діяльності, яка передуює накладенню арешту на майно підозрюваного і обвинуваченого, в кінцевому рахунку зорієнтовані на відновлення порушеного права потерпілого на власність.

Результат цієї діяльності може бути негативним (майно, нажите незаконним шляхом, не виявлено і, отже, завдання забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, буде не вирішеним) і позитивним (шкода відшкодована потерпілому повністю або

принаймні частково).

Майно, інші цінності можуть бути не виявлені внаслідок причин, пов'язаних:

- 1) з поведінкою осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, насамперед , направлену на приховування факту розкрадання майна:
  - обладнання складних схованок для приховування майна;
  - зберігання майна у довірених осіб, з якими вони не підтримують явних контактів;
  - споживання злочинцями продуктів харчування;
  - швидке звернення викрадених товарів у гроші;
  - збут викраденого майна іншим шляхом (дарування, обмін, передача в рахунок сплати боргу та ін.. [159, с. 64-65];
  - легалізація (відмивання) грошових коштів або іншого майна, здобутих злочинним шляхом [160, с. 167];
  - зберігання грошей в закордонних банках та ін..

2) з незадовільною організацією оперативно-розшукової діяльності (несвоєчасне і поверхневе оповіщення суб'єктів пошукової діяльності про ознаки викраденого майна; вибіркова перевірка лише окремих каналів збутувикраденого та ін..).

Отже, оперативно-розшукові дії безумовно є одними із важливих заходів, спрямованих на забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації майна, за допомогою яких виявляється майно та цінності осіб, які можуть залучатись до провадження як цивільні позивачі. У той же час одного лише виявлення такого майна та цінностей недостатньо для забезпечення цивільного позову. Забезпечити позов в цьому випадку можливо лише шляхом накладення арешту на таке майно. Забезпечення може бути проведена одночасно із обшуком (ч. 7 ст. 236) чи оглядом житла чи іншого володіння особи (ч. 5 ст. 237). У всіх випадках воно спрямоване на збереження майна та інших цінностей, що можуть бути звернені на відшкодування шкоди за цивільним позовом, і, як вже зазначалось, полягає у описі майна, його вилученні чи оголошенні заборони ним розпоряджатись.

Для виявлення майна, на яке може бути накладено арешт, слідчий здійснює його розшук як самостійно, так і шляхом надання доручень органу розшуку (оперативним підрозділом).

Відповідно до ст. 93 КПК України слідчий для встановлення майна і коштів, на які може бути накладено арешт, має направити запити до таких установ, організацій та підприємств:

1) обласні (міські) державні реєстраційні служби України (Укрдержреєстр) та його філії (володіють інформацією про ті об'єкти нерухомого майна, що перебувають у власності юридичних та фізичних осіб, стосовно яких проведено технічну інвентаризацію і державну реєстрацію у відповідному відділі Укрдержреєстр – може використовуватись виключно якджерело архівної інформації);

2) нотаріальні контори (можуть надавати відомості про укладення конкретною особою тих чи інших угод, посвідчених нотаріально, посвідченняправ осіб, а також фактів, що мають юридичне значення);

3) управління державного архітектурно-будівельного контролю місцевих держадміністрацій (володіють інформацією про те, чи є та або інша

особа забудовником у разі, коли житловий будинок, дача ще не зареєстровані в Укрдержреєстрі і з різних причин або не добудовані);

4) державні фіскальні служби (для встановлення: реєстрації на обвинувачених суб'єктів підприємницької діяльності; наявності у них рахунків у банках; відомостей за податковими деклараціями тощо);

5) до підрозділів органів державної автоінспекції (для встановлення фактів реєстрації юридичними або фізичними особами транспортних засобів, належності таких засобів певним особам);

б) до органів державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (для встановлення наявності в юридичних та фізичних осіб цінних паперів);

– до територіальних органів державної статистики (про надання повної інформації щодо фізичних та юридичних осіб за такими даними: ідентифікаційні – ідентифікаційний код суб'єкта господарської діяльності, що є єдиним для всього інформаційного простору України, та його назва; класифікаційні – дані про види діяльності, територіальну, відомчу належність, форму власності та організаційно-правову форму господарювання; довідкові - дані про адресу, телефон, факс, прізвище керівника, засновників (інвесторів) тощо; реєстраційні – дані про державну реєстрацію (перереєстрацію), спосіб створення, реорганізацію, ліквідацію тощо; економічні – дані, що характеризують виробничо-технічні та фінансово-економічні показники суб'єкта господарської діяльності);

7) до регіональних центрів сертифікаційних аукціонів (про участь особи у приватизації державного і комунального майна, придбання нею акцій приватизованих підприємств тощо);

8) до страхових установ (про встановлення в певної особи страхових внесків, на які в подальшому може бути накладено арешт);

9) до державної інспекції України з безпеки судноплавства (про власників суден, реєстрацію, перереєстрацію річкових та маломірних суден на фізичних або юридичних осіб);

10) до Міністерства інфраструктури України (щодо надання інформації про реєстрацію громадян, підприємств, установ, організацій, цивільних повітряних суден);

11) до державних агентств земельних ресурсів місцевих держадміністрацій, сільських, селищних, районних, міських рад (про наявність у власності конкретних осіб земельних ділянок) [161, с. 45-61].

Однак, на практиці є суттєві проблеми з цією здавалось би простою дією – направити відповідний запит у відповідну організацію. Так, у вивчених нами матеріалах 213 кримінальних справ за 2010-2014 роки, виявлено наявність незначної кількості запитів направлених слідчими, а саме: запити в ощадбанки, комерційні банки у 13% справ; запити в обласні ДАІ про наявність автотранспорту у 28% справ; запити в Державну реєстраційну службу України про наявності будівель, квартир у 38% справ; запити в державні, комерційні страхові фірми про страхування у 2% справ; запити в нотаріальні контори про укладення угод у 2% справ; запити завідуючим комісійних магазинів, ломбардів у 12% справ. За такого стану речей не можна назвати діяльність по забезпеченню відшкодування шкоди завданої

потерпілим від кримінального правопорушення особам, не тільки ефективною, але й допустимою.

На відміну від забезпечення позову у цивільному процесі, в кримінальному провадженні допускається забезпечення не тільки пред'явленого, а й можливого в майбутньому позову. Це прийняття заходів не у зв'язку з прогнозованим виникненням шкоди від злочину, а у зв'язку з наявністю достатніх даних про реальну майнову шкоду, яка завдана злочином і про яку буде заявлено [41, с. 147].

В цьому контексті доводиться констатувати наявність дискусій між процесуалістами щодо моменту, із настанням якого потрібно вжити заходів до забезпечення цивільного позову і вирішити питання про накладення арешту на майно.

У низці вивчених нами кримінальних справ за 2010-2014 роки (структура наведена в Додатку Б), за якими був заявлений цивільний позов, арешт на майно був накладений переважно після пред'явлення цивільного позову і пред'явлення обвинувачення (протягом 10 днів – у 2% справ; протягом 1 місяця у 10% справ; понад 1 місяць - у 12% справ), а у 49% справ арешт на майно взагалі не був накладений, хоча була в цьому необхідність. Це свідчить про певний формалізм у роботі органів досудового розслідування при виконанні вимог КПК України щодо забезпечення відшкодування шкоди у кримінальних провадженнях, коли ухвали слідчого судді про накладення арешту на майно виносилося наприкінці досудового розслідування, тобто через тривалий час після досудового розслідування, що як зазначалося, дає можливість правопорушникам, їх родичам, іншим зацікавленим особам приховати чи збутимайно, на яке повинно бути накладено арешт.

У зв'язку з вищевикладеним актуальним залишається питання про своєчасність забезпечення цивільного позову як однієї з основних форм забезпечення відшкодування збитків, завданих кримінальними правопорушеннями.

Для підвищення рівня роботи органу досудового розслідування з метою забезпечення відшкодування шкоди заподіяної кримінальними правопорушенням не останню роль відіграє правильність розуміння моменту, з настанням якого повинні вживатись заходи забезпечення, на що у вчених- юристів існують різні погляди. Варто вказати, що думки науковців з окресленого питання повною мірою відображають аналогічний підхід до моменту з якого можна подавати цивільний позов в кримінальному провадженні. Під час дії попереднього кримінально-процесуального закону деякі дослідники вважали за можливе і необхідне подавати цивільний позов разом із заявою про вчинення злочину, а тому забезпечувальну діяльність слід здійснювати одночасно або одразу ж після порушення кримінальної справи [33, с. 51]. На думку інших авторів, забезпечувальну діяльність мали здійснювати ще до порушення кримінальної справи [162, с. 65], а ще інші – з моменту заявлення у справі процесуального учасника – обвинуваченого. Вважаємо слушною першу позицію, оскільки накладення арешту може проводитись не лише стосовно

майна обвинуваченого, а й щодо майна підозрюваного, тобто до визнання особи обвинуваченою.

В умовах дій нового КПК України вважаємо, що для вжиття заходів щодо забезпечення цивільного позову не має значення наявність чи відсутність позовної заяви потерпілого (ч. 2 ст. 61 КПК України). Основним критерієм, за яким органом досудового розслідування мають вживатися такого роду заходи, є наявність достатніх даних про те, що кримінальним правопорушенням завдана шкода, або понесені витрати закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від протиправного діяння. Тому, вважаємо слід нормативно закріпити обов'язок органу досудового слідства вжити відповідних заходів для забезпечення можливого цивільного позову з моменту реєстрації кримінального правопорушення та виявлення осіб, причетних до його вчинення, а не чикаючи пред'явлення потерпілим цивільного позову, але роз'яснивши йому таке право.

Своєчасність вжиття заходів забезпечення цивільного позову в певній мірі залежать від органу досудового слідства, який зобов'язаний вжити заходів для забезпечення відшкодування шкоди з власної ініціативи, не чекаючи відповідного клопотання потерпілого (цивільного позивача) [163, с. 142]. Однак, на жаль, відсоток реального відшкодування потерпілим від злочину особам шкоди, завданої злочинцем, і через несвоєчасність вжиття заходів щодо його забезпечення, в останні роки невпинно зростає. Як зазначають науковці, що здійснювали аналізування кримінальних справ у різних регіонах України за попередні роки, в середньому 40% потерпілих не отримують жодного відшкодування завданої їм злочинцем матеріальної шкоди [164, с. 341], що безумовно суперечить ст. 2 КПК України, якою гарантується охорона прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які беруть участь в кримінальному провадженні та низці галузевих норм, що регламентують відносини в сфері відшкодування шкоди.

Таким чином, вищевикладене зумовлює необхідність більш детального дослідження проблемних питань, які виникають в процесі забезпечення відшкодування майнової та моральної шкоди потерпілим особам на стадії досудового розслідування. Зокрема й чинників, які ці проблеми детермінують або утворенню яких сприяють. При цьому, необхідним є проведення аналізу як об'єктивних чинників, що негативно впливають на ефективність діяльності слідчих та оперативних підрозділів ОВС України, покликаних забезпечувати відшкодування збитків завданих кримінальним правопорушенням, так і суб'єктивних чинників, які на жаль, часто-густо зустрічаються під час взаємодії слідчих та оперативно-розшукових підрозділів з метою розшуку майна та інших цінностей винних осіб для забезпечення відшкодування шкоди заподіяної кримінальним правопорушенням.

На практиці вжиття органами досудового розслідування заходів забезпечення відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням супроводжується низкою проблемних

питань, які негативним чином відбиваються на загальних результатах роботи ОВС по забезпеченню цивільного позову.

Труднощі відшкодування шкоди у даному випадку породжуються низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників зокрема: несвоєчасністю звернення потерпілих із заявою про кримінальне правопорушення; різноманітністю способів приховування та реалізації викраденого майна; знищенням майна; високим рівнем оснащення злочинців засобами зв'язку, транспортом та іншою технікою, що забезпечує швидкий вивіз викраденого чи іншого майна в інші райони і його реалізацію; груповим характером скоєних кримінальних правопорушень; відсутністю необхідних у правоохоронних органів сил і засобів для роботи в місцях можливого збуту викраденого (магазини, ринки тощо) і т.д. Складностей у вирішенні цих питань багато, і їх, як зазначалось, необхідно поділити на об'єктивні та суб'єктивні. Зупинимось на них детальніше.

До найбільш важливих проблем, звичайно необхідно віднести об'єктивні причини, насамперед прогалини правового регулювання відносин, які виникають у зв'язку з цивільним позовом у кримінальному провадженні.

Сьогодні в правоохоронних органах України відбуваються серйозні зміни, вдосконалюється їхня структура і оновлюється правова база, покращується система підготовки кадрів, зміцнюється матеріально-технічна база, корегується стратегія і тактика боротьби зі злочинністю. Суспільство і державу хвилює не тільки результат діяльності правоохоронних органів, але й те, яким чином цей результат досягається [165, с. 4]. Наприклад, здійснення оперативними підрозділами органів внутрішніх справ гласних і негласних оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів досить часто пов'язане із обмеженням прав громадян та інших суб'єктів суспільних відносин, у зв'язку з чим важливо забезпечити неухильне дотримання законності, тобто виконання приписів правових норм, які регулюють зазначену діяльність [166].

Не менш негативними у загальній структурі проблем відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням є чинники суб'єктивного характеру.

Вже на самому початку досудового розслідування виникають проблеми суб'єктивного характеру, які можна виразити так: органи досудового розслідування всупереч положенням ст. 91 КПК України, ставляться до доказування виду і розміру завданої кримінальним правопорушенням шкоди як до другорядного завдання розслідування (відповідно до анкетувань). І оскільки на перший план в діяльності органу досудового розслідування виходить далеко не забезпечення реального відшкодування шкоди потерпілій особі, то вони не вживають належних заходів до своєчасного встановлення шляхів руху цінностей, отриманих злочинним шляхом, ошадних рахунків, депозитів, відкритих на ім'я підозрюваних і обвинувачених у банках та інших кредитних організаціях та вжиття заходів до накладення арешту на майно цих осіб з метою забезпечення в

подальшому цивільного позову.

До суб'єктивних факторів необхідно віднести й банальне небажання працівників органів досудового розслідування виконувати дії, спрямовані на забезпечення цивільного позову. Як зазначалось ще раніше, Верховний Суд України, також відзначав у своїх постановках, що деякі слідчі переконують потерпілих не заявляти цивільний позов у ході слідства, а зробити це під час розгляду справи в суді. З урахуванням того, що потерпілі, як правило, не обізнані з положеннями закону і при цьому досить рідко запрошують захисників для участі в судовому процесі, їхні права та законні інтереси, особливо в частині відшкодування заподіяної злочином шкоди, у багатьох випадках залишаються зовсім незахищеними [167]. Якщо ж потерпілий певним чином «запізнився» і не заявив цивільний позов на досудових стадіях процесу та зробить це після завершення досудового розслідування, то з цього ніби випливає, що державу, в особі уповноважених нею органів, не хвилює питання доказування такого цивільного позову, вона ніби знімає з себе цей обов'язок.

Проте така постановка питання не може бути прийнятною. Доказування факту завдання шкоди і її розміру (майнової) є обов'язком органів досудового розслідування в усіх випадках, незалежно від того, коли позов пред'явлено.

В зв'язку з цим пропонуємо доповнити КПК України текстом такого нормативного положення: «Орган досудового розслідування обов'язаний забезпечити цивільний позов у кримінальних провадженнях, у яких потерпілими особами (цивільними позивачами) є інваліди, ветерани війни і праці, діти-сироти, діти позбавлені батьківського піклування, інших громадян, які належать до категорії соціально незахищених. Невиконання цього обов'язку тягне за собою відповідальність, передбачену чинним законодавством».

Щодо загальних проблем пов'язаних із відшкодуванням цивільного позову потерпілим від кримінального правопорушення особам, то тут зазначимо наступне. Видається, що основним способом їх вирішення має стати відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди підозрюваним або особою, яка в силу закону несе відповідальність за шкоду, заподіяну його діями. Коли ж ці суб'єкти кримінального провадження не мають коштів, відповідних (є неплатоспроможні) то це має робити держава. Варто було б використати досвід деяких зарубіжних країн, у яких створюються державні і громадські фонди підтримки жертв кримінальних правопорушень і надання їм фінансової допомоги (такі пропозиції неодноразово висловлювалися в юридичній літературі), про що йшлося раніше.

В разі створення в Україні Фонду по відшкодуванню шкоди, завданої потерпілим кримінальним правопорушеннями, джерелами його фінансування можуть бути:

- суми, стягнені з особи, яка заподіяла шкоду;
- відрахування з державного бюджету частини тих сум, які одержані: від використання праці засуджених, в результаті стягнення штрафів за

- кримінальні правопорушення та адміністративні правопорушення;
- добровільні внески підприємств та організацій всіх форм власності, громадян;
- частина сум, одержаних митними органами від реалізації вилучених товарів, що незаконно переміщаються через кордон;
- частина сум від реалізації конфіскованого в осіб, засуджених за корисні кримінальні правопорушення майна тощо [168, с. 32].

Інші форми забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням

Оскільки даний розділ роботи присвячений процесуальним формам забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, на стадії досудового розслідування, важливо проаналізувати позитивні та негативні сторони кожної його реалізації таких форм.

Незважаючи на те, що поняття «реституція» давно згадується в процесуальній літературі, сам термін «реституція» відсутній як в кримінально-процесуальному законодавстві, так і в інших джерелах права.

Перш за все необхідно відзначити, що реституція є особливою формою відшкодування заподіяної шкоди у цивільному процесі. Термін «реституція» (походить від лат. *restitutio* – відновлюю) означає відновлення порушеного будь-ким стану в його первісному становищі [169, с. 297].

Під реституцією в українському цивільному законодавстві розуміється обов'язок повернення сторонами, які уклали угоду, всього отриманого ними за угодою у разі визнання її недійсною або відшкодування вартості отриманого за угодою в грошах. Розрізняють одно і двосторонню реституцію. Таким чином, реституція – це наслідок визнання угоди недійсною, та повернення однієї або обох сторін до попереднього (до виконання угоди) стану.

У кримінальному процесі цей термін означає відновлення матеріального стану, який існував до злочину, особи, яка постраждала від даного злочину [170, с. 113]. На думку прихильників цієї форми відшкодування шкоди у кримінальному провадженні, таке застосування є одним з найдієвіших способів повернення потерпілій особі втраченого від кримінального правопорушення майна. Наприклад, на думку Р.В. Корякіна, «в нинішніх умовах реституція має набути свого справжнього «обличчя» й стати ефективним засобом захисту охоронюваних законом прав та інтересів учасників кримінально-процесуальних відносин» [171, с. 5].

Однак, значна частина дослідників вважають, що реституція не може здійснюватись у системі відновлюваних правових і процесуальних інститутів. Зрештою, така позиція призвела до того, що попри значні позитивні моменти застосування реституції у кримінальному провадженні чинний кримінально- процесуальний закон не дає жодного визначення цього поняття. Більше того, новий Кримінальний процесуальний кодекс, практично зовсім не включає кримінально-правову реституцію, до форм усунення злочинних наслідків (ст. 127 КПК України), відтак і не містить будь-якої дефініції

цієї форми відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

На відміну від цивільного позову в кримінальному провадженні, який попри наявність деяких дискусійних питань, все ж загалом сприйнятий юридичною спільнотою та узгоджений з основних аспектів, питання реституції у кримінальному провадженні є неузгодженим навіть в таких ключових питаннях, як поняття, предмет і межі її здійснення. При цьому, парадоксальність ситуації в тому, що практично всі дослідники називають реституцію простою та оперативною формою відшкодування шкоди, заподіяної злочином [20, с. 152].

Тому, з'ясуємо насамперед, поняття реституції в кримінальному провадженні. Хоча, варто відзначити, досить важко виокремити підходи, які б найбільш точно і повно відображали поняття реституції в кримінальному провадженні, оскільки думки дослідників досить суттєво різняться, й одночасно кожне трактування має під собою серйозну основу, що, власне, й зумовлює складність завдання. На наш погляд, така ситуація зумовлена значною мірою тим, що нормативно реституція має доволі обмежену сферу застосування.

Зокрема, предметом реституції є лише речові докази, що стали об'єктом злочинного посягання при різних способах викрадення чужого майна, присвоєнні знайденого або такого, що випадково опинилось у винного, майна, атакож при самоуправстві.

Необхідно відзначити, що в нормах міжнародного права під реституцією розуміється повернення власності або здійснення виплати за заподіяну шкоду, відшкодування понесених у зв'язку зі злочином витрат, надання послуг і відновлення в правах потерпілих, їх сімей або утриманців правопорушниками або особами, що несуть відповідальність за їх поведінку [172]. Таке визначення поняття реституції не знайшло свого вияву у вітчизняному кримінальному процесі, мабуть в основному через різні підходи до предмету та ознак кримінально-правової реституції, що на наш погляд, є суттєвою прогалиною, яка, як і багато інших, стримує розвиток нового кримінального процесуального законодавства залишаючи його щодо цього у полоні старої радянської правової системи.

Так, на думку О.Г. Мазалова, реституцією у кримінальному процесі є виявлення викраденого майна і повернення його власнику в натуральній формі [173, с. 25]. В цілому погоджуючись з таким підходом, З.З. Зінатулін дає більш розгорнуте визначення, за яким, реституцією є «поновлення матеріального становища потерпілого від злочину шляхом повернення йому речей та інших матеріальних цінностей, безпосередньо втрачених у результаті злочину» [51, с. 29]. Відтак, на думку дослідника, «ця форма відшкодування заподіяної злочином матеріальної шкоди в практичній діяльності зводиться до прямого повернення особам та організаціям викрадених у них матеріальних цінностей». Вважаємо, що таке визначення є досить аргументованим, оскільки у ньому вказується на причинний зв'язок між скоєним кримінальним правопорушенням та його

шкідливими наслідками, а також на характер їх усунення. Проте, у цьому визначенні не зазначається про таку ознаку кримінально-правової реституції, як повернення втраченого майна з ініціативи органів, що проводять кримінальне провадження або безпосередньо ними.

На думку В.А. Азарова, кримінально-правова реституція припускає повернення власнику саме тих предметів і цінностей, які в нього відчужені в результаті злочинного діяння [174, с. 8]. С.Є. Донцев та В.В. Глянцев займають позицію, за якою реституція в кримінальному процесі – повернення речей їх власнику, причому лише тих речей, які визнані речовими доказами у справі [175, с. 146].

В.Я. Понарін під кримінально-правовою реституцією розуміє відновлення матеріального стану громадянина, установи, підприємства чи організації, які постраждали від злочину, за допомогою повернення їм речових доказів, а в разі потреби й шляхом повернення предметів того самого виду і якості чи сплати їх вартості [176, с. 23].

Власний підхід до аналізованого поняття застосовує Г.А. Подкаура, на думку якого, основою визначення поняття кримінально-правова реституція необхідно вважати не лише повернення потерпілому викраденого у нього майна («речових доказів у кримінальній справі»), але й випадки відшкодування завданої злочином матеріальної шкоди «в його натуральному, природному, а також у вартісному, у вигляді певної суми грошей, виразі» [177, с. 44].

На відміну від наведених вище визначень, з яких, не зрозуміло ким саме має здійснюватися кримінально-правова реституція, В.Т. Нор наводить в цілому правильне визначення кримінально-правової реституції: «Поновлення порушеного злочином майнового становища потерпілих шляхом повернення їм неправомірно відчуженого майна – речових доказів, виявлених, вилучених або прийнятих від інших осіб, органами, які здійснюють провадження в справі» [20,

с. 153]. Як бачимо з наведеного визначення, В.Т. Нор предметом реституції визначає лише речові докази, які «стали об'єктом злочинного посягання при різних способах розкрадання державного, громадського та особистого майна громадян, самоуправстві і присвоєння знайденого або випадково опинилося у винного державного або громадського майна» [20, с. 151].

М. Орлов, визнаючи запропоноване В.Т. Норм визначення, як «в цілому правильне», вважає, що вчений необґрунтовано обмежив коло суб'єктів кримінально-правової реституції тільки фізичними особами, оскільки з норм КПК України вбачається, що такими суб'єктами можуть бути і юридичні особи. Крім цього, М. Орлов пише: «матеріальний стан особи, яка постраждала від злочину, може бути відновлено не тільки шляхом повернення їй речових доказів, як вважає В. Нор, а й шляхом повернення таких самих речей чи сплати їх вартості» [170, с. 114]. Так у п. 1-4 ч. 6 ст. 100 КПК України, в якій вказується, що «речові докази, що не містять слідів

кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню: 1) повертаються власнику (законному володільцю) або передаються йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження; 2) передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження; 3) знищуються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду, якщо такі товари або продукція, що піддаються швидкому псуванню, мають непридатний стан; 4) передаються для їх технологічної переробки або знищуються за рішенням слідчого судді, суду, якщо вони відносяться до вилучених з обігу предметів чи товарів, а також якщо їх тривале зберігання небезпечно для життя чи здоров'я людей або довкілля» [52]. Відтак, на думку М. Орлова, «під кримінально-правовою реституцією варто розуміти відновлення матеріального становища фізичної або юридичної особи, що постраждала (зазнала шкоди від злочину (або суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки злочину) шляхом повернення їй неправомірно відчуженого майна – речових доказів (речей, предметів та інших матеріальних цінностей), безпосередньо втрачених нею внаслідок злочинного діяння, а в разі потреби й шляхом повернення таких самих речей або сплати їх вартості, з ініціативи органів, які здійснюють кримінальний процес, і безпосередньо ними» [170, с. 114].

В правовій літературі зустрічаються й більш кардинальні міркування з приводу кримінально-правової реституції. Так, О. Селеднікова, наполягає на самостійності реституції в кримінальному процесі. Як форма захисту порушених майнових прав особи: зокрема, на її думку, реституція – це самостійна форма відшкодування заподіяної злочином майнової шкоди в кримінальному судочинстві за допомогою відновлення матеріального становища потерпілого від злочину шляхом повернення йому речей або інших матеріальних цінностей, втрачених в результаті злочину, або їх замінників [178, с. 39]. Варто вказати, що такий підхід піддається критиці певною частиною процесуалістів, які наголошують на відсутності підстав для виділення реституції як самостійної форми відшкодування шкоди, заподіяної злочином, а реституцію в кримінальній справі слід трактувати як один із можливих наслідків задоволення цивільного позову [179, с. 57].

В контексті викладу слід відзначити, що у правовій літературі з досліджуваної проблематики є також певні міркування, за якими реституція в кримінальному процесі є «допоміжною формою захисту права в кримінальному судочинстві» [180, с. 44].

Узагальнюючи наведені підходи дослідників, ще раз наголосимо на законодавчій та теоретичній неузгодженості існуючих в правовій літературі дефініцій. Вважаємо, що мають рацію ті науковці, які при

визначенні цього поняття в першу чергу враховують поставлену відповідною діяльністю з відшкодування заподіяного кримінальним правопорушенням збитку мету, власне, якою і є відновлення в повному обсязі майнових прав потерпілої від кримінального правопорушення особи. Адже потерпіла від кримінального правопорушення особа найбільше зацікавлена у тому, щоб її порушені майнові права якнайшвидше було відновлено, тому постраждалій особі не вигідно чекати, щоб їй поверталось саме своє, те, що безпосередньо вийшло з її правомірною володіння, особливо, якщо якість цієї речі, як це буває часто на практиці, вже погіршилася.

За такого підходу вважаємо, що кримінально-правова реституція на стадії досудового розслідування – це діяльність уповноважених органів, які здійснюють досудове розслідування, спрямована на відновлення порушеного кримінальним правопорушенням майнового становища фізичної або юридичної особи, шляхом повернення їй неправомірно відчуженого майна – речових доказів, безпосередньо втрачених нею внаслідок протиправного діяння, а в разі потреби й шляхом повернення таких самих речей або сплати їх вартості, яке проводиться з ініціативи цих органів та безпосередньо ними на прохання або зі згоди потерпілої особи.

Після з'ясування аналізованого поняття, перейдемо до практичних аспектів забезпечення відшкодування майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням у формі кримінально-правової реституції.

З'ясуємо підстави, умови та процесуальний порядок здійснення (реалізації) кримінально-правової реституції.

Перш за все підставами застосування кримінально-правової реституції є подія кримінального правопорушення та протиправне відчуження майна в результаті його вчинення. За відсутності першої підстави застосування кримінально-правової реституції взагалі неможливе, а наявність другої підстави може бути одночасно як підставою застосування реституції, так і будь-якої іншої форми забезпечення відшкодування майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

З огляду на те, що обов'язковим суб'єктом кримінального правопорушення є посадова особа, яка здійснює провадження в кримінальному провадженні, при реалізації кримінально-правової реституції відносини складаються між обвинуваченим (підсудним), потерпілим і особою, яка провадить досудове розслідування, прокурором і судом. Тому, на наш погляд, необхідною підставою реалізації кримінально-правової реституції є як ініціатива органу, на застосування цієї форми відшкодування порушеного майнового стану потерпілої особи, так і процесуальна діяльність цього органу, яка, на стадії досудового розслідування ставить перед собою з'ясування і вирішення низки питань, що передують підсумковому акту повернення або відшкодування викраденого. Такими питаннями є:

- які заходи повинні бути вжиті для знаходження, вилучення і збереження

наприклад, викраденого як можливого джерела відшкодування майнової шкоди;

- чи належить вилучене потерпілому і чи може воно вважатися речовим

доказом;

- чи не є викрадене майно (предметом), вилученим з цивільного обігу;

- чи не є викрадене майно нажитим злочинним шляхом;

- чи не є викрадене спірним майном, що може потягнути цивільний спір про право на нього в суді;

- чи не є викрадене майно таким, що швидко псується і кому в цьому випадку підлягає видачі в разі відсутності потерпілого;

- чи можна видати викрадене майно, визнане речовим доказом, потерпілому без шкоди для вирішення справи по суті.

Дані питання потребують однозначного вирішення на стадії досудового розслідування, оскільки: 1) не підлягають реституції речі, вилучені з цивільного обігу; 2) не можуть бути предметом реституції гроші і цінності, здобуті злочинним шляхом, які за вироком суду підлягають зверненню в дохід держави; 3) не підлягають реституції спірні речі, які виступають предметом спору в порядку цивільного провадження.

Безперечно, у зв'язку з розглядом вищезазначених питань необхідним є проведення передбачених кримінальним процесом слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів. Зокрема, для органу досудового розслідування діяльність, пов'язана з реституцією, полягає в тому, що після встановлення факту заподіяння кримінального правопорушення шкоди потерпілому, слідчий, а за його дорученням і співробітниками оперативних підрозділів, вживаються заходи до розшуку викраденого, і при його виявленні та визнанні викраденого доказом, за наявності встановлених законом умов, поверненню їх потерпілому.

Варто вказати, що кількість та необхідність проведення тих чи інших слідчих (розшукових) дій і розшукових заходів залежить від об'єктивних та суб'єктивних чинників, у тому числі і від характеру кримінального правопорушення, його наслідків, етапів руху кримінального провадження і т.д. Про це детальніше в наступному розділі роботи.

Як показує практика, застосування реституції в кримінальному провадженні, хоча і не завжди можливе, але вона є найбільш швидким способом захисту інтересів потерпілих від кримінального правопорушення. Проте, її реалізація можлива в кримінальному провадженні лише за наявності певних умов, тобто, передбачених вітчизняним законодавством вимог, дотримання яких є обов'язковим при захисті права на власність шляхом реституції.

В.Т. Нор до таких умов відносить:

- а) протиправне (злочинне) відчуження майна, що знаходилось у володінні потерпілих осіб;

- б) виявлення майна (об'єктів злочинного посягання) і долучення його до

кримінальної справи як речового доказу;

- в) збереження цим майном свого первісного (до відчуження) стану;

- г) наявність у цього майна властивості знаходження в цивільному обігу

[20, с. 164]. Аналогічний перелік умов застосування кримінально-правової реституції знаходимо в працях О.С. Карпікова [14, с. 92].

Власний перелік умов застосування кримінально-правової реституції наводить В.Я. Понарін: знаходження речових доказів при кримінальній справі, наявність в справі достатніх даних, що вказують на приналежність речових доказів їх власникам або іншим законним власникам; відсутність спору про право на річ, наявність особливої постанови (ухвали) про приєднання речі до справи в якості речового доказу; наявність достатніх підстав вважати, що речові докази можуть бути повернені їх власникам або іншим законним власникам без шкоди для провадження у справі; наявність заяв і листів потерпілих від злочину осіб про повернення їм речових доказів або вирішення питання про повернення речей їх власникам за ініціативою органу, що веде провадження у справі [180, с. 45]. Вважаємо, що даний дослідник найбільш повно виокремлює саме такі передумови застосування акту реституції, які охоплюють всі проблемні питання, пов'язані з його застосуванням. Особливо це стосується умов, пов'язаних із волевиявленням потерпілої особи щодо необхідності та можливості повернення їй втраченого майна, оскільки на практиці мають місце ситуації, коли до думки потерпілої особи щодо повернення їй незаконно відчуженого в неї майна орган, що здійснює кримінальне провадження, не дослухається або навпаки, всупереч волі потерпілого, ухвалюється рішення про передачу йому такого майна як речових доказів.

В цьому контексті варто погодитись з тими процесуалістами, які переконані, що захист майнових прав засобом кримінально-правової реституції включає в себе елемент диспозитивності, тобто право потерпілого у виборі: прийняти майно, яке стало об'єктом злочинного посягання, його заміник чи грошову компенсацію [181, с. 9]. Безперечно, у випадку коли викрадене у потерпілого майно не зазнало ніяких змін у якісному (кількісному) і він виявив бажання прийняти його, на практиці труднощів не викликає. У такому випадку маємо класичний приклад кримінально-правової реституції володіння. Немає принципів заперечень і проти того, щоб повернути потерпілому речовий доказ – об'єкт злочинного посягання, який зазнав певного ступеня зносу, пошкодження або перероблення, якщо, звичайно, він про це просить. Такий висновок цілком узгоджується з положенням ст. 332 ЦК України: право власності на річ, яка була створена особою шляхом переробки з матеріалу, що їй не належить, набувається власником матеріалу за його бажанням. Аналогічно і в ситуації, коли викрадена річ дорога потерпілому як дарунок, пам'ять тощо.

Однак, потерпілий вправі вимагати виплати грошової суми, на яку зменшилася

вартість майна та інших видів заподіяної йому шкоди, шляхом пред'явлення цивільного позову у разі відмови обвинуваченого добровільно її відшкодувати.

Найбільш проблемними на практиці є ситуації, коли потерпілий виявляє бажання відмовитися від повернення йому об'єкта посягання у кримінальному правопорушенні. В таких ситуаціях можливі декілька варіантів. Перший – коли незаконно вилучене у постраждалого майно було піддано радикальним змінам (великий ступінь зносу, перероблення тощо) або зазнало незначних змін (втрата деяких корисних властивостей предмета, деформація). Другий – коли основні характеристики викраденого предмета лишилися незмінними, однак в силу суб'єктивних чинників потерпілий не бажає отримувати назад у особистісне володіння викрадені в нього речі.

Ми погоджуємося з позицією В.Т. Нора, який вважає, що «обґрунтованою може бути визнана відмова потерпілого не тільки коли викрадене майно було пошкоджено або піддано певному ступеневі зносу, але й якщо його перебування в чужому володінні об'єктивно може викликати в нього морально- психологічний дискомфорт. Насамперед мова йде про речі особистого туалету, постільні речі, предмети посуду» [182, с. 41].

Звичайно, позиція потерпілих у даному разі має бути обґрунтованою і не містити ознак зловживанням правом, оскільки за таких умов наступатиме третій варіант поведінки потерпілого: необґрунтована відмова від кримінально- правової реституції.

Так, в ході досудового розслідування у кримінальному провадженні за фактом таємного викрадання майна з садового будинку громадянина К., що знаходився у КСТ «Явір», в с. Кожичі, Яворівського р-ну, слідчий отримав інформацію, що викрадені речі, підозрюваний В. утримує у власному літньому садовому будинку цього ж кооперативу. Після відповідного доручення про проведення оперативно-розшукових заходів у підозрюваного за вказаним місцем зберігання було знайдено та вилучено речі, що належали потерпілому С., зокрема: касетний магнітофон-приставку Маяк-231, електробритву «Харьков» БЕ-56, телевізор Електрон. Під час проведення впізнання потерпілий С. впізнав речі, як власні. Однак, на пропозицію підозрюваного забрати ці речі, відповів відмовою, яку обґрунтував таким чином: я ними не користуюся, оскільки маю у власності такі ж речі, що технічно виконують необхідні функції, однак вищого класу якості. Прошу повернути мені грошовий еквівалент викраденого.

Слідчий Яворівського РВ ГУ МВС України у Львівській області В. виніс відповідну постанову про долучення до справи названих речей як речових доказів. Потерпілий цього ж дня звернувся до слідчого із позовною заявою в якій просив стягнути з підозрюваного за викрадені речі гроші в сумі 5000 грн. [183]. Справедливості заради варто вказати, що ринкова ціна всього викраденого складала заледве 300 гривень. Обвинувачений же В. через заявлений цивільний позов, який не мав жодної змоги оплатити, та подану суду письмову вимогу потерпілого про застосування до нього суворого покарання, був засуджений до 3-х років позбавлення волі.

Наведений приклад є яскравою ілюстрацією безпідставної відмови потерпілого від одержання (повернення йому) протиправно вилучених речей – речових доказів. Тож орган досудового розслідування мають чітко розрізняти справжні мотиви відмови потерпілих від застосування кримінально-правової реституції, та виносити правомірні й справедливі за своєю суттю процесуальні акти.

В цілому ж погоджуючись з наведеними вище міркуваннями, вважаємо, що запропонована деякими дослідниками умова про наявність письмового звернення потерпілого про повернення йому втраченого майна (речових доказів у справі) є не беззаперечною, що можна обґрунтувати наступним.

При поверненні потерпілій особі предметів, які є речовими доказами у справі, на наше переконання, слідчим має бути винесено окремий процесуальний документ – постанову [184, с. 149]. На практиці часто – густо ці важливі процесуальні дії належним чином не оформляються. Так, з опитаних нами 96 слідчих, лише 11 з них відповіли ствердно на запитання: чи складався ними постановою про повернення володільцеві речових доказів із зазначенням фактичних і правових підстав прийнятого рішення: відображення процесу появи речових доказів у кримінальному провадженні та обґрунтування рішення про повернення їх постраждалій особі. 79 працівників органів досудового розслідування на це запитання відповіли, що найчастіше в своїй практиці вони обмежуються короткою позначкою про повернення потерпілому речових доказів в журналі обліку речових джерел доказів чи у спеціальній книзі.

Підсумовуючи результати дослідження кримінально-правової реституції як форми відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, завважимо, що реституція є достатньо ефективною формою захисту права власності, оскільки здатна реально відновити стан речей, які опинились у сфері кримінального судочинства та своєю реалізацією сприяти поновленню майнового становища, що існувало до вчинення кримінального правопорушення.

Розглядаючи традиційні, законодавчо встановлені форми відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, вважаємо за необхідне додати до них також і спосіб, який широко застосовується на практиці – добровільне відшкодування шкоди.

В практичній діяльності органів досудового розслідування цей спосіб зарекомендував себе як достатньо ефективний (ствердно щодо цього висловились 46% опитаних працівників).

Вивчена нами практика, а саме дослідження 213 кримінальних справ (проваджень) за 2010-2014 рр. показало, що добровільне відшкодування шкоди обвинуваченим чи його родичами було зафіксовано в 68 кримінальних справах (31,9%). У 55 % цих справ питання про відшкодування шкоди обговорювалося особисто при зустрічі обвинуваченого з потерпілим чи його законним представником. При цьому, основним доказом, що підтверджував відшкодування потерпілому шкоди була відповідна розписка, яку надавав потерпілий чи його законний представник, передана слідчому і долучена ним до матеріалів кримінального провадження. В інших випадках, розписка відбиралася

безпосередньо слідчим від потерпілого чи його законного представника. Вважаємо, що лише в останньому випадку було дотримано баланс прав і законних інтересів сторін, адже участь у процедурі добровільного відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням органу досудового розслідування унеможлиблює різного роду негативні нюанси, що можуть виникнути в подальшому кримінальному провадженні (наприклад, шантаж потерпілого обвинуваченим чи навпаки, заперечення потерпілим отримання відповідної компенсації і т.п.).

Власне, широке застосування цього способу відшкодування шкоди заподіяної злочином зумовлює потребу більш детального його вивчення. Про необхідність більш широкого застосування цієї форми відшкодування шкоди, завданої злочином, наголошує немало дослідників [185, с. 6]. Ми погоджуємось з тими науковцями, які вважають, що не врегулювання питань, пов'язаних з реалізацією добровільного відшкодування заподіяної злочином шкоди в чинному КПК України є суттєвою прогалиною [186, с. 82]. І перш за все тому, що згідно з чинним КК України відшкодування завданої або усунення заподіяної шкоди є обставиною, що пом'якшує покарання (п. 2 ст. 66); по-друге, у визначених КК України випадках, добровільне відшкодування завданого кримінальним правопорушенням шкоди дає можливість закриття кримінального провадження щодо винної особи за нереабілітуючими обставинами, зокрема: 1) звільнення особи, яка вперше вчинила кримінальне правопорушення невеликої тяжкості або необережне кримінальне правопорушення середньої тяжкості, від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення щиро покаялася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду (ст. 45); 2) звільнення особи, яка вперше вчинила кримінальне правопорушення невеликої тяжкості або необережне кримінальне правопорушення середньої тяжкості, від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду (ст. 46). Є випадки, передбачені особливою частиною КК України (ст.ст. 212; 212-1; 289) [187].

В юридичній літературі зустрічається чимало пропозицій щодо практичного застосування добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Неодноразові пропозиції науковців, а також широка практика застосування добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, значною мірою призвели до появи у новому КПК України статті 127 «Відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому», відповідно до ч.1 якої підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення.

Безперечно, запровадження даного положення сприятиме ефективному відшкодуванню шкоди, адже на практиці в деяких випадках здійснення цього безпосередньо самим підозрюваним, обвинуваченим суттєво ускладнюється різного роду чинниками (наприклад, відсутністю самостійного доходу, обранням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою тощо). Крім цього, завдяки можливості відшкодувати завдану кримінальним правопорушенням шкоду родичами (іншими особами) має суттєво підвищитись рівень відшкодування шкоди потерпілим у разі вчинення кримінального правопорушення неповнолітніми особами, оскільки, як відомо, здебільшого майнову відповідальність за їхні дії несуть батьки (усиновителі) або опікуни, крім випадків, коли неповнолітній у віці від 15 до 18 років має майно чи самостійний заробіток (статті 1178 – 1182 ЦК України), що в умовах триваючої фінансово-економічної кризи трапляється надзвичайно рідко. І остання перевага нововведення, на яку варто вказати, це зростання шансів отримати майнове відшкодування особам, які постраждали внаслідок вчинення кримінального правопорушення особою, дієздатність якої обмежена або яка не могла розуміти значення своїх дій чи керувати ними, оскільки обов'язок відшкодувати завдану ними шкоду лежить на опікунах, які власне й матимуть можливість діючи в інтересах недієздатних осіб, відшкодувати такого роду збитки (ст.ст. 1185, 1186 ЦК України).

Однак, крім явних переваг аналізованого нововведення, необхідно вказати й на не достатнє нормативне врегулювання практичних аспектів його застосування. Зокрема, надаючи вищезазначеним особам право на добровільне відшкодування шкоди, законодавець жодним чином не наводить порядку чи процедури такого роду відшкодування. Зокрема, не регламентовано процедури за якою таке відшкодування має відбуватися; не вказується обов'язок органу досудового розслідування роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому можливість добровільного відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням; відсутнє нормативне врегулювання способу передачі компенсації потерпілій особі та не наводиться форми й змісту процесуальних документів, які повинні відображати факт відшкодування компенсації потерпілому майнової та/або моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Варто вказати, що в науковій літературі наявна полеміка із зазначених питань, зокрема як актуальне визначають питання: чи може йтися про добровільне відшкодування, якщо ініціатива з роз'яснення суті вказаного відшкодування виходить від органів чи посадових осіб, які провадять досудове розслідування? На це питання переважна більшість процесуалістів відповідає ствердно [174, с. 8]. Вважаю, що опоненти такого підходу не враховують повною мірою прав підозрюваного чи обвинуваченого знати переваги добровільного відшкодування шкоди.

Таким чином, праву підозрюваного, обвинуваченого та підсудного на добровільне відшкодування, на наше переконання, повинен передувати

обов'язок слідчого, прокурора з його роз'яснення, як наприклад, це має місце у ст. 469 КПК України «Ініціювання та укладення угод», де в ч.7 зазначається «Слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення».

На нашу думку, посадові особи, які провадять кримінальне розслідування зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому право на добровільне відшкодування шкоди, разом з роз'ясненням останнім їх процесуальних прав на початку досудового слідства, як це пропонує В. Тертишник [188, с. 531-532], або після вручення підозрюваному письмового повідомлення про підозру [189, с. 34].

В контексті викладу варто завважити, що таке роз'яснення повинне мати місце лише за наявності достатніх даних про те, що кримінальним правопорушенням заподіяно шкоду. Коли ж встановити наявність шкоди, завданої кримінальним правопорушенням на початку досудового розслідування з тих чи інших причин неможливо, доцільно роз'яснювати право на добровільне відшкодування одразу ж після встановлення наявності такої шкоди. Важливим моментом, на який теж необхідно звернути увагу, є процесуальне оформлення роз'яснення цього права підозрюваному чи обвинуваченому. Вважаємо, що для цієї процесуальної дії варто передбачити процедуру складання окремого протоколу (або письмової розписки) про роз'яснення підозрюваному права, з якої вбачатиметься, що органом досудового розслідування повною мірою донесено підозрюваному чи обвинуваченому таке право. В зазначених процесуальних документах має бути зазначено особисті ПІБ особи, якій роз'яснюється право, короткий виклад інкримінованого діяння, зазначено про право на добровільну компенсацію шкоди потерпілій особі, правові стимули, які винний може отримати у випадку добровільного відшкодування цієї шкоди.

Аналізуючи попередньо наведені положення КПК України, а саме ст.127 цього кодексу, у дисертанта викликає певні застереження саме формування можливості добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Особливо це стосується нормативного закріплення фрази «за згодою підозрюваного, обвинуваченого». Вважаємо такий запис не коректним, оскільки тут може мати місце двояке розуміння встановленого законодавцем права, оскільки у підозрюваного чи обвинуваченого може виникнути сумнів в необхідності відшкодування ними шкоди, завданої злочином, адже вони буквально мають надавати комусь із рідних свою згоду на такого роду відшкодування. Але ж добровільне відшкодування шкоди має бути доброю волею самого підозрюваного чи обвинуваченого, тобто бажання відшкодувати шкоду, завдану злочинними діяннями повинне виходити саме від останніх. Як цілком слушно з цього приводу зазначає Я. Клименко, «добровільне відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, в

кримінально-правовому її розумінні буде мати місце тоді, коли відшкодування родичами підозрюваного, обвинуваченого, підсудного чи іншими особами відбувалось за дорученням або на прохання останніх» [186, с. 83].

За такого підходу, як це наведено законодавцем у КПК України, аналізована форма добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, на наш погляд, втрачає по-перше, своє виховне значення, а по-друге, суперечить низці норм чинного КК України, застосування яких напряду пов'язане з добровільним відшкодуванням винною особою завданої шкоди.

Зокрема, для застосування ст.45-46 КК України, які передбачають звільнення винної особи від відбування кримінального покарання у зв'язку з дійовим каяттям та примиренням з потерпілим, відповідно, обов'язковою умовою є щире каяття винного про вчинене, усвідомлення ним протиправності скоєного та особисте бажання усунути негативні наслідки кримінального правопорушення. За таких обставин незрозумілою виглядає практична сторона аналізованої статті. Наприклад, винна особа, що скоїла кримінальне правопорушення та перебуває під вартою, від органу досудового розслідування дізнається про те, що її родич, знайомий чи роботодавець мають намір компенсувати жертві кримінального правопорушення завдану його діями майнову шкоду. Що може вчинити винний: 1) надати згоду 2) відмовити у наданні такої згоди? В першій ситуації відбувається, на наш погляд, підміна понять, а саме, виглядає так, що тягар відповідальності, хоч і майнової, лежить не на підозрюваному чи обвинуваченому, а на інших особах, а в другому випадку, винний позбавляється можливості пом'якшення власної участі, тобто зменшення кримінальної відповідальності. І перший, і другий варіант, на нашу думку, неприйнятні.

В зв'язку з цим пропонуємо викладену в КПК України редакцію ст.127 замінити на положення такого змісту: «Підозрюваний, обвинувачений, а також на його прохання будь-яка інша фізична чи юридична особа приватного права має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення».

Крім цього вважаємо доцільним доповнити КПК України статтею 127-1 «Порядок відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому» такого змісту:

ч.1. «Слідчий, прокурор зобов'язані поінформувати підозрюваного, обвинуваченого про їх право на добровільне відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення».

ч.2. «Слідчий, прокурор складає протокол, в якому зазначається про роз'яснення підозрюваному, його право на добровільну компенсацію потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Протокол має бути підписаний особою, якій таке право роз'яснено, та долучений до матеріалів кримінальної справи».

ч.3. «Якщо після роз'яснення підозрюваному органом досудового

розслідування роз'яснення права на відшкодування (компенсацію) завданої кримінальним правопорушенням шкоди підозрюваний зробіть заяву про свій намір в добровільному порядку компенсувати таку шкоду, слідчий, прокурор зобов'язані вжити заходів із забезпечення добровільного відшкодування шкоди. Такі ж заходи мають ними вчинятися і у випадку, коли винний сам, без відповідних роз'яснень, звернеться до органу досудового розслідування із аналогічною заявою».

ч.4. «Про результати добровільного відшкодування (компенсації) потерпілому завданої майнової та /або моральної шкоди складається протокол, до якого додаються документи, що засвідчують цей факт».

Крім розглянутих вище форм відшкодування шкоди в кримінальному провадженні, в правовій літературі неодноразово висловлювалась думка про запровадження такої форми відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, як відшкодування шкоди за рахунок спеціально створеного державного фонду. Побіжно про це йшлося у попередніх розділах роботи, де зазначалося про зарубіжний досвід функціонування подібного інституту. Головним аргументом процесуалістів на користь створення зазначеного фонду виступає те, що, оскільки функцією держави є встановлення і охорона правового порядку, суспільної безпеки, захист прав і свобод громадян, то саме держава, у випадку не виконання уповноваженими нею органами даної функції, що вилилося у неспроможність запобігти скоєнню правопорушення, повинна нести обов'язок усунути наслідки кримінального правопорушення, у тому числі заподіяної шкоди. Але зупинятися детально на цій формі відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням вважаємо за недоцільне, оскільки її застосування саме на стадії досудового розслідування є суттєво ускладнене і практично не підлягає реалізації.

Підсумовуючи викладене у другому підрозділі даної роботи дослідження, наведемо думку російського адвоката О.А. Купріянова, яку повністю поділяємо: заподіяна шкода може бути усунена будь-яким прийнятним для потерпілого чином, включаючи грошову компенсацію матеріальної та моральної шкоди [179, с. 56]. І від себе додамо, головне, щоб жертва кримінального правопорушення хоча б у майновому плані отримала певну сатисфакцію за пережите і відчула, якщо не співчуття зі сторони підозрюваного/обвинуваченого, то хоча б розуміння ним протиправності скоєного.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Аналіз чинного кримінального, цивільного та кримінального процесуального законодавства дає підставу для висновку, що на стадії досудового розслідування основними формами реалізації права на відшкодування майнової та моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням є цивільний позов, кримінально-правова реституція та добровільне відшкодування завданої шкоди.

2. Вивчення та узагальнення кримінальних проваджень дозволяє стверджувати, що цивільний позов у кримінальному провадженні є найбільш застосовуваною формою відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої потерпілим кримінальним правопорушенням.

Узагальнюючи різні доктринальні підходи щодо поняття цивільного позову у кримінальному провадженні, та виходячи з нормативного врегулювання цього інституту КПК України, вважаємо можливим дати розширене та повне визначення цього поняття: цивільний позов у кримінальному провадженні – це вимога потерпілої особи, яка зазнала майнової/моральної шкоди від кримінального правопорушення, чи її повноважного представника або в її інтересах прокурора, до підозрюваного/обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть майнову відповідальність за його дії, про відшкодування цієї шкоди, і яка заявлена органу досудового розслідування, слідчому, прокурору, судді (суду) у кримінальному провадженні до початку судового розгляду, і може бути уточнена в його процесі та має вирішуватись судом разом із кримінальним провадженням.

3. Не дивлячись на широке застосування цивільного позову у кримінальному провадженні та його ефективність, в КПК України, на жаль, не врегульовано низку проблемних питань застосування цієї форми відновлення порушеного майнового стану потерпілих осіб, а саме: порядку заявлення цивільного позову; не зазначено право цивільного позивача в ході досудового розслідування уточнювати розмір позовних вимог; не чітко визначено момент подачі цивільного позову.

3.1. Цивільний позов у кримінальному провадженні про відшкодування шкоди, завданої потерпілій особі (як фізичній, так і юридичній особі), пред'являється в письмовій формі.

3.2. Прокурор пред'являє цивільний позов у випадках, передбачених частиною 3 статті 128 КПК України також у письмовій формі. Форма і зміст позовної заяви має відповідати вимогам, встановлених до позовних заяв, що розглядаються у порядку цивільного судочинства (ст. 119 ЦПК).

3.3. При необхідності особа, що подала позов, чи в інтересах якої він був поданий прокурором, може уточнити цивільний позов.

4. Аналіз феномену кримінально-правової реституції дає підстави визначити її поняття – це діяльність уповноважених органів, які здійснюють кримінальне провадження, спрямована на відновлення порушеного кримінальним правопорушенням майнового становища фізичної або юридичної особи, шляхом повернення їй неправомірно відчуженого майна –

речових доказів, безпосередньо втрачених нею внаслідок кримінального правопорушення, а в разі потреби й шляхом повернення таких самих речей або сплати їх вартості, яке проводиться з ініціативи цих органів та безпосередньо ними на прохання та письмову заяву постраждалої особи.

4.1. Необхідно законодавчо врегулювати порядок здійснення кримінально-правової реституції. Такий порядок повинен включати в себе:

- надходження клопотання потерпілого (законного володільця) про повернення речового доказу – об'єкта кримінального посягання;
  - обов'язок посадової особи, яка здійснює провадження в справі, у триденний строк розглянути дане клопотання й оформити своє рішення у відповідній постанові;
- повідомлення потерпілого про прийняте рішення шляхом надіслання на його адресу копії постанови;
- фіксація ходу й результатів передачі речового доказу в протоколі (розписці, якщо в справі прийнято підсумкове рішення);
  - можливість оскарження рішення органу досудового розслідування, прокурора й суду про відмову повернути об'єкт посягання у кримінальному правопорушенні до вирішення справи по суті.

5. З метою підвищення ефективності заходів органу досудового розслідування спрямованих на забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, вважаємо доцільним закріплення в окремій статті КПК України обов'язку слідчого чи прокурора щодо роз'яснення потерпілому права на відшкодування шкоди та вжиття заходів до його забезпечення.

6. З метою усунення випадків не притягнення в справі цивільних відповідачів пропонується закріпити за слідчим серед його обов'язків – в разі встановлення достатніх даних про те, що кримінальним правопорушенням завдано майнової чи моральної шкоди потерпілим особам та передбачених законом підстав майнової відповідальності за заподіяну підозрюваним чи обвинуваченим шкоду певній особі – обов'язок притягнення цих осіб як цивільних відповідачів.

7. Важливе значення та високу ефективність має в кримінальному провадженні така форма відшкодування шкоди, як добровільне її відшкодування підозрюваним/обвинуваченим або за їх згодою іншими фізичними чи юридичними особами приватного права. Про те неналежне врегулювання її в КПК України є однією з перешкод до застосування її на практиці.

У КПК України має бути закріплена норма, згідно якої слідчий повинен інформувати осіб, які згідно з законом зобов'язані відшкодувати шкоду, про добровільне відшкодування і, що таке відшкодування шкоди за законом розцінюється як обставина, що пом'якшує покарання, а також дає можливість реалізації вимог статей 45, 46 КК України (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям та у зв'язку з примиренням винного з потерпілим). Реалізація права на добровільне відшкодування полягатиме у безпосередній передачі потерпілому

відповідної суми грошей, передачі аналогічного майна в натурі, ремонті пошкодженого майна та інших способах усунення заподіяної шкоди, а також у внесенні на депозитний рахунок органу досудового розслідування чи суду відповідної суми, яка при ухваленні рішення суду (вироку, ухвали) підлягає передачі потерпілій особі.

8. Статтю 127 КПК України вважаємо варто було б уточнити частиною 4 такого змісту: «Підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою інша фізична чи юридична особа приватного права вправі добровільно внести на депозитний рахунок органу досудового розслідування чи суду кошти для забезпечення цивільного позову про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням».

Зазначене положення сприятиме відшкодуванню шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, адже, як засвідчило опитування слідчих, особи, що зобов'язані нести відповідальність за позовом переважно готові добровільно надати грошові кошти для забезпечення цивільного позову, щоб уникнути застосування до них заходів процесуального примусу. Крім того, добровільне внесення цивільним відповідачем грошових коштів з метою забезпечення цивільного позову на досудовому слідстві дозволяє зекономити процесуальні сили і засоби, а саме: звільняє слідчого від пошуку майна, на яке може бути звернено стягнення на відшкодування шкоди, накладення на нього арешту, вжиття заходів до його збереження тощо

РОЗДІЛ 3 СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ШКОДИ

3.1. Кримінальні процесуальні засоби забезпечення відшкодування шкоди

Насамперед відзначимо, що у кримінальному процесуальному законі, його доктрині, як зрештою й у теорії оперативно-розшукової діяльності, виявленню та розшуку викраденого (і не тільки такого) майна та інших цінностей для забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, не приділяється належна увага. Проте, від ефективності розшуку в першу чергу залежить захист майнових прав потерпілих осіб: якщо викрадене, пошкоджене тощо майно не буде знайдено, то ні про який реальний захист майнових прав фізичних та юридичних осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень не може бути й мови.

КПК України 1960 р. не містив ні визначення поняття «оперативно-розшукові заходи», ні поняття «розшукові заходи/дії», хоча такі терміни у ньому використовувалися (ч.1 ст. 103; ч.ч.3-4 ст. 104; ч.3 ст. 114).

Новий Кримінальний процесуальний закон у ч.1 ст. 223 КПК України визначає слідчі (розшукові) дії як дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. А ч.1 ст. 246 КПК України, яка регламентує негласні слідчі (розшукові) дії, взагалі дає розмите визначення, з якого можна лише зрозуміти, що негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, оскільки в самій дефініції цього поняття вказується, що відомості про факт та методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України.

Такі законодавчі формулювання навряд чи можна вважати вдалими, оскільки визначення розшукових заходів у новому вітчизняному кримінальному процесуальному законі є не повним. При цьому ми виходимо з таких міркувань.

По-перше, у наведеному в ч. 1 ст. 246 КПК України положенні жодним чином не згадується про дії, спрямовані на розшук підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, хоча наприклад, ст. 281 КПК України прямо передбачає випадки, зокрема «якщо під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме, то слідчий, прокурор оголошує його розшук» [52].

По-друге, не зазначено, що розшукові заходи спрямовуються на розшук й багатьох інших об'єктів: трупів вбитих осіб; потенційних жертв вбивств (осіб, що пропали безвісті); ймовірних жертв серійних зґвалтувань, крадіжок, грабежів; свідків-очевидців; знарядь вбивства; знарядь злочину; викраденого майна тощо.

По-третє, жодним чином не зазначено, що розшукові заходи як самими слідчими, так і за їх дорученнями оперативними підрозділами спрямовані на виявлення майна, речей та матеріальних цінностей для забезпечення можливої конфіскації такого майна та відшкодування шкоди потерпілим особам.

Виходячи з цього вважаємо доцільним ч.1 ст. 223 КПК України викласти у такій редакції: «Слідчі (розшукові) дії є діями слідчого, прокурора, оперативних підрозділів за дорученням слідчого/прокурора, оперативних підрозділів, спрямованих на встановлення місця знаходження особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, потерпілого, свідка, виявлення викраденого майна та інших об'єктів, пов'язаних із розслідуванням кримінального провадження та майна (матеріальних цінностей), на які може бути звернуто стягнення для забезпечення цивільного позову у кримінальному провадженні з метою відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням» [190, с. 369].

Як зазначалося вище, за наявності достатніх даних про те, що кримінальним правопорушенням заподіяна шкода, видатки, які поніс заклад охорони здоров'я на лікування потерпілого від злочину, органи досудового розслідування, прокурор зобов'язані вжити заходів для забезпечення відшкодування шкоди, в тому числі з метою забезпечення цивільного позову.

Окремі види заходів забезпечення кримінального провадження досліджувались у працях таких учених, як Ю.П. Аленін [191], Ю.М. Грошевий [192, с. 272], В.С. Зеленецький [193, с. 108], Г.К. Кожевніков [194, с. 68-69], О. П. Кучинська [195, с. 288], Л.М. Лобойко [196, с. 40], С.М. Смоков [197, с. 152], В.І. Фаранник [198, с. 132-142] та інші науковці.

Ці заходи мають процесуальний характер і здійснюються органами, посадовими особами, які в силу своїх службових обов'язків, при цьому нерідко незалежно від волевиявлення потерпілої сторони і від того, чи заявлений цивільний позов про відшкодування шкоди заподіяної кримінальним правопорушенням [199, с. 87].

У кримінальному процесуальному законодавстві радянського періоду були зроблені спроби дати певне визначення поняття «забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином». Так Н.И. Газетдинов зазначав «Под обеспечением возмещения причиненного преступлением материального ущерба следует понимать всю совокупность совершаемых действий и отношений, возникающих при этом, призванных гарантировать выполнение соответствующих задач советского уголовного процесса» [33, С. 31].

У вітчизняній юридичній літературі також дається визначення цього поняття. Так, В.В. Кривобок визначає його, як «систему спеціальних засобів і технічних прийомів, використання яких дозволяє добитися у встановленому законом порядку поверненню цивільному позивачу, державі, реально чи відшкодувати в грошовому вираженні ту частину майна, майнових цінностей, які були втрачені в результаті вчинення злочину» [200, с. 11].

На наш погляд вказане визначення не в повній мірі, а також не зовсім вірно характеризує його. Забезпечення відшкодування шкоди заподіяної злочином – це в першу чергу діяльність органів, які здійснюють кримінальне провадження. Ця діяльність регламентована кримінальним процесуальним

законодавством і відповідно має процесуальний характер. Вона направлена на забезпечення відшкодування шкоди і реалізується незалежно від того чи заявлений цивільний позов. Сам факт спричинення шкоди кримінальним правопорушенням, зобов'язує органи досудового розслідування вчиняти дії, направлені на забезпечення її відшкодування, які можуть здійснюватися різними способами. Також не зрозумілим є, які «технічні прийоми» можуть належати до системи засобів і прийомів, оскільки шкода відшкодовується в установленій процесуальним законом формі і процесуальними засобами. Навіть у випадку, якщо органи досудового розслідування дають доручення для встановлення наявності майна, набутого злочинним шляхом, а також майна яке може бути використане для відшкодування шкоди, місця його знаходження, то як доручення так і названі заходи урегульовані законодавством. З цих міркувань навряд чи є потреба характеризувати розглянуту діяльність як «систему спеціальних засобів і технічних прийомів».

Тому, під забезпеченням відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, потрібно розуміти діяльність органів досудового розслідування, спрямовану на реалізацію установлених кримінально-процесуальним законодавством способів і засобів з метою захисту порушених майнових та немайнових прав і законних інтересів потерпілих осіб шляхом відшкодування майнової і компенсації моральної шкоди.

До процесуальних способів і засобів органів досудового розслідування, спрямованих на забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, можна віднести:

1. доказування характеру і розміру шкоди, заподіяного кримінальним правопорушенням;
2. роз'яснення потерпілим їх прав пред'являти до підозрюваного (обвинуваченого) чи до осіб, які в силу закону несуть майнову відповідальність за шкоду, заподіяну його (їх) злочинним діями, цивільний позов і його стягнення; процесуальне визнання потерпілих цивільними позивачами і залучення до кримінального провадження цивільних відповідачів, роз'яснення їхніх процесуальних прав;
3. проведення слідчих та інших розшукових процесуальних дій, спрямованих на виявлення майна підозрюваного, обвинуваченого чи осіб, які в силу закону несуть майнову відповідальність за шкоду, спричинену винною особою (оглядів: місцевості, приміщень, речей та документів, обшуків, допитів, залучення експертів та проведення експертиз, пред'явлення для впізнання: особи, речей), в тому числі майна, здобутого злочинним шляхом, у кого воно б не знаходилось;
4. давання доручень оперативним підрозділам, провести оперативно-розшукові заходи для виявлення майна підозрюваного та інших осіб, які в силу закону несуть майнову відповідальність за дії винної особи, а також майна здобутого злочинним шляхом; місця їх знаходження з метою забезпечення відшкодування шкоди;
5. звернення до слідчого судді з клопотанням про накладення арешту

на вклади, цінності та інше майно підозрюваного чи осіб, які в силу закону несуть майнову відповідальність за шкоду спричинену їх діями, де б це майно не знаходилось;

6. тимчасовий доступ до речей, документів, опис та вилучення майна на яке накладене арешт. У разі потреби і в залежності від виду описаного майна воно може бути передане на збереження підприємствам, установам, організаціям чи членам сім'ї підозрюваного, обвинуваченого або іншим особам;

7. повернення потерпілим (власникам чи законним володільцям) речей – об'єктів злочинного посягання, які були визнані в кримінальному провадженні речовими доказами, а також їх передача на збереження підприємствам, установам, організаціям для реалізації, якщо вони не можуть бути повернені потерпілому [201, с. 210].

Оскільки частина способів та засобів забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням розкрита та проаналізована у попередніх розділах дисертаційного дослідження, то ми їх повторно розглядати не будемо. Зупинимось лише на нерозглянутих аспектах.

Значення слідчих (розшукових) дій для забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, полягає в тому, що вони є основним способом збирання доказів і звідси – основним засобом всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, досягнення його завдань. Які слідчі (розшукові) дії і в якій послідовності будуть проведені, залежатиме від конкретних обставин кримінального провадження, внутрішнього переконання слідчого чи прокурора, заявлених стороною захисту клопотань.

Слідча (розшукова) дія повинна проводитися тільки за наявності для того законних підстав. Закон відносить до таких підстав наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення мети слідчої дії. Мета слідчої (розшукової) дії вказується у конкретних статтях, які врегульовують процесуальний порядок їх проведення [202, С. 39-46].

Держава, беручи на себе зобов'язання з охорони й захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, не має можливості забезпечити їм повну безпеку та недоторканність. Водночас зміна пріоритетів її кримінально- правової політики і проведення сучасної реформи вітчизняної правової системи спрямовані на підвищення рівня гарантій щодо неухильного дотримання прав потерпілого на повне й своєчасне відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Вирішення питання відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, об'єктивно потребує вжиття заходів із забезпечення кримінального провадження, а також проведення комплексу слідчих (розшукових), а в окремих випадках і негласних слідчих (розшукових) дій.

Процесуальною основою відповідної діяльності прокурора, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, і слідчого є

положення п. 4 ч. 2 ст. 167 та статей 170, 171 КПК України, згідно з якими наявності достатніх підстав вважати, що майно набуто в результаті вчинення кримінального правопорушення або є доходом від нього, або якщо на таке майно було спрямовано кримінальне правопорушення, прокурор, слідчий за погодженням із прокурором звертаються до слідчого судді з клопотанням про арешт зазначеного майна [203, с. 110]. У такий же спосіб накладається арешт на нерухоме та рухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права, що перебувають у власності підозрюваного, обвинуваченого чи осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого, і перебувають у них або в інших фізичних чи юридичних осіб з метою забезпечення можливої конфіскації майна або цивільного позову [204, с. 168].

У кримінальному провадженні про злочин, за який може бути застосована додаткова міра покарання у вигляді конфіскації майна (встановлюється згідно зі статтями 59, 98 КК України за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України, особам, які на момент скоєння злочину досягли повноліття

), слідчий, прокурор зобов'язані вжити заходів до забезпечення можливої конфіскації майна підозрюваного, обвинуваченого [205].

Дії щодо забезпечення відшкодування шкоди повинні бути диференційованими в кожному конкретному випадку залежно від виду вчиненого кримінального правопорушення і обставин кримінального провадження. Водночас наявні й типові кримінальні процесуальні заходи у цій сфері.

Так, незалежно від виду вчиненого кримінального правопорушення заходами щодо забезпечення цивільного позову, можливої конфіскації майна є виявлення майна, що підлягає арешту, і накладення арешту на таке майно.

Одними з основних джерел отримання інформації про наявність у осіб нерухомого і рухомого майна є проведення обшуків, оглядів, а також здійснення тимчасового доступу до речей і документів. При цьому найбільш ефективний результат досягається при проведенні цих процесуальних дій вже на початковому етапі досудового розслідування.

Необхідно звернути увагу, що огляд місця події (крім огляду житла чи іншого володіння особи) у невідкладних випадках може бути проведений ще до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду (ч. 3 ст. 214 КПК України).

Що ж стосується огляду житла чи іншого володіння особи, то в ст. 237 КПК України закріплено імперативну вимогу щодо його здійснення згідно з правилами КПК України, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи (тобто за ухвалою слідчого судді).

Водночас у ч. 3 ст. 233 КПК України передбачено можливість слідчого,

прокурора до постановлення ухвали слідчого судді у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, увійти до житла чи іншого володіння особи [206]. У такому разі прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку (огляду) до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання, перевіряючи, зокрема, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла або іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню.

Крім того, в ч. 1 ст. 233 КПК України встановлено можливість проникнення (входження) до житла чи іншого володіння особи за добровільною згодою особи, яка ними володіє.

Системний аналіз положень ст. 13, частин 1, 3 ст. 233 КПК України дає можливість дійти висновку про те, що, незважаючи на юридичну нерівнозначність у правовій науці та практиці категорій «обшук», «огляд», «проникнення до житла чи іншого володіння особи», саме у ст. 233 КПК України термін «обшук» (а отже, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 237 КПК України, – також і «огляд житла чи іншого володіння особи») використовуються у значенні однієї з форм «проникнення до житла чи іншого володіння особи» [52]. Таким чином, у частинах 1 та 3 ст. 233 КПК України передбачено виняткові випадки, коли огляд житла або іншого володіння особи можуть бути проведені без ухвали слідчого судді.

Для виявлення майна, на яке відповідно до норм КПК України може бути за рішенням слідчого судді, суду накладено арешт, прокурор та орган досудового розслідування упродовж розслідування, враховуючи наявну у матеріалах кримінального провадження інформацію, мають здійснювати його розшук як самостійно, так і шляхом надання письмових доручень про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділам згідно з п. 5 ч. 2 ст. 36, п. 3 ч. 2 ст. 40 та ст. 41 КПК України, співробітники яких під час виконання таких доручень користуються повноваженнями слідчого [52].

Під час розслідування, з метою уточнення і конкретизації (підтвердження) розміру завданої шкоди, можуть призначатись ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом, а також економічні, товарознавчі, автотоварознавчі, оціночні (зокрема, оцінки цілісних майнових комплексів; паїв; цінних паперів; оцінки будівельних об'єктів і споруд; оцінки машин, обладнання, транспортних засобів, літальних апаратів, судноплавних засобів) й інші експертизи. Основні види експертиз, орієнтовний перелік питань, що ставляться перед ними, а також вимоги щодо їх призначення і проведення детально визначені Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [207, с. 563].

При вирішенні питань про тимчасове вилучення майна і подальше накладення на нього арешту прокурор, слідчий мають володіти достовірною

інформацією про його власників. Необхідно враховувати, що достатньо часто особи, які вчиняють злочини (особливо пов'язані з привласненням, розтратою майна або заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем, а також інші корисні злочини), з метою уникнення можливої у майбутньому конфіскації власного майна, реєструють (оформлюють) його, зокрема, на своїх родичів, знайомих, водіїв, обслуговуючий персонал. За цих обставин завдання прокурора, який здійснює процесуальне керівництво, та слідчого – встановити (виявити) таке майно і зібрати докази того, що зазначені дії носили штучний характер і в дійсності не мали на меті створення правових наслідків, задекларованих документально, що дасть змогу звернутись до слідчого судді з клопотанням про арешт відповідного майна з підстав його фактичної належності підозрюваному [208, С. 231-232]. Факти штучного оформлення майна на підставних осіб можуть бути доведені у спосіб проведення ретельних допитів останніх, а також членів їхніх сімей, знайомих, сусідів щодо рівня матеріального благополуччя фіктивних «власників», їх роду занять, способу життя, обставин «придбання» майна та матеріальних джерел для цього і зокрема часу придбання, характеру відносин зі справжніми власниками відповідного майна тощо. Також, з метою документального підтвердження факту невідповідності доходів «власника» вартості фіктивно оформленого та начебто придбаного ним майна, слід витребувати з податкової інспекції декларації про доходи «власника».

Відтак, для забезпечення відшкодування шкоди провадиться пошук майна підозрюваного й інших членів сім'ї шляхом витребування даних з відповідних установ і організацій. З метою встановлення місцезнаходження майна, на яке може бути накладено арешт, прокурор, слідчий наділений повноваженнями:

- витребувати та отримувати від компетентних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, службових осіб відомості щодо власності (рухомого та нерухомого майна), які належать певним особам, у тому числі підозрюваному й іншому члену подружжя (п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 9 ч. 2 ст. 40, ч. 2 ст. 93 КПК України) і часу їх придбання (реєстрації);
  - витребувати та отримувати в банківських установах інформацію за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу (п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 9 ч. 2 ст. 40 та ч. 2 ст. 93 КПК України, ст. 60, п. 3 ч. 1 ст. 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність»), а також за рішенням суду – про відкриті на ім'я підозрюваного та іншого члена подружжя рахунки і наявні на них кошти (ст. 60, п. 2 ч. 1 ст. 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність»);
  - допитувати як свідків співробітників, сусідів, родичів підозрюваного щодо майна, яке належить останньому, та місце його знаходження (п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 2 ч. 2 ст. 40, ст. 224 КПК України);
  - допитувати підозрюваного, і при цьому правильно застосовувати тактичні прийоми, які дадуть можливість завуалювати дійсну мету слідчої дії через з'ясування схильностей та інтересів такої особи, як-то: розмова про місця відпочинку та його види, транспортні засоби, цінності тощо (п. 4 ч. 2 ст.

36, п. 2 ч. 2 ст. 40, ст. 224 КПК України);

– витребувати та отримувати декларації про доходи підозрюваного, його подружжя, інших осіб (п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 2 ч. 2 ст. 40, ст. 224 КПК України);

– письмово доручати оперативним підрозділам проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення наявного в підозрюваного (подружжя) майна та ймовірних місць знаходження такого майна (п. 5 ч. 2 ст. 36, п. 3 ч. 2 ст. 40, ст. 41 КПК України) [209, с. 576].

Крім того, слід пам'ятати, що згідно з ч. 3 ст. 171 КПК України у клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна підозрюваного, іншої особи для забезпечення цивільного позову повинно бути зазначено розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди.

Таким чином, на момент звернення з клопотанням про арешт майна до слідчого судді відповідні докази вже мають бути в розпорядженні органу досудового розслідування.

Тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159 КПК України) – це один із видів забезпечення кримінального провадження, який має важливе значення і для забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди [187].

Тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку). Серед таких документів можуть бути й такі з них, які засвідчують право власності на рухоме і нерухоме майно, кошти тощо.

Застосування такого заходу не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що:

1) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження;

2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора;

3) може бути виконане завдання, для досягнення якого слідчий, прокурор звернувся із клопотанням [210, С. 107].

Речами і документами, до яких заборонено доступ, є:

– листування або інші форми обміну інформацією між захисником та його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги;

– об'єкти, які додані до такого листування або інших форм обміну інформацією [211, с. 67].

Доступ особи до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, здійснюється лише, якщо сторона кримінального провадження доведе можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих

речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів.

До речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю (ст. 162 КПК України) зокрема належать:

- інформація, що знаходиться у володінні засобу масової інформації або журналіста і надана за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;

- відомості, які можуть становити лікарську таємницю;

- відомості, які можуть становити таємницю вчинення нотаріальних дій;

- конфіденційна інформація, в тому числі така, що містить комерційну таємницю;

- відомості, які можуть становити банківську таємницю;

- особисте листування особи та інші записи особистого характеру;

- інформація, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо;

- персональні дані особи, що знаходяться у її особистому володінні або в

- базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних;

- державна таємниця [52].

Доступ до речей і документів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, не може надаватися особі, що не має до неї допуску відповідно до вимог закону (ч. 6 ст. 163 КПК України). З клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів до слідчого судді, суду мають право звернутися сторони кримінального провадження. У разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів (ст. 166 КПК України) [187].

Тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду. У цій ухвалі має бути зазначено: прізвище, ім'я та по батькові особи, якій надається право тимчасового доступу до речей і документів; дату постановлення ухвали; положення закону, на підставі якого постановлено ухвалу; прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи або найменування юридичної особи, які мають надати тимчасовий доступ до речей і документів; назву, опис, інші відомості, які дають можливість визначити речі і документи, до яких повинен бути наданий тимчасовий доступ; розпорядження надати тимчасовий доступ до речей і документів зазначених в ухвалі особі та надати їй можливість вилучити зазначені речі і документи, якщо відповідне рішення було прийнято слідчим суддею, судом; строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали; положення закону, які передбачають наслідки невиконання ухвали слідчого судді, суду [212, с. 644].

Клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів – це письмове звернення сторони кримінального провадження до слідчого судді під час

досудового розслідування чи суду під час провадження судового розгляду з проханням надати можливість ознайомитися з певними речами та документами, які мають значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні, зробити їх копії або вилучити їх [207, с. 644].

У клопотанні зазначаються:

- 1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 3) речі і документи, тимчасовий доступ до яких планується отримати;
- 4) підстави вважати, що речі і документи перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи;
- 5) значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні;

б) можливість використання як доказів відомостей, що містяться в речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів, у випадку подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю;

7) обґрунтування необхідності вилучення речей і документів, якщо відповідне питання порушується стороною кримінального провадження [207, С. 648].

Клопотання починається з короткого викладення обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання. Далі вказуються кваліфікація кримінального правопорушення, речі і документи, тимчасовий доступ до яких планується отримати, підстави вважати, що вони перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи. Зазначається, яке значення мають речі і документи для встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні: події кримінального правопорушення; винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотиву і мети вчинення кримінального правопорушення; виду та розміру шкоди, яку було завдано кримінальним правопорушенням; обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу підозрюваного, обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставин, що є підставою звільнення від кримінальної відповідальності [212, с. 187].

Для забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди важливе значення має така процесуальна дія як, тимчасове вилучення майна (ст. 167 КПК України), яке полягає у фактичному позбавленні підозрюваного можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним його майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення [213, с. 38].

Тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів,

грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони:

- підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди;
- надані особі з метою схилити її до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи як винагорода за його вчинення;
- є предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з їх незаконним обігом;
- набуті в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від них, або на які було спрямоване кримінальне правопорушення.

Тимчасове вилучення майна здійснюється:

- при затриманні особи у порядку, передбаченому статтями 207, 208 КПК України;
- під час обшуку, огляду.

Слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол.

Тимчасово вилучене майно повертається особі, у якої воно було вилучено:

- за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення безпідставним;
- за ухвалою слідчого судді чи суду, у разі відмови у задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна;
  - у разі пропуску визначених КПК України строків щодо подачі клопотання чи прийняття ухвали про арешт тимчасово вилученого [214, С. 201].

Тимчасове вилучення майна є одним із заходів забезпечення кримінального провадження. Тимчасовому вилученню підлягає майно у вигляді речей, документів, грошей [215, С. 54].

При передачі тимчасово вилученого майна складається протокол, у якому вказується, хто передав і яка уповноважена службова особа прийняла майно, із зазначенням його назви, кількості, міри, ваги, матеріалу, з якого воно виготовлено, та індивідуальних ознак.

Тимчасове вилучення майна здійснюється також під час обшуку, огляду. Порядок проведення цих слідчих дій визначений у статтях 236, 237 КПК України.

Слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол.

Протокол складається зі вступної, описової та заключної частин. Вступна частина повинна містити відомості про: місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (її прізвище, ім'я, по батькові, займана посада); усіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії. Прізвища усіх, ім'я, по батькові, дата народження та місце проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації; характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, та

порядок їх використання. В описовій частині протоколу вказуються відомості про: послідовність дій; отримані в результаті процесуальної дії речі, документи, гроші. У заключній частині протоколу зазначається про: тимчасово вилучені речі, документи, гроші; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії усіх [216, с. 57].

Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися із його текстом. Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії.

Уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити схоронність тимчасово вилученого майна. Процедура його зберігання визначена в Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних провадженнях, цінностей та іншого майна органами досудового розслідування і суду, яка затверджена відповідною постановою Кабінетом Міністрів України. Порядок зберігання залежить від того, що собою

становить вилучене майно. Наприклад, гроші підлягають передачі на зберігання до фінансових органів. Документи зберігаються при справі, а інше майно – у спеціально пристосованих приміщеннях [217, с. 216].

У разі винесення слідчим суддею чи судом ухвали про відмову в задоволенні клопотання прокурора, клопотання слідчого, погодженого з прокурором, про арешт майна, тимчасово вилучене майно також повертається особі, у якої воно було вилучено. Таке рішення приймається у разі, якщо немає достатніх підстав вважати, що речі, які є майном підозрюваного, обвинуваченого, не відповідають критеріям, зазначеним у ч. 2 ст. 167 КПК України.

Тимчасово вилучене майно повертається особі, у якої воно було вилучено, у разі:

- 1) якщо клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна було подано до суду пізніше наступного робочого дня після вилучення майна;
- 2) клопотання про тимчасовий арешт майна надійшло до суду після закінчення 72 годин з моменту його вилучення.

Про можливість отримання володільцем вилученого у нього майна він повідомляється письмово. Копія повідомлення долучається до кримінального провадження. У розписці отримувач указує дані свого паспорта або іншого документа, який посвідчує його особу та місце проживання. У разі неможливості особистої явки власника майна воно може бути отримано за дорученням іншою особою, розписка якої разом із дорученням приєднуються до справи. Якщо власником є підприємство, установа, організація, майно передається їх представникам за наявності доручення, документа, що засвідчує особу, і під розписку.

Звернемось тепер до одного з найбільш дієвих способів забезпечення відшкодування заподіяної шкоди – арешту майна.

Арешт майна – це один із заходів забезпечення кримінального провадження, суть якого полягає у тимчасовому позбавленні підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, можливості відчужувати певне його майно, розпоряджатися будь-яким чином таким майном та використовувати його. Арешт майна має тимчасовий характер, оскільки остаточне рішення про те, що належить вчинити з майном, яке арештоване, буде вирішено судом при ухваленні вироку (ст. 368 КПК України) [218, с. 211].

Особами, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, можуть бути: батьки (усиновлювачі) або опікуни малолітньої особи чи інші фізичні особи, які на правових підставах здійснюють виховання малолітньої особи (ст. 1178 ЦК України); батьки (усиновлювачі) або піклувальники неповнолітньої особи (ст. 1179 ЦК України); опікуни або заклади, які зобов'язані здійснювати нагляд за недієздатною фізичною особою (ст. 1184 ЦК України); юридична або фізична особа за шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків (ст. 1172 ЦК України); особа, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України) [219]. Цивільним відповідачем у кримінальному провадженні ці особи можуть бути, якщо до них пред'явлено цивільний позов під час кримінального провадження до початку судового розгляду в порядку, установленому ст. 128 КПК України [220].

Арешт майна застосовується з метою забезпечення виконання вироку в частині цивільного позову чи можливої конфіскації майна в провадженні щодо кримінальних правопорушень, за які може бути застосовано додаткове покарання у вигляді конфіскації майна (ст. 59 КК України) [221].

Арешт може бути накладено на нерухоме і рухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права.

Нерухоме майно – це земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення (ст. 181 ЦК). Майновими правами інтелектуальної власності є:

- 1) право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- 2) виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- 3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання;
- 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом (ст. 424 ЦК) [43].

Майно, на яке накладається арешт, може перебувати у власності підозрюваного, або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність

за шкоду, завдану діяннями підозрюваного або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Таке майно може перебувати як у вказаних осіб, так і в інших фізичних або юридичних осіб. Пленум Верховного Суду України звертає увагу на те, що при виконанні вироків у частині відшкодування матеріальної шкоди судам необхідно звертати стягнення на грошові суми та майно засудженого, що знаходяться в інших осіб. При запереченні володільцем факту належності засудженому грошей чи майна, переданих з метою приховання їх, вони можуть бути витребувані шляхом пред'явлення позову за підставами, передбаченими цивільним законодавством. Не підлягають конфіскації, а тому і не підлягають з цією метою арешту, предмети першої необхідності, що використовуються особою і членами її родини. Перелік цих предметів визначено в Додатку до КК України [222, С. 140].

Арешт майна, як правило, полягає у забороні відчужувати майно – один із способів здійснення власником правомочності розпоряджатися належним йому майном шляхом передачі цього майна у власність іншій особі. Заборона на використання майна (вилучати корисні властивості речі для задоволення потреб власника чи інших осіб), а також заборона розпоряджатися таким майном (визначати долю належної речі шляхом знищення, відчуження або передачі її в тимчасове володіння іншим особам) може бути застосована лише у випадках, коли її незастосування може призвести до зникнення, втрати або пошкодження відповідного майна або настання інших наслідків, які можуть перешкодити кримінальному провадженню.

Не допускається накладення арешту на житлове приміщення шляхом заборони використання його, якщо в ньому на законних підставах проживають будь-які особи. КПК України дає легальне визначення поняття «житло особи», яке міститься у ч. 2 ст. 233 КПК України. Це, відповідно до закону, будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутовою, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи [223].

Правовою підставою арешту майна є ухвала слідчого судді або суду. Це положення обумовлено вимогою ст. 41 Конституції України, яка передбачає виключно судовий порядок позбавлення права власності [79].

Вважаємо, що зазначені слідчі (розшукові) дії та заходи забезпечення відображають нові підходи у вирішенні наболілих проблем забезпечення кримінального провадження загалом, так і в його межах забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Вважаємо, що таке законодавче вирішення питань використання можливостей слідчої діяльності у кримінальному

провадженні має вкрай важливе значення [224, с. 135].

Повертаючись до основного викладу зазначимо, що накладення арешту на майно, оскільки, як вже наголошувалося, одного лише виявлення такого майна та інших матеріальних цінностей недостатньо для забезпечення цивільного позову. І як цілком слушно зазначили сучасні російські дослідники А.Н. Іванов, Е.С. Лапін: «Забезпечення виконання вироку в частині майнових стягнень та можливої конфіскації майна є достатньо проблематичним без використання механізму накладення арешту на майно. На сьогоднішній день це єдино можлива забезпечувальна міра відшкодування заподіяної злочином матеріальної та моральної шкоди, що здійснюється на стадіях досудового слідства. За допомогою накладення арешту на майно забезпечується як реалізація прав потерпілих від злочинів щодо компенсації заподіяної їм шкоди, так і забезпечується здійснення конфіскації [225, с. 3].

Вирішення питання накладення арешту на майно юридичних осіб, оскільки, як відомо, значна кількість кримінальних правопорушень вчиняється опосередковано чи безпосередньо за допомогою створеної юридичної особи (напр., ПрАТ, ПАТ, ПП, ТзОВ тощо). Крім того, така особа може бути залучена до кримінальної відповідальності як цивільний відповідач, а також у випадках, коли сама юридична особа вчинила кримінальне правопорушення і її діями заподіяна шкода. Відтак, на майно останньої потрібно накладати арешт.

Проте не виключається, що майно підозрюваного чи обвинуваченого може бути часткою майна юридичної особи, зокрема у вигляді нерухомого майна, цінних паперів тощо, що в свою чергу повинно ставати потенційним об'єктом арештних заходів.

Зазначимо, що проведене нами анкетування працівників досудового розслідування показало різне ставлення слідчих до можливості накладення арешту на майно юридичних осіб. З однієї сторони, 27 % слідчих, що накладали арешт на майно юридичних осіб, а з іншої, навпаки - 63 % респондентів таких заходів не вживали взагалі. При цьому, 27 % респондентів, відмовляються від вжиття арештних заходів щодо майна юридичних осіб у зв'язку з відсутністю в КПК України 1960 р. норм, які б прямо дозволяли вчиняти такі дії. Однак ми не погоджуємося з думкою останніх, адже в інших галузях законодавства України було закріплено правові підстави та передумови вжиття арештних заходів.

У діючому КПК України знайшла своє місце новація, пов'язана із так званім «тимчасовим» арештом майна. Так, за ст.167 КПК України «Тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним його майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення» [52].

Певну стурбованість викликає те, що ні у ст. 168, ні ст.169 КПК України не передбачена процедура контролю за тимчасово вилученим майном до того моменту, коли таке майно буде передано уповноваженій особі, оскільки лише тоді факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом. Наприклад, у випадку тимчасового вилучення майна на підставі ч.2 ст.207 КПК України, кожен має право затримати без ухвали суду будь-кого:

- 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушень;
- 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під

час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

У КПК України вимоги щодо присутності понятих та складання опису тимчасово вилученого майна відсутні, що викликає певне занепокоєння щодо дотримання принципу законності, адже сам факт надання будь-якій особі права безконтрольно вилучати під час затримання особи будь-які речі чи майно має на наш погляд не доопрацювання творців нового КПК України. В зв'язку з цим пропонуємо доповнити КПК України положеннями, які на наш погляд, зменшать можливі негативні наслідки під час тимчасового вилучення майна.

Так, пропонуємо у ч.1 ст.168 КПК України після слів «Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом», доповнити словами: «який має бути підписаний уповноваженою службовою особою та понятими, а у випадку їх відсутності представником житлової установи або організації за місцем належності житла чи іншого володіння».

У ч.3 ст. 168 КПК України після слів «...обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол», доповнити словами: «та детальний опис майна, що вилучається». Доповнити також новим абзацом такого змісту: «Протокол та опис майна, що тимчасово вилучається, може складатися як самою уповноваженою службовою особою, так і за її дорученням іншою службовою особою, що брала участь у проведенні затримання, обшуку і тимчасовому вилученні майна. Протокол та опис тимчасово вилученого майна підписується уповноваженою службовою особою, що проводила тимчасове вилучення майна, іншою уповноваженою службовою, яка виконувала доручення уповноваженої службової особи, понятими, які засвідчують відповідність тимчасово вилученого майна його опису. У випадку відсутності понятих може підписуватися залученим представником житлової установи, організації органу місцевого самоврядування».

Щодо арешту майна, то тут положення КПК України є достатньо виваженими як щодо визначення змісту арешту майна, так і щодо процедури його накладення.

Так, згідно із ч.1 ст. 170 КПК України, «арештом майна є тимчасове позбавлення підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, можливості відчужувати певне його майно за ухвалою слідчого судді або суду до скасування арешту майна у встановленому цим Кодексом порядку.

Відповідно до вимог цього Кодексу арешт майна може також передбачати заборону для особи, на майно якої накладено арешт, іншої особи, у володінні якої перебуває майно, розпоряджатись будь-яким чином таким майном та використовувати його» [52].

За такого підходу накладення арешту на майно стане процесуальною дією, що матиме подвійну процесуальну природу, оскільки здійснюватиметься як з ініціативи слідчого чи прокурора, так і за клопотанням інших учасників кримінального провадження, насамперед потерпілого чи його представника та матиме на меті забезпечити виконання вироку, перешкодити відчуженню та укриттю майна від стягнень і (або) можливої конфіскації майна, передбаченої КПК України. Зміст цієї примусової процесуальної дії полягатиме у встановленні заборони власнику або власнику (володільцю) майна розпоряджатися і в

необхідних випадках користуватися цим майном, або в примусовому вилученні майна з передачею на зберігання його власнику чи іншій особі. Однак, вирішення питання про місцезнаходження арештованого майна та забезпечення його схоронності, не дивлячись на зміни в новому кримінальному процесуальному законі, все ж залишається в компетенції особи, що провадить досудове розслідування. До такого висновку доходимо проаналізувавши зміст ст.ст. 173-175 КПК України, з яких вбачається, що слідчий суддя при задоволенні клопотання про накладення арешту на майно не пов'язаний обов'язком вирішити питання про схоронність цього майна, проте зобов'язаний встановити порядок виконання ухвали суду (п.5 ч.5 ст. 173 КПК України), а обов'язок негайно виконати ухвалу суду про накладення арешту на майно покладається законом на слідчого або прокурора (ст. 175 КПК України) [52].

Слід визнати слушним положення ч.1 ст. 171 КПК України, щодо забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, яке передбачає право звернення до слідчого судді (суду) із клопотанням про арешт майна не лише прокурора та слідчого, за погодженням з прокурором, а й з метою забезпечення цивільного позову – також цивільного позивача.

Вважаємо таку позицію законодавця абсолютно правильною, виваженою, та прийнятною з урахуванням суб'єктивних чинників в діяльності правоохоронних органів, що негативним чином впливають на забезпечення реального відшкодування шкоди потерпілим від кримінального правопорушення.

Під кутом зору принципів кримінального судочинства України, спрямованості на розбудову правової держави, вважаємо також позитивним й встановлення у ст. 173 КПК України необхідних вимог (підстав), при відсутності яких «слідчий суддя, суд відмовляють у задоволенні клопотання про арешт майна, якщо особа, що його подала, не доведе необхідність такого арешту» [187].

Мета розшуку майна, інших цінностей полягає у їх виявленні, вилученні, накладенні арешту або поверненні законному володільцеві. У процесі пошукової діяльності при цьому вирішуються наступні завдання:

- 1) побудова вербальної (словесної) і по можливості наочної моделі викрадених об'єктів;
- 2) організація розшукової діяльності;
- 3) встановлення місця знаходження викрадених та інших об'єктів (майна) на яке можна звернути стягнення на відшкодування шкоди;
- 4) встановлення належності виявленого майна та інших цінностей потерпілій від кримінального правопорушення особі;
- 5) процесуальне оформлення клопотання до слідчого судді про надання доступу до речей і документів та вилучення (виїмка) їх у разі необхідності з подальшим забезпеченням їх збереження (відповідно до чинного законодавства).

Як бачимо, розшук майна та інших цінностей поєднує в собі всі види діяльності щодо забезпечення відшкодування шкоди, за винятком накладення

арешту на майно підозрюваного.

Необхідно відзначити, що науковці – криміналісти визначили вимоги, яким повинні відповідати організація та здійснення розшуку, а саме:

- 1) оперативність, яка включає в себе швидкість і безперервність розшуку, активність його суб'єктів, активне залучених сил і засобів;
  - 2) тактична обґрунтованість (облік слідчих ситуацій, визначення кола і послідовності розшукових заходів та слідчих дій, вибір моменту їх здійснення і прогнозування очікуваних результатів);
  - 3) логічна обґрунтованість (несуперечність планованих заходів, послідовність плану розшуку, обґрунтування розшукових версій, які приймаються у процесі розшуку рішень, аналіз дій протилежної сторони);
- 4) узгодженість між розшуковою діяльністю слідчого і оперативно-розшуковою діяльністю оперативних підрозділів [226, с. 486-487].

В цілому погоджуючись із наведеними вище принципами, все ж вважаємо не доцільним відокремлення логічної обґрунтованості розшуку від його тактичної обґрунтованості, оскільки друге є проявом першого. Крім цього поза увагою науковців залишились такі важливі принципи як: взаємне інформування суб'єктів розшуку про отримані результати для визначення напрямів подальшої пошукової діяльності та використання спеціальних знань і навичок при пошуку схованок й ідентифікації майна (в тому числі викраденого) та інших цінностей, без яких, як нам видається, здійснення розшуку буде ускладнене.

Враховуючи думки науковців пропонуємо більш повнішу систему правил розшуку майна та інших цінностей, що включає чотири групи принципів, а саме:

1. Організаційні принципи, призначені для оптимального вирішення завдань розшукової діяльності:
  - оптимальна взаємодія суб'єктів розшукової діяльності;
  - використання спеціальних знань і навичок при пошуку схованок й ідентифікації майна та інших цінностей;
  - планування розшуку майна та інших цінностей.
2. Технологічні принципи, спрямовані на забезпечення ефективної в тактичному відношенні послідовності окремих пошукових дій, що утворюють в системі діяльність з розшуку майна та інших цінностей:
  - словесне і наочне моделювання розшуку (побудова розшукової моделі об'єкта розшуку);
  - своєчасне інформування суб'єктів розшукової діяльності про наявність майна та інших цінностей;
  - моделювання напрямів і конкретних місць збуту незаконного нажитого майна та інших цінностей;
  - перевірка найбільш ймовірних місць збуту майна та інших цінностей проведенням оперативно-розшукових заходів;
    - скоординоване проведення слідчих (розшукових) дій і ОРЗ, в тому числі взаємне інформування суб'єктів розшуку про отримані результати для визначення напрямів подальшої пошукової діяльності;
    - процесуальна ідентифікація виявленого майна, інших цінностей при провадженні слідчих дій (пред'явлення для впізнання, огляд) в тому числі

призначення судових експертиз;

- дотримання процедури арешту майна підозрюваного, цивільного відповідача та його вилучення.

3. Оціночні принципи, які необхідні для встановлення ступеня ефективності розшуку майна, інших цінностей, а саме: швидкість; безперервність; повнота; інтенсивність розшуку.

Серед запропонованої системи принципів організації й проведення розшуку майна, інших цінностей деякі з них вважаємо є підстави віднести до основоположних, відтак буде доцільним розглянути їх зміст детальніше.

Повнота відшкодування шкоди у кримінальних правопорушеннях насамперед проти власності прямо залежить від правильної організації роботи слідчого та оперативних підрозділів в досліджуваному напрямку. Під правильною організацією роботи слідчого слід розуміти, насамперед, здійснення грамотного планування та повноцінної взаємодії органів, що здійснюють досудове розслідування як з іншими службами МВС, так і з посадовими особами митниці, органів Укрдержреєстру та ін.

В основі побудови плану розшуку лежить висунення і перевірка розшукових версій – обґрунтованих припущень про місце знаходження розшукуваних об'єктів. Відмінність між розшуковою версією і версією оперативно-розшуковою полягає, насамперед, в суб'єкті їх висунення.

На практиці відповідь на запитання «Що слід виявити?» пов'язана з чітким описом в плані розшуку ознак викраденого майна на основі: аналізу показань потерпілого; огляду документів і предметів, пов'язаних з викраденими об'єктами; вивчення фотознімків і відеофільмів, на яких зображені речі, що розшукуються [227, с. 12-13].

При моделюванні предмета розшуку слід враховувати, що злочинці можуть модифікувати майно, інші цінності особливо часто це буває при незаконних заволодіннях транспортних засобів. Так, для приховування своєї діяльності, транспортний засіб розбирають на окремі частини, перефарбовують кузов, змінюють номерні знаки. В таких випадках пошук слід організувати в місцях ймовірного збуту розібраних деталей: на авторинках, станціях автосервісу, так званих «шротах» тощо. Також треба враховувати й звичайну практику швидкого продажу викрадених речей з наступним «відмиванням» грошей, здобутих злочинним шляхом.

При відповіді на питання «Де слід шукати майно та інші цінності?» важливо враховувати закономірності його використання злочинцями, найбільш ймовірні місця зберігання і збуту. З опрацьованих нами спеціальних наукових досліджень конструктивний інтерес становлять результати дослідження російського науковця С.В. Лаврухіна, яким було вивчено матеріали 397 кримінальних справ про крадіжки, грабежі, розбої та вбивствах з корисливих спонукань. За його даними, найбільш типові місця зберігання викраденого такі:

- квартира, будинок, гараж, дача злочинця - 25,4%, (в тому числі підвали, погребі, сараї) - 57,1% всіх місць зберігання даної групи, гараж - 35,2%; дача - 7,7%;
- квартира, будинок, гараж, дача знайомого, родича, друга, сусіда й іншої особи - 14,1%, в тому числі знайомого - 59,5% всіх місць зберігання даної групи, родича - 16,2%; друга - 8,1%; сусіда - 8,1%; іншої особи - 8,1%;
- відкрита місцевість - 4,8%;

- квартира, спеціально знята для зберігання викраденого -1,0%;
- склад (0,7%) та інші місця (горище сусіднього будинку, незавершене будівництво, могила тощо) - 2% [228, с. 189-190].

Варто вказати, що способи реалізації майна та інших цінностей достатньо різноманітні. Зазвичай в правовій літературі їх класифікують за такими підставами:

- наявністю або відсутністю майнової вигоди – реалізація оплатна (продаж, обмін викрадених цінностей на інші речі, передача майна в рахунок погашення заборгованості, оплата послуг) або безоплатна (дарування);
- легальна або нелегальна (реалізація товарів, вилучених з цивільного обігу; збут майна, здобутого злочинним шляхом);
- відкрита і замаскована реалізація;
  - за механізмом реалізації викрадених цінностей розрізняють збут шляхом пошуку для клієнта і збут через різні організації (магазини, скупки, майстерні, ломбарди тощо).

Безперечно, вищенаведена інформація повинна враховуватися при визначенні місць проведення розшукових дій, тому доробки дослідників з країн близького зарубіжжя також мають вивчатися при підготовці працівників внутрішніх справ, слідчих та оперативних працівників.

Відповідаючи на питання «Як шукати?» при плануванні розшуку викраденого визначають його методи – конкретні розшукові дії. Під цим терміном дисертант розуміє всі засоби розшуку:

- пошукові слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії (огляд, обшук, перевірка показань па місці, контроль і запис переговорів, накладення арешту на кореспонденцію);
- негласні слідчі (розшукові) дії (зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст.263 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів (ст.267 КПК України); спостереження за особою, річчю чи місцем (ст.269 КПК України) тощо;
- організаційні пошукові дії слідчого (направлення орієнтувань за ознаками викраденого майна до органів внутрішніх справ, що є на рахунок підозрюваного тощо);
- призначення та провадження різних судових експертиз (наприклад, криміналістичної експертизи виробів з металів з відновлення змінених (забитих і спиляних) номерних знаків автомашини на кузові і двигуні) [229, с. 22].

Варто при плануванні розшуку враховувати й оптимальну послідовність запланованих дій. Ефективним засобом розшуку майна є однойменна тактична операція, що включає в себе, комплекс слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, спрямованих на встановлення місцезнаходження, виявлення та вилучення майна. Конкретні методи розшуку, що використовуються в ході такої операції, значною мірою детерміновані

властивостями викрадених об'єктів і способами їх приховування та реалізації.

Важливе практичне значення має й швидкість розшуку. Зокрема, в практичній діяльності оперативних підрозділів, яка обумовлена:

1) необхідністю запобігти можливому приховуванню викрадених об'єктів різними способами (продаж, дарування, переховування, передача на зберігання довіреній особі тощо). Способи викраденого можемо умовно поділити на тимчасові й постійні. До першого способу приховування злочинці зазвичай вдаються через неможливість вносу (вивезення) викраденого відразу за межі місця вчинення злочину. Дослідники відзначають, що тимчасове приховування використовують близько половини злочинців [230, с. 17]. Як місце приховування вони обирають службові будівлі та приміщення, найближчі лісопосадки, яри, чагарники, занедбані будівлі, підземні комунікації та інші місця [231, с. 138];

2) необхідністю організації швидкого розкриття кримінального правопорушення, коли підозрюваного встановлюють шляхом виявлення у нього викраденого майна.

Принцип швидкості розшуку майна, інших цінностей означає, що:

- розшук зокрема викраденого майна має починатися з моменту огляду місця події або виявлення його ознак в ході інвентаризації та ревізії;
- розшук майна проводиться якнайшвидше, проте з дотриманням якості пошукової діяльності.

Повнота розшуку – це використання всіх ситуаційно необхідних методів пошукової діяльності і повсюдне проведення розшуку (у всіх можливих місцях перебування викраденого майна) [232].

Для дотримання цього принципу необхідним є врахування та нейтралізація можливої протидії діяльності щодо розшуку майна та інших цінностей, отриманих злочинним шляхом.

На стадії досудового розслідування можуть використовуватися такі способи протидії слідству, у тому числі й щодо розшуку майна.

- підкуп, залякування і фізичний вплив стосовно потерпілих осіб, свідків та членів їх сімей з метою примусити їх відмовитися від надання свідчень чи змінити вже надані свідчення;
- усунення свідків і потерпілих;
  - створення перешкод розслідуванню шляхом використання корупційних зв'язків в органах влади, правоохоронних органах, засобах масової інформації з метою закриття кримінального провадження;
- використання нелегальних каналів зв'язку з заарештованими для узгодження лінії поведінки на слідстві;
- симуляція (підозрюваним) різних захворювань;
- використання наперед підготовленого алібі;
  - переховування підозрюваних за межами України;
- цілеспрямована дискредитація оперативно-розшукових співробітників і слідчих, в тому числі шляхом подання скарг і заяв наклепницького характеру;
- погрози вбивством слідчому, який веде розслідування, його близьким;
  - спроби вербування співробітників органів внутрішніх справ з метою

їх використання як інформаторів про плани слідства і оперативно-розшукових органів;

- підкуп свідків, оперативних працівників тощо [234, с. 212-213].

Як видно з цього переліку, способи протидії на стадії досудового розслідування надзвичайно різноманітні. Однак, зупинятися детальніше на характеристиці вищезазначених способів протидії не доцільно, як з огляду на тему дисертаційного дослідження, так і з огляду на стислий формат даної роботи. Зазначимо лишень ту обставину, що детально розроблено заходи для усунення такого роду протидії, які узагальнено можна представити таким чином:

1) прогнозування поведінки підозрюваного/обвинуваченого і застосування запобіжних заходів:

- зважений підбір понять (не зацікавлених у результаті справи; здатних адекватно сприймати обстановку, хід і результати слідчої (розшукової) дії);

- своєчасне проведення поквартирних обходів з метою виявлення свідків вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із розкраданням, знищенням, пошкодженням тощо чужого майна;

- глибокий аналіз обстановки місця події з метою виявлення ознак інсценування некримінальних подій, інших кримінальних правопорушень, розкрадань, скоєних іншими особами;

- швидке проведення обшуку (за наявності достатніх даних) з метою недопущення приховування та використання зокрема викраденого майна;

- вжиття заходів до фізичної охорони свідків і потерпілих;

- своєчасне обрання запобіжного заходу, зокрема у вигляді взяття під варту для усунення фізичного і психічного тиску на свідків та потерпілих, якщо для цього є підстави;

2) чітке дотримання процесуального порядку слідчих (розшукових) дій з метою попередження можливих спроб підозрюваного поставити під сумнів їх результати;

3) наступальна тактика слідчих (розшукових) дій (попередження спроб змови допитуваних осіб, а також одночасного допиту двох і більше осіб, відхилення необґрунтованих клопотань підозрюваного / обвинуваченого тощо);

4) вжиття заходів для захисту – охорони слідчого і його близьких родичів та їх майна, тощо.

5) правильне використання засобів фотозйомки, звуко- та відеозапису при фіксації слідчих і та інших процесуальних дій [235, с. 154-166].

В подальшому розглянемо оперативно-розшукові методи забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

При розшуку майна та інших цінностей слідчий повинен використовувати всі отримані ним дані. При цьому повинні враховуватися наступні чинники:

- ступінь ліквідності майна. Так, для збуту хоча і цінної, але такої, що не користується широким попитом речі правопорушнику потрібно значний час (наприклад, антикварні речі, ікони, твори мистецтва, музичні інструменти);

- розмір і кількість майна;

- приблизно допустимі в даних умовах терміни зберігання майна в непристосованих приміщеннях, укриттях (наприклад, в одному випадку злочинці викрали в літній час з вагону-холодильника кілька ящиків масла і в результаті того, що воно почало топитися, намагалися його реалізувати населенню поблизу місця події);

- ступінь можливості легального збуту, зберігання майна в даній місцевості і навколишніх районах. При цьому необхідно з'ясувати, чи встановлені особливі правила його продажу, наприклад, реєстрація, чи можливий збут майна по частинах тощо;

- можливий вид транспортування (наприклад, багато видів майна, як правило, невідгодно транспортувати повітряним транспортом).

Звичайно, для того, щоб належним чином організувати заходи щодо розшуку майна, слідчі та оперативні підрозділи повинні знати порядок обслуговування населення тими чи іншими торговельними точками, які правопорушник може використовувати як місце для приховування викраденого майна. Зокрема, при організації взаємодії оперативних підрозділів необхідно передбачити перевірку закупівельних пунктів, ломбардів, комісійних магазинів.

Також треба враховувати ту обставину, що правопорушник, продаючи річ, відразу ж отримує за неї гроші, тому він часто при заповненні квитанції повідомляє вигадані адреси, при цьому нерідко називає прізвище (за підробленими паспортами) та адреси осіб, що дійсно проживають в даній місцевості, але не мають жодного відношення до вчинення кримінального правопорушення. У тих випадках, коли слідчий виявить викрадене майно в магазині після реалізації або в закупівельному пункті, а також якщо встановить, що воно реалізується комісійним магазином, ломбардом і не реалізовано, то він повинен звернутися в суд з клопотанням про надання дозволу на тимчасовий доступ до таких речей і у разі отримання позитивного рішення вилучити їх (здійснити виїмку), а згодом пред'явити для впізнання.

Для отримання грошей особа, що здає матеріальні цінності повинна пред'явити видані комісійним магазином, ломбардом квитанції, паспорт або документ, що його замінює. Гроші також може отримати й інша особа, але в цьому випадку має бути пред'явлена довіреність здавальника, завірена в установленому порядку із зазначенням номера його паспорта.

Відтак, матеріальні цінності, здані заподіювачем майнової шкоди з метою реалізації у вищевказані точки, можуть перебувати там досить тривалий час. Ці обставини, а також необхідність здавальника оформляти іменні документи на здані речі, безумовно, полегшують розшук майна.

Якщо встановлено особу здавача, який вже отримав гроші за реалізовані речі, треба негайно провести обшук у його помешканні для вилучення отриманих грошей. У тих випадках, коли викрадене майно було реалізовано магазином, але гроші здавач ще не отримав, слідчий та оперативні підрозділи повинні вжити заходів щодо затримання підозрюваного

(обвинуваченого) в момент отримання ним грошей за реалізовані речі, що виключить в подальшому доказування обставин, що реалізовані речі були здані саме цією особою.

Необхідно також враховувати ту обставину, що під час прийому речей на зберігання ломбардом відбувається оформлення договору зберігання на підставі статей 967 і 968 ЦК України, а саме здавачу видається іменна квитанція, яка виконує роль договору зберігання, а при видачі позик – заставні квитки. Тому, на це треба звертати особливу увагу під час проведення обшуку у підозрюваного, обвинуваченого або їх близьких родичів і знайомих.

Якщо фізична особа здала річ на зберігання, то в одержаній нею квитанції (іменній) вказуються дата прийняття на зберігання, термін зберігання, прізвище, ім'я, по батькові, адресу і номер паспорта, а також особливі ознаки речі та її оцінна вартість. Квитанція підписується оцінювачем, контролером і фізичною особою, що здає речі. Копія квитанції прикріплюється до зданої на зберігання речі, а опис речей здається в бухгалтерію. Прийняття речей на зберігання і видача іменної квитанції реєструються в реєстраційній книзі з прийому речей на зберігання. Слідчий, маючи номер заставного квитка або іменної квитанції, має можливість встановити прізвище здавальника і за описом речей (знаходиться, як вказувалося, в бухгалтерії) визначити, що саме було здано. Тут так само, як і при розшуку викраденого майна, слід враховувати, що злочинець може здавати викрадене не особисто, а через інших осіб. Тому необхідно встановлювати особи його близьких, знайомих і використовувати ці відомості при перегляді документації в ломбарді, місцях скупки.

Під час пошуку викраденого майна і грошових коштів в камерах зберігання автовокзалах, залізничних та аеровокзалах необхідно враховувати, що в даний час практично на всіх вокзалах облаштовано автоматичні камери схову. У зв'язку з цим на вокзалах в необхідних випадках слід організувати спостереження. При цьому, постає спостереження необхідно повідомити основні дані (прикмети) про підозрюваного, і відомості про викрадені цінності, загальні ознаки речей, надати при можливості зразки тих чи інших предметів тощо.

У випадках, коли підозрюваний вирішив використовувати автоматичну камеру зберігання з метою приховування матеріальних цінностей, його оптимально затримати в момент закладки речей у комірку. Якщо речі були закладені в камеру до встановлення контролю над підозрюваним, то його слід затримати в момент вилучення ним речей.

Не слід затримувати підозрюваного до того, як він набере номер шифру і відкриє дверцята камери-автомата, оскільки він в такому випадку може стверджувати, що підійшов до комірки камери помилково тощо.

Крім ломбардів, комісійних та закупівельних магазинів, вокзалів, ринків тощо, слідчий для розшуку викраденого майна, а також виявлення майна, на яке може бути накладено арешт, звертається із відповідними запитами. Загалом невичерпний перелік таких установ із зазначенням напрямку

розшуку наведено в попередньому розділі роботи.

Звичайно, що наведені вище найбільш характерні місця розшуку майна і грошових коштів є неповними, й можуть бути доповнені в залежності від обставин та специфіки конкретного кримінального провадження, що відноситься до досліджуваної нами категорії.

Багато засобів виявлення майна чи інших цінностей, приміром, ознайомлення з чужим листуванням, прослуховування телефонних розмов тощо, природно, аморальні. Однак «...негативна моральна оцінка таких дій не перешкоджає їх здійсненню, якщо на шкалі цінностей вони виступають як «менше зло», якщо їхні цілі безперечно моральні» [236, С. 112-113]. Тому, накладення арешту на кореспонденцію, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж на сьогодні є ефективним засобом виявлення місць зберігання та збуту викраденого майна, матеріальних цінностей, здобутих протиправним шляхом. Ці процесуальні дії проводяться з дотриманням вимог ч. 2 ст. 246, ст.ст. 261, 263 КПК України.

Відповідно до ч.1. ст. 266 КПК України: «Слідчий вивчає зміст отриманої інформації, про що складається протокол. При виявленні відомостей, що мають значення для досудового розслідування і судового розгляду, в протоколі відтворюється відповідна частина інформації, після чого прокурор вживає заходів для збереження отриманої інформації».

Процесуальний статус набув і агентурний метод отримання інформації.

Стаття 272 КПК України «Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації» передбачає, що під час досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів можуть бути отримані відомості, речі й документи, які мають значення для досудового розслідування, особою, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є учасником зазначеної групи чи організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування. А ст. 275 КПК України «Використання конфіденційного співробітництва» надає право слідчому використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених цим Кодексом [187].

Підсумовуючи відзначимо, що прийняття КПК України та пов'язаних із ним змін до інших законів України дозволило зробити важливий крок у напрямку утвердження верховенства права і розбудови України як правової та демократичної держави, основною метою діяльності якої у сфері кримінального судочинства є не тільки покарання винного, а й забезпечення можливостей для ефективного захисту не тільки особистих свобод, а й майнових прав та інтересів громадян, суспільства і держави. І в цьому значну роль має відіграти забезпечення відшкодування шкоди потерпілим від кримінального правопорушення.

3.2. Взаємодія слідчого з оперативним підрозділом для виконання завдань, пов'язаних із відшкодуванням шкоди

Безперечно, будь-яке кримінальне правопорушення, так чи інакше заподіює шкоду охоронюваним законом суспільним відносинам. Відтак, на тлі зростання загальної і, в першу чергу, корисливої злочинності, особливої гостроти набувають питання відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями. Між тим, ні вітчизняною кримінальною процесуальною наукою, ні усталеною органами внутрішніх справ практикою досудового розслідування у кримінальних провадженнях, до сьогодення не вироблено дієвих форм та способів взаємодії слідчих та оперативних підрозділів, які б дозволяли ефективно захищати порушені права осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень. А такий захист на досудовому розслідуванні, як показує судова практика, є вкрай необхідним, оскільки часто майно, інші цінності належні підозрюваному, на яке можна було б накласти арешт для забезпечення відшкодування шкоди, змінює власника і потерпілому залишається лише моральна сатисфакція, що вкрай не припустимо.

На практиці, слідчий відповідно до ст. 40 КПК України доручає проведення слідчих (розшукових) дій та негласних (розшукових) дій працівникам оперативних підрозділів, з метою виявлення і розшуку майна, інших цінностей, на яке б можна було накласти арешт, тощо. У свою чергу, в більшості випадків працівники вказаних підрозділів не можуть приділити належної уваги цьому питанню у зв'язку з необхідністю виконання ними інших обов'язків. Також на практиці відшкодування шкоди потерпілій особі в багатьох випадках являє собою велику за характером та обсягом систему заходів, спрямовану на пошук майна, його арешт та збереження. Вищевикладене зумовлює необхідність більш детального теоретичного й практичного дослідження практики взаємодії слідчих та оперативних підрозділів з метою розшуку майна та інших цінностей винних осіб для забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням та формування на цій основі конкретних пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

У кримінальній процесуальній літературі питання взаємодії слідчих з оперативними підрозділами не є новим. Зокрема, як теоретичні, так і практичні аспекти такої взаємодії досліджувалися О.М. Бандуркою [165], Г.Г. Зуйковим [237], А.А. Патином [238], С.В. Сліньком [239], Р.Л. Степанюк [240], В.М. Тертишником [241] та багатьма іншими.

Визнаючи увагу науковців до проблеми взаємодії оперативних підрозділів та органів досудового розслідування у протидії злочинності, варто зазначити, що нормативні і організаційні проблеми такої взаємодії щодо забезпечення відшкодування шкоди потерпілим особам, не набули належного відображення. Низка питань правового і організаційного характеру залишається не вирішеною, що стримує більш повне використання можливостей сумісної діяльності вказаних суб'єктів у забезпеченні відшкодування шкоди, завданих кримінальним правопорушенням та

підвищення її результативності в умовах змін, що відбуваються в структурі і характері злочинності та стрімкого зростання корисливих кримінальних правопорушень.

Теоретично, забезпечення відшкодування шкоди від злочину є тактичною задачею розслідування, що для свого вирішення вимагає проведення комплексу слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів. Проте, на взаємодію слідчого та оперативних працівників, яка власне й має бути спрямована на розшук майна та інших матеріальних цінностей для забезпечення відшкодування шкоди потерпілій особі, негативним чином впливає відсутність на сьогодні єдиного процесуального врегулювання такої взаємодії, що зумовлює потребу внесення змін до окремих норм законодавства та відомчих нормативно-правових актів, які регламентують умови і порядок її здійснення.

Правовою основою необхідної взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів є положення Конституції України, міжнародних договорів України з питань взаємодії правоохоронних органів у сфері боротьби зі злочинністю, положення Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, Закони України «Про ОРД» [157], «Про міліцію» [242] та інші нормативні акти. Найбільш детально взаємодію між різними підрозділами та відомствами, в тому числі між слідчим і оперативним працівником, регламентується відомчими інструкціями (Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю МВС України, Служба безпеки України; від 10.06.2011 № 317/235 [243], Наказ МВС України № 700 від 14 серпня 2012 року «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень» [244]) та ін.

Аналіз фахової літератури та практики дозволив нам визначити об'єктивні передумови залучення працівників оперативних підрозділів до участі у досудовому провадженні, зокрема для розшуку, виявлення і збирання інформації про місцезнаходження викраденого майна, місцезнаходження рухомого і нерухомого майна, банківських вкладів, цінних паперів чи іншого майна винних осіб, на яке можна накласти арешт з метою забезпечення цивільного позову чи можливої конфіскації майна нажитого злочинним шляхом. Отже, процес взаємодії в цьому напрямку є закономірним і необхідним. Однак аналіз нормативних документів та наукової літератури свідчить, що на сьогодні поняття «взаємодія» не набуло закріплення в КПК України, а серед науковців не вироблено єдиного підходу до його визначення. Варто також зазначити, що поняття «взаємодія» відрізняється від близьких до нього за значенням понять: «узгоджені дії», «координація», «сприяння», «виконання доручень і вказівок», «надання допомоги» тощо, зміст яких роз'яснюється у відповідних правових нормах або впливають із них. Попри все, у правовій (криміналістичній) літературі існує багато визначень поняття «взаємодія». Так, наприклад, Г.Г. Зуйков дає таке: взаємодія – це «заснована на законі і підзаконних нормативних актах, узгоджена за цілями, місцем і часом

діяльність різних ланок системи, що не знаходяться в підпорядкуванні один у одного, в інтересах досягнення спільної мети» [245, с. 8].

В.Ф. Статкус розглядає взаємодію у двох аспектах: «Взаємодія в широкому сенсі – це діловий контакт і узгоджена робота різних підрозділів органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю. У вузькому сенсі – це відносини слідчого і органу дізнання, що виникають у процесі розгляду матеріалу про вчинений злочин або певної кримінальної справи, врегульовані кримінально-процесуальним законодавством чи відомчими актами» [246, с. 31].

На наш погляд, достатньо влучним є визначення аналізованого поняття, яке міститься в одному з підручників криміналістики. За ним: «взаємодія – це взаємозв'язок органів і посадових осіб, які забезпечують правильне співвідношення повноважень, методів і засобів, які притаманні кожному із учасників взаємодії» [247, с. 662].

Крім того, під «взаємодією» розуміють спільну діяльність слідчих, оперативно-розшукових органів, експертно-криміналістичних підрозділів, з розробки і здійснення заходів по комплексному використанню процесуальних, оперативно-розшукових та техніко-криміналістичних засобів з метою успішного розкриття злочинів, викриття винних, виявлення обставин, які сприяли вчиненню злочинів і прийняття заходів по їх попередженню [248, с. 83].

Досить ґрунтовне визначення категорії «взаємодія» дає С.В. Слінько, в баченні якого це необхідний, що ґрунтується на законі і відомчих нормативних актах, координований за проміжними цілями напрям діяльності незалежних один від одного щодо адміністративності органів, що спрямовується слідчим і здійснюється за комплексного сполучення та ефективного використання повноважень, методів і форм, властивих кожному із них, для розкриття злочинів, припинення злочинного діяння і встановлення обставин, які входять до предмета доказування у кримінальній справі [249, с. 13].

Зі свого боку зазначимо, що варто взяти за основу висловлену

В.М. Тертишником позицію, згідно з якою взаємодія слідчих та оперативних працівників – це «заснована на законі та інших нормативних актах спільна діяльність суб'єктів, які володіють різним рівнем знань в області оперативно-розшукової діяльності, кримінального права та процесу, спрямована на досягнення спільної мети – розкриття та розслідування злочинів, встановлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону» [250, с. 21], а в контексті окресленої нами проблематики, й на забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. За такого підходу, з урахуванням усталеної практики, вважаємо правильною позицію тих науковців, які виокремлюють такі основні ознаки терміну «взаємодія»: спільна діяльність; наявність кількох суб'єктів взаємодії як обов'язкова умова; узгодженість заходів/дій за спільною метою, місцем, часом, методами; спрямованість функціонування взаємодіючих суб'єктів; наявність нормативної (правової) бази взаємодії; зміст завдань, які виконуються суб'єктами взаємодії [251, с. 298-299]. Після з'ясування поняття взаємодії слідчого з оперативними підрозділами перейдемо до практичних аспектів взаємодії слідчих і

оперативних підрозділів в контексті відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Як відомо, безпосередньою метою взаємодії слідчого з оперативними підрозділами у процесі виконання кримінального процесуального обов'язку забезпечення цивільного позову може бути як успішне розв'язання конкретної слідчої ситуації, що виникла, так і отримання оперативними працівниками інформації про місцезнаходження викрадених речей, матеріальних цінностей та майна винних осіб, тобто всієї необхідної інформації для організації розшуку матеріальних об'єктів, на які можна накласти арешт з метою забезпечення відшкодування шкоди. Розуміючи взаємодію слідчих з оперативними працівниками як один з найважливіших чинників активізації розслідування кримінального провадження, зазначимо, що спеціальним завданням такої взаємодії у контексті досліджуваної нами проблематики є реальне відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням.

Попередньо зауважимо, що спільна робота взаємодіючих підрозділів з названою метою не дасть позитивних результатів, якщо не будуть проводитися такі необхідні заходи, як планування, інформаційне забезпечення, здійснення контролю за роботою та координація роботи взаємодіючих суб'єктів. Відповідно до позиції Д.В. Гахокидзе, планування роботи при взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами базується на принципах обґрунтованості, повноти (врахування всіх необхідних заходів), індивідуальності (врахування особистих якостей співробітників), конкретності (план не повинен містити загальних формулювань у визначенні завдань та дій), динамічності (план повинен постійно корегуватися відповідно до змін в обстановці) [252, с. 10-13].

Безперечно, взаємодія між слідчим та оперативним підрозділом в напрямку забезпечення цивільного позову відбувається у відповідних формах та способах. При цьому вважаємо, що поняття форми є ширшим за поняття способу, відтак, потребує в подальшому нормативного закріплення. Загалом достатньо чітко зміст такої взаємодії було сформульовано Б.А. Вікторовим: «Сутність взаємодії слідчого та оперативного працівника виражається, перш за все: в поєднанні їх зусиль у розкритті злочинів, в узгодженості дій при суворому дотриманні законності і самостійному виконанні кожним із них своїх обов'язків при керівній ролі слідчого» [253, с. 25].

У фаховій літературі проблемним питанням форми взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами приділялось достатньо уваги, проте, дискусії з цього приводу не припиняються. Узагальнено погляди науковців на вказані аспекти в цілому можна звести до виокремлення трьох груп такого роду взаємодії. До першої групи відносимо погляди тих фахівців, які переконані, що взаємодія може здійснюватися лише у двох основних формах:

а) узгоджене планування заходів;

б) спільна розробка і виконання запланованих заходів [254, с. 23]. Схожі думки зустрічаються й у В.М. Шванкова, однак ці дві форми у дослідника названо як 1) форма спільної праці; 2) форма прямого співробітництва чи

форма інформаційного обміну [255, с. 26].

Друга група науковців, висловлює переконання про багатоманітність форм взаємодії. Так, Г.Г. Іваншвілі стверджує, що вони можуть реалізовуватися в таких формах, як спільне планування, обмін інформацією, встановлення особистого контакту між керівниками і організаціями тощо [256, с. 11].

До третьої групи авторів належать науковці, які намагалися розкрити багатоманітність організаційних форм взаємодії. Так, В.А. Лукашов зазначає, що всю різноманітність організаційних форм слід класифікувати залежно від рівня завдань, які вирішуються на організаційному та оперативно-тактичному рівнях [257, С. 18].

Вважаємо, що найбільш правильним є саме третій підхід, відтак, подальший виклад окресленої в розділі тематики буде базуватися виходячи з цього підходу.

Отже, зупинимось на діючій системі форм взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами, які покликані забезпечувати відшкодування шкоди потерпілим. Найбільш повно завдання взаємодії слідчого і оперативних підрозділів можуть бути досягнуті і виконані тільки тоді, коли така взаємодія будується в певному, суворо регламентованому порядку. Здійснювана слідчим і оперативним працівником взаємодія має дві форми – процесуальну та не процесуальну (іншими словами – організаційно-тактична).

Аналіз чинного кримінального процесуального закону дозволяє віднести до процесуальних такі основні форми взаємодії:

1. Обов'язок повідомлення слідчого оперативним підрозділом, якому доручено проведення ОРЗ, про результати своєї роботи є самостійною формою процесуальної взаємодії, що у фаховій літературі іменується взаємним інформуванням слідчого і оперативного органу.
2. Інформаційна взаємодія слідчого і оперативних підрозділів при виявленні та припиненні кримінальних правопорушень.
3. Виконання оперативним підрозділом доручень і вказівок слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 3. ст.40 КПК України; ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Закон наділив слідчого правом давати оперативним підрозділам обов'язкові для виконання доручення.

Розшук майна, інших цінностей – одне з найбільш складних і важливих завдань кримінального провадження. Його вирішення сприяє встановленню мотиву та мети кримінального правопорушення, способу його вчинення, особи винного та інших обставин, що підлягають встановленню у провадженні, але найголовніше – виявлення та вилучення майна, інших цінностей, що забезпечує відшкодування шкоди, заподіяного кримінальним правопорушенням, у тому числі шляхом повернення викраденої речі її власнику. Це важливо зробити в тих випадках, коли річ унікальна, незамінна або має особливе значення для особистості потерпілого (річ як пам'ять про якусь людину чи подію). Коло обставин, що підлягають встановленню при визначенні шкоди, багато в чому залежить від того, яким способом вчинено

кримінальне правопорушення, яку він має корисливу спрямованість. При встановленні обставин, які стосуються визначення шкоди і її відшкодування, слід виходити з того, що вони встановлюються в процесі всього досудового розслідування кримінальних проваджень (особливо про корисливі кримінальні правопорушення) і характеризують об'єкт кримінального правопорушення, його об'єктивну і суб'єктивну сторони .

Із вивчених нами 213 кримінальних справ, в цілому містилися доручення слідчого оперативним підрозділам про розшук викраденого у 49% (104) справ; доручення про розшук майна підозрюваного лише у 12% (25) справ; доручення на розшук майна цивільного відповідача 12% (25) справ; взагалі відсутні будь – які доручення слідчого щодо розшукових дій у 27% (57) справ. З наведеного видно, що має місце свідоме невиконання слідчим обов'язку щодо забезпечення відшкодування шкоди потерпілим. Позитивним же моментом у слідчій практиці є те, що при взаємодії слідчого з оперативними підрозділами у 85 % (181) вивчених кримінальних справ використовувалися оперативні дані, одержані за допомогою розшукових заходів.

Щодо результатів виконання доручення, то в цілому вони досягли мети у 50% (106) вивчених кримінальних справ. Виявилися безрезультатними у 10% (21) справ, у 37% (79) справ про цей вид діяльності відсутні відомості.

Разом з тим, аналіз слідчої практики у вивчених 213 кримінальних справах дозволяє дійти висновку, що в цілому взаємодія слідчого під час досудового розслідування з оперативними підрозділами чітко спрямована на встановлення та розшук винних осіб. Саме, з цією метою у 88 % (187) справах доручення слідчого стосувалися затримання підозрюваного; у 59% (125) справ слідчим були надані доручення про провадження окремих слідчих (розшукових) дій та ОРЗ.

Таким чином, можна стверджувати, що вивчені матеріали слідчої практики підтверджують висловлене вище в роботі твердження про те, що до сьогоденшнього дня в практичній діяльності правоохоронних органів превалюють негативні суб'єктивні чинники щодо діяльності, спрямованої на забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Непроцесуальні (організаційно-тактичні) форми взаємодії слідчого та оперативного працівника більш різноманітні. У них, як правило, бере участь більш широке коло осіб. До найтипівіших з них можна віднести такі:

1. Взаємодія з оперативними співробітниками: спільне планування дій слідчого щодо реалізації оперативних даних; обговорення формулювань запитань особам, що допитуються з використанням оперативної інформації, тактики пошукової групи за участю потерпілого, плану оперативно-тактичної комбінації та ін.

Основна мета такої взаємодії – отримання криміналістично-значимої інформації, яка:

- орієнтує слідчого про дії і поведінку осіб, причетних до кримінального провадження ;

- орієнтує слідчого про місцезнаходження об'єктів, які мають значення для кримінального провадження.

2. Взаємодія із засобами масової інформації під час організації розшуку людей і предметів, упізнання різних об'єктів, розширенні учасників розшуку.

3. Взаємодія з адміністрацією установ і підприємств: для отримання криміналістично-значущої інформації про обставини, що сприяли вчиненню злочину; при вивченні порядку документообігу і товарообігу на підприємствах і в установах та ін.

4. Взаємодія з населенням і громадськими організаціями: сприяння у провадженні розшукових заходів, виявлення джерел доказової інформації, виявлення місць ймовірного знаходження викраденого та іншого майна, на яке може звернути стягнення для відшкодування заподіяної шкоди, орієнтуючої інформації щодо місць збуту викраденого майна і т.п.

В будь-якому випадку, основою організаційно-тактичної форми взаємодії слідчого та оперативних підрозділів у контексті досліджуваної тематики є комплексна тактична операції «Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням». Завважимо, що суть тактичних операцій під час досудового розслідування полягає в комплексі слідчих та оперативно-розшукових дій, що проводяться одночасно або в близькій послідовності, у яких оперативно-розшукові дії відіграють домінуючу роль. До тактичних операцій можуть входити як однорідні дії, так і різнорідні (слідчі, оперативно-розшукові, слідчо-оперативні дії). Перевага тактичних операцій полягає у швидкому виконанні завдань, що стоять перед слідчим.

При виконанні вищевказаної тактичної операції важливе значення має чітке дотримання криміналістичних засад. До яких можна віднести: повне і точне встановлення виду і розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; оптимальний розшук майна, здобутого незаконним шляхом; повна і точна фіксація загальних і відмінних ознак викраденого майна в протоколах пошукових слідчих дій; групова та індивідуальна ідентифікація викраденого майна; своєчасне усунення або ослаблення протидії підозрюваного та обвинуваченого в напрямку діяльності ОВС щодо забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; своєчасне накладення арешту на майно підозрюваного, здобуте злочинним шляхом.

Вважаємо, що найбільш ефективну систему засад розшуку, інших цінностей мають становити:

а) організаційні засади, спрямовані на оптимальну взаємодію суб'єктів розшукової діяльності; використання спеціальних знань і навичок при пошуку схованок та ідентифікації викраденого майна; програмування розшуку майна. Призначення організаційних засад – створення оптимальних умов для вирішення завдань розшукової діяльності;

б) технологічні принципи: словесне і наочне моделювання розшукуваного майна (побудова розшукової моделі предмета крадіжки, розкрадання чи знищення тощо); своєчасне інформування суб'єктів розшукової діяльності про ознаки майна, яке розшукується; моделювання

напрямів і конкретних місць збуту викраденого; перевірка найбільш ймовірних місць збуту майна та інших цінностей; скоординоване проведення слідчих (розшукових) дій; виїмка (вилучення) виявленого майна, інших цінностей; процесуальна ідентифікація виявленого викраденого майна при провадженні слідчих (розшукових) дій (пред'явлення для впізнання, огляд) і судових експертиз. Призначення технологічних засад – забезпечення ефективної у тактичному відношенні послідовності окремих пошукових дій, що утворюють в комплексі діяльність з розшуку майна та інших цінностей;

в) оціночні засади: швидкість, безперервність, повнота та інтенсивність розшуку. Призначення оціночних засад – встановлення ступеня ефективності розшуку майна та інших цінностей, його відповідності рекомендаціям криміналістики;

г) управлінські засади: спонукання підозрюваного до добровільної видачі майна та інших цінностей; подолання протидії зацікавлених осіб розшуку майна. Призначення управлінських засад – зміна поведінки підозрюваного в сприятливий для слідства напрямок, тобто перехід їх від конфронтації до співпраці зі слідством.

У тактичну операцію «Ідентифікація майна» можуть входити: огляд виявлених викрадених товарів (наприклад, з метою з'ясування наявності на речі заводського номера); пред'явлення їх для впізнання потерпілому (якщо річ було викрадено); призначення та проведення деяких судових експертиз (криміналістичної експертизи для встановлення цілого за частинам; криміналістичної експертизи виробів з металів і сплавів, товарознавчої експертизи та ін.)

Підсумовуючи відзначимо, що організація задекларованої взаємодії в процесі розслідування кримінального правопорушення завжди має конкретну мету, а об'єднання інтелектуальних і фізичних можливостей не підпорядкованих суб'єктів не самоціль, оскільки здійснюється для розв'язання конкретної слідчої ситуації та виконання комплексної тактичної операції «Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними правопорушенням».

Головними вимогами до працівників оперативних підрозділів при здійсненні ними оперативно-розшукових заходів з метою забезпечення цивільного позову є: абсолютна недопустимість використання в процесі їх здійснення таких прийомів і методів, що суперечать вимогам законів та правилам моралі; оперативно-розшукові заходи можуть здійснюватися виключно з метою пошуку, фіксації та припинення кримінальних правопорушень, виявлення осіб, причетних до їх вчинення та розшуку викраденого майна і майна, на яке може бути накладено арешт з метою відшкодування шкоди потерпілій особі. При цьому, оперативно-розшукові заходи не можуть містити в собі елементів провокації та фальсифікації.

Безперечно, на ефективність та результативність розглянутих вище форм взаємодії слідчих та оперативних підрозділів в напрямку забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, впливають певні негативні чинники. Зокрема, до таких

можна віднести:

- недосконалість де в чому процесуальної форми досудового розслідування;
- негативну практику ОВС гонити за кращими показниками, всупереч об'єктивним обставинам і реальним можливостям;
  - так звані «соціальні замовлення» щодо боротьби з тим чи іншим видом кримінальних правопорушень (наприклад, сьогодні пріоритетом є боротьба з корупційними діяннями, а завтра – у бюджетній сфері);
  - фактичне злиття слідчої роботи з оперативною, широке залучення слідчих до ознайомлення з матеріалами негласної роботи, що не може не впливати на формування внутрішнього переконання і прийняття процесуальних рішень з обвинувальним ухилом. Тут, власне, тяжко погодитись із М.А. Погорецьким, який вважає, що при взаємодії органу дізнання та слідчого органу дізнання може реалізувати дві властивих йому функції: оперативно-розшукову і кримінально- процесуальну [258, с. 64]. Вважаємо, що поєднання двох названих функцій в одній особі призводить до того, що здебільшого домінує негласна робота, у зв'язку з чим також відбувається порушення принципів кримінального провадження.

Підсумовуючи відзначимо, що взаємодія між слідчим та оперативними підрозділами повинна починатися з моменту отримання інформації про кримінальне правопорушення і закінчуватися спільним усуненням причин та умов, що сприяли його вчиненню. Для отримання максимального ефекту від цієї взаємодії сторони повинні чітко дотримуватися методичних рекомендацій щодо виконання як окремих дій, так і загальних заходів. Це дасть змогу уникнути помилок, які можуть негативно відобразитися не тільки на персональних показниках сторони, що взаємодіє, а й на виконанні завдань кримінального судочинства загалом. Крім цього, організація досліджуваної нами у цьому розділі взаємодії потребує більш детального коригування на місцях, оскільки знаходиться під впливом матеріально-технічних, кадрових, інформаційних і психологічних проблем.

3.3. Удосконалення діяльності оперативних підрозділів для підвищення ефективності відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди та надання допомоги слідчому

Аналіз виявлених в процесі даного дослідження проблем та недоліків в діяльності органів досудового розслідування, спрямованої на забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, спонукає до вироблення комплексного підходу щодо удосконалення організаційної, пошуково-пізнавальної діяльності слідчого та оперативних підрозділів, що в кінцевому результаті має сприяти підвищенню ефективності діяльності слідчого, щодо захисту прав і законних інтересів від кримінального правопорушення осіб.

На наш погляд, вищевказаний комплексний підхід має поєднувати в собі декілька основних пропозицій, впровадження яких сприятиме вдосконаленню діяльності органів досудового розслідування щодо забезпечення відшкодування потерпілим особам шкоди від кримінальних

правопорушень. Складовими системи удосконалення вказаної діяльності на наш погляд мають бути:

1. Підвищення освітнього рівня працівників органів внутрішніх справ.
2. Розв'язання проблеми кадрового забезпечення ОВС.
3. Суттєве підвищення рівня інформаційного забезпечення діяльності ОВС.
4. Впровадження досягнень науки і техніки.
5. Поступове впровадження нетрадиційних засобів розшуку.
6. Створення у оперативних підрозділах, окремої посади у посадовій інструкції якої буде вказана діяльність, спрямована на відшкодування шкоди потерпілим від кримінального правопорушення.
7. Удосконалення організаційно-тактичних форм і методів розшуку.

Всі перелічені організаційні, процесуальні та супроводжуючі їх заходи є важливими і у своєму комплексному вигляді здатні забезпечити ефективне відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, але в подальшому ми зупинимось лише на деяких з них, оскільки розгляд їх всіх істотно розширить рамки роботи.

Впровадження в слідчо-розшукову діяльність досягнень науки і техніки є необхідністю, викликаною умовами сьогодення.

В умовах, коли правопорушник став значно обізнанішим і вдається до різнобічних і вмілих дій, щоб не залишити слідів своєї протиправної діяльності, приховати їх, замаскувати і фальсифікувати, об'єктивно виникає потреба як збільшувати потенціал науково-технічних засобів і методів виявлення і фіксації доказової інформації, так й удосконалення організаційних аспектів її отримання.

Впровадження досягнень науки і техніки є оптимальним шляхом для удосконалення розшукової діяльності слідчого та оперативних підрозділів, оскільки незадовільний стан розшукової роботи в Україні зумовлює гостру потребу в підвищенні ефективності праці всіх служб МВС, більш активному використанні у справі розшуку злочинців та викраденого ними чи прихованого майна новітніх технологій. Якщо цього не відбуватиметься, то перевага завжди буде на боці злочинців, які на своєму інформаційно-технічному озброєнні коштів не економлять, адже щорічно у них вилучається велика кількість різних технічних засобів, що використовуються не тільки при скоєнні кримінальних правопорушень та приховуванні/маскуванні викраденого та набутого в інший злочинний спосіб майна, а й для контролю за роботою засобів зв'язку органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, а технічні засоби прихованого акустичного і візуального спостереження ще й для отримання розвідувальної інформації, в тому числі і в органах внутрішніх справ.

Наведений напрям актуалізується ще й з урахуванням сьогоденню проблем у використанні науково-технічних засобів.

Серед основних проблем можна назвати недостатність технічних засобів та їх невідповідність вимогам якості, відсутність у оперативних співробітників умінь і навичок роботи з ними тощо.

Зазначені причини свідчать про необхідність подальшого підвищення якості та результативності використання оперативної техніки в процесі

проведення заходів з виявлення, фіксації та припинення кримінальних правопорушень.

В межах досліджуваної проблеми варто вказати, що досить часто зустрічаються недоліки у використанні науково-технічних засобів в ході документування фактів, які представляють оперативний інтерес. Зокрема, проведене здобувачем вибіркоче вивчення оперативно-розшукових справ дозволяє констатувати, що в ході документування нерідко не плануються оперативно-розшукові заходи, що передбачають використання технічних засобів і спеціальних знань. В результаті цього втрачається великий обсяг інформації, що безперечно має оперативний інтерес, відтак, це спричиняє затягування строків ведення оперативної розробки, не кажучи вже про те що, особи, які розробляються, отримують можливість маскувати свої дії, встигають вжити заходів до приховування майна та інших цінностей цінностей, нажитих протиправним шляхом тощо.

Виявлено також наявність істотних прогалин в оформленні результатів застосування оперативної техніки при документуванні. Доводиться констатувати, що можливості документування стримуються і надто обмеженим набором технічних засобів. Наприклад, близько 85% всіх випадків використання технічних засобів при проведенні оперативно-розшукових заходів зводиться до застосування засобів фото-відео спостереження. Можна стверджувати, що використання сучасних спеціальних технічних засобів у діяльності оперативних підрозділів не відповідає поставленим вимогам.

Певною мірою ці недоліки обумовлені тим, що застосування технічних засобів у виявленні, фіксації та припиненні кримінальних правопорушень ще не стало змістом діяльності оперативних співробітників, а залишається прерогативою фахівців експертно-криміналістичних підрозділів та спеціалізованих співробітників відповідних оперативних підрозділів ОВС.

Ще однією проблемою є те, що наявні на озброєнні технічні засоби оперативних підрозділів застаріли як фізично, так і морально. Фактично 80% таких засобів вже давно підлягають списанню, але цього не відбувається, оскільки немає чим замінити. Для оперативних підрозділів немає ні централізованого надходження нових зразків оперативної техніки, ні бюджетного фінансування для самостійного її придбання. У зв'язку з цим наявний арсенал технічного озброєння оперативних підрозділів на рівні міських і районних відділів та управлінь органів внутрішніх справ вимагає необхідного ремонту, поступово приходять в непридатність.

Отже, забезпеченість оперативних підрозділів оперативно-технічними засобами знаходиться на низькому рівні, не відповідає вимогам сучасних умов боротьби із злочинністю, що є підставою для перегляду організації технічного оснащення оперативних підрозділів органів внутрішніх справ в бік удосконалення.

Поступове впровадження в слідчу діяльність нетрадиційних засобів розшуку. Під нетрадиційними методами розуміють прийоми та способи, які використовуються лише для вирішення одиничних ситуацій з метою

розслідування злочину [259, с. 15]. На практиці до нетрадиційних засобів розкриття злочинів відносять використання: поліграфа, гіпноза, наркоаналізу, біоритмологію, психологічний портрет злочинця, екстрасенсорику [260, с. 120], ясновидіння, телепатію, астрологію тощо [261, с. 2] .

Зупинятися детально на висвітленні всіх нетрадиційних засобів припинення правопорушень немає сенсу, оскільки здобувач в якості засобу, який можна й потрібно використовувати в процесі розшуку людей, речей та майна пропонує лише екстрасенсорику (ясновидіння, телепатію тощо) [262, с. 12]. Ясновидіння – це позачутливе отримання інформації про події, що відбуваються в даний час або в минулому і недоступні безпосередньому чуттєвому сприйняттю.

Особливими його формами є ретроспекція – здатність бачити події, що мали місце в минулому, і проскопія – спосіб отримання інформації про майбутні події [263, с. 23].

Вивчення наявних у вільному доступі джерел з описом позитивних наслідків співпраці правоохоронних органів і екстрасенсів дозволяє дійти висновку, що серед так званих «екстрасенсів-пошуковиків» зустрічаються особи, які протягом тривалого (більше 10 років) часу співпрацюють з ОВС і завдяки їх здібностям вдалося розкрити не один десяток злочинів [264].

Як нами зазначалося раніше в роботі, закон нічим не обмежує право слідчого залучати для співпраці фахівців різноманітного профілю. Немає сумніву, що екстрасенс може бути з успіхом залучений як спеціаліст при огляді предметів, документів, ділянок місцевості і приміщень, при огляді трупа, обшуку, тощо. Його участь в такому випадку відобразатиметься у протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії.

Тому, пропонований напрям удосконалення розшуку спрямований на забезпечення відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням, попри різного роду застереження, є необхідністю, і в цій сфері можна використати досвід Російської Федерації. Зокрема, у Всеросійському науково-дослідному інституті МВС Росії приділяється увага вивченню психолого-криміналістичного забезпечення розкриття кримінальних правопорушень. У цьому плані розроблена методична допомога: «Застосування поліграфу в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ», «Методика і тактика застосування поліграфу при розкритті злочинів», «Гіпноз і злочинність», «Психологічні методи активізації пам'яті свідків потерпілих», «Психологічний портрет злочинців у справах про «серійні» сексуальні злочини та багато інших.

Впроваджуючи нетрадиційні методи, варто врахувати й цілком слушні зауваження Н.С. Карпова, про те, що «Потрібно щодо кожного окремого засобу аргументувати відповідь в аспекті наукової вірогідності й об'єктивності, етичної захищеності особистості й відповідності до правових основ і правил кримінального судочинства. Лише отримавши позитивні відповіді на всі ці групи запитань, можна переходити до постановки і вирішення проблем практичного впровадження засобу чи методу» [265, с. 256].

Діяльність з розшуку викрадених об'єктів та іншого майна, на яке можна накладати арешт з метою забезпечення цивільного позову, із

використанням спеціальних пізнань ясновидців, має бути чітко регламентована законом.

Вважаємо, що отримана в результаті здійснення таких тактичних прийомів інформація (думка або висновок, що ґрунтується на спеціальних знаннях) може розглядатися як доказ у випадку обов'язкового підтвердження іншими даними. Такий висновок ґрунтується на основі, закріплених у частинах 6 і 7 ст. 95 КПК України.

Тому вміло поставивши нетрадиційні методи на службу правоохоронним органам, можна добитися відчутних результатів щодо забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Необхідність створення окремої посади у слідчо-оперативних підрозділах, посадовими обов'язками якої буде діяльність по відшкодуванню шкоди потерпілим від кримінального правопорушення.

Видається, що запровадження кожного з законодавчих вище напрямків могло б суттєво покращити ефективність діяльності органів досудового розслідування щодо забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.

Разом з тим сьогодні реалії такі, що для створення окремих підрозділів із забезпечення відшкодування шкоди заподіяної кримінальним правопорушенням, в ОВС не має належного фінансування, тому на практиці це досить тяжко реалізувати. Крім того, такого роду введення неодмінно потягне за собою необхідність створення нової нормативної бази щодо координації, підпорядкування і т.д. між існуючими підрозділами ОВС та новоствореними.

Вважаємо, що для більшої ефективності діяльності органів досудового розслідування спрямованої на вирішення досліджуваної проблеми на даному етапі реформування ОВС достатнім буде ввести в штат відділів міліції спеціаліста з розшуку викраденого майна та майна, на яке можна накласти арешт з метою забезпечення позову. Вказана посадова одиниця може бути створена як шляхом підвищення кваліфікації з штатних працівників відділів міліції, так і прийняття нових кваліфікованих спеціалістів такого спрямування.

В органах внутрішніх справ основними завданнями запропонованої нами посади відповідно до специфіки забезпечення відшкодування шкоди в кримінальному провадженні повинно стати:

- 1) діяльність, спрямована на вивчення успішної практики з відшкодування шкоди, вироблення плану розшуку майна з врахуванням методології цієї діяльності;
- 2) за дорученням слідчого: проведення слідчо-розшукової діяльності щодо виявлення джерел відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди;
- 3) налагодження взаємодії з експертними службами щодо проведення необхідних експертиз пов'язаних з оцінкою майна;
- 4) надання консультацій та рекомендацій слідчому щодо вжиття необхідних заходів із забезпечення збереження майна, на котре накладено арешт.

Вказана посадова особа, на наш погляд, повинна мати чітке спрямування на виконання завдань із забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням і здійснювати свою діяльність у тісній співпраці з слідчим.

На наш погляд, наявність в штаті відповідного райвідділу, міськвідділу і т.п. уповноваженої службової особи, посадовим обов'язком якої було б забезпечення взаємодії з досудовим розслідуванням щодо забезпечення цивільного позову в кримінальному провадженні, певною мірою дозволило б вирішити наявність існуючої на даний час проблеми із відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, фізичним і юридичним особам.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Правова невизначеність поняття розшукового заходу та відсутність класифікації таких заходів негативно позначається на правозастосовному процесі, на суб'єктах розшукової діяльності, які уповноважені здійснювати оперативно – розшукові заходи, у тому числі і щодо розшуку (виявлення) майна, інших цінностей яке може стати об'єктом відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.

2. Узагальнення різноманітних аспектів розшукової діяльності в їх сутнісній єдності й визначеній законом спрямованості на виконання відповідних завдань та функцій, у структурі оперативно-розшукової діяльності можна визначити наступні її елементи/складові:

- практичний, що спрямований на застосування спеціальних сил, засобів, методів і заходів діяльності для захисту об'єктів, що охороняються;
- інформаційний, що призначений інформувати державні органи влади;
- організаційний, що реалізовується при керуванні практичною роботою працівників оперативних підрозділів;
- ідеологічний – робота, спрямована на підвищення рівня правової культури як учасників аналізованої діяльності, так і загальної правової культури суспільства.

З урахуванням перелічених структурних складових, загальною метою (завданнями) оперативно - розшукової діяльності, як видається, є:

- забезпечення досягнення суспільно корисних цілей в інтересах людини і громадянина, суспільства та держави;
- забезпечення охорони власності (власність – економічна категорія, що відображає право на володіння майном) в тому числі й забезпечення відшкодування шкоди потерпілій особі від кримінального правопорушення;
- забезпечення безпеки суспільства і держави від протиправних посягань і використання їх даних у кримінальному провадженні.

3. Вдосконалення тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій з урахуванням спрямованості на визначення розміру шкоди, що виникла в результаті протиправних дій, є нагальною необхідністю. Чіткі тактичні прийоми і рекомендації, що дозволяють визначити характер і розмір шкоди, повинні знайти своє відображення в тактиці проведення, в першу чергу, слідчого експерименту, допиту свідків, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, пред'явлення для впізнання матеріальних цінностей, виявлених у підозрюваного, обвинуваченого.

4. В процесі дослідження забезпечення відшкодування шкоди під час досудового розслідування, виявлено ряд недоліків, спрямованих на забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Недоліки у цьому плані можна класифікувати на:

- 1) кримінально-процесуальні;
- 2) криміналістичні.

До першої групи недоліків, кримінально-процесуальних, можна віднести порушення встановленого кримінальним процесуальним законодавством порядку дій, спрямованого на забезпечення відшкодування шкоди потерпілим:

- складання протоколу огляду майна у відсутності понятих чи в присутності

тільки одного понятого;

- неправильний вибір понять при огляді майна (наприклад, понятими запрошуються близькі знайомі чи родичі підозрюваного або обвинуваченого).

До другої групи недоліків – криміналістичних – є підстави віднести: неправильну організацію роботи органу досудового розслідування з відшкодування шкоди, а також необґрунтований вибір тактичних прийомів і заходів, які відповідають конкретному кримінальному провадженні, помилки при їх виконанні, а саме:

- недостатнє знання окремими працівниками досудового розслідування типових способів і найбільш ймовірних місць приховування матеріальних цінностей, що розшукуються (23% з 213 вивчених кримінальних справ за 2010-2014 рр.);

- відсутність належного планування оперативно-слідчих дій щодо розшуку як викрадених матеріальних цінностей, так і майна, нажитого протиправним шляхом (40% з 213 вивчених кримінальних справ за 2010-2014 рр.);

- несвоечасність проведення огляду майна, обшуку, яка виражається у великому розриві між моментами реєстрації кримінального провадження і проведення відповідної оперативно-розшукової чи слідчої дії (40% з 213 вивчених кримінальних справ за 2010-2014 рр.);

- недостатнє застосування науково-технічних засобів при проведенні обшуку (20% з 213 вивчених кримінальних справ за 2010-2014 рр.);

- відсутність повторних обшуків з метою розшуку викрадених матеріальних цінностей (54% з 213 вивчених кримінальних справ за 2010-2014 рр. Так, у вивчених нами кримінальних справах про розкрадання державного або комунального майна, скоєного у формі крадіжки (22 справи), лише в 1 з них проводився повторний обшук);

- односторонність у розшуку викраденого майна (наприклад, матеріальні цінності (майно) розшукується тільки в підозрюваного чи обвинуваченого і не проводиться розшук цінностей у його родичів, близьких, знайомих, в комісійних магазинах, ломбардах та інших місцях ймовірного збуту) (34% з 213 вивчених кримінальних справ за 2010-2014 рр.);

- недостатнє залучення громадськості до розшуку викрадених матеріальних цінностей (80% з 213 вивчених кримінальних справ за 2010-2014 рр.).

5. Розшук майна – одне з найбільш складних і важливих завдань під час досудового розслідування. Його вирішення сприяє встановленню мотиву та мети злочину, способу вчинення кримінального правопорушення, особи винного та інших обставин, що підлягають встановленню у провадженню, але найголовніше – виявлення та вилучення майна, інших цінностей, що забезпечує відшкодування майнової шкоди та компенсації моральної, заподіяних кримінальним правопорушенням, у тому числі шляхом повернення викраденої речі її власнику. Це важливо зробити в тих випадках, коли річ унікальна, незамінна або має особливе значення для особистості потерпілого (річ як пам'ять про якусь людину чи подію).

6. Основою організаційно-тактичної форми взаємодії слідчого та оперативного підрозділу у контексті досліджуваної в розділі тематики є комплексна тактична операції «Забезпечення відшкодування шкоди,

заподіяної кримінальним правопорушенням». Суть тактичних операцій пов'язаних з кримінальними правопорушеннями якими завдана шкода полягає в комплексі слідчих (розшукових) та оперативно-розшукових дій, що проводяться одночасно або в близькій послідовності, у яких оперативно-розшукові дії відіграють домінуючу роль. До тактичних операцій можуть входити як однорідні дії, так і різнорідні (слідчі, оперативно-розшукові, слідчо-оперативні дії). Перевага тактичних операцій полягає у швидкому виконанні завдань, поставлених перед слідчим.

7. Для удосконалення взаємодії слідчих й оперативних підрозділів у напрямку забезпечення відшкодування шкоди потерпілим особам, слід доповнити КПК України статтею у такій редакції: «Слідчий та оперативний підрозділ з метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, зобов'язані взаємодіяти у напрямку розшуку майнових цінностей, рухомого та нерухомо майна, для забезпечення цивільного позову. Організація взаємодії з оперативними підрозділами щодо оперативного розшуку майнових, грошових цінностей та майна для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням покладається на слідчого. Він визначає конкретні форми і напрями взаємодії процесуального та організаційно-тактичного характеру».

8. Оперативно-розшукові заходи із врахуванням контексту окресленої в роботі проблематики – це узгоджена пошукова діяльність уповноважених законом про ОРД суб'єктів, що здійснюється гласно та негласно, з використанням оперативних сил, засобів, методів та форм. Ця діяльність не виключає значення інших видів діяльності, спрямованих на забезпечення відшкодування шкоди, що супроводжують пошукову діяльність.

ВИСНОВКИ

У ході дисертаційного дослідження було проаналізовано правовий механізм, способи забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням за законодавством України та законодавством іноземних держав, визначено недоліки та прогалини в роботі органів досудового розслідування та оперативних підрозділів, а також чинного законодавства стосовно такого забезпечення. За результатами дослідження зроблено такі висновки.

1. З урахуванням чинного законодавства, підходів науковців під шкодою, заподіяною кримінальним правопорушенням, слід розуміти зменшення або знищення майнових/приниження особистих немайнових благ потерпілої від кримінального правопорушення особи. Характер та ступінь шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, враховуються та впливають на застосування конкретних видів кримінальної відповідальності.

2. Майнова шкода, спричинена насамперед корисливими кримінальними правопорушеннями – це шкода, заподіяна кримінальним правопорушенням безпосередньо майну потерпілого шляхом викрадення, втрати, пошкодження або знищення, до складу якої входить як пряма шкода, викликана будь-яким із зазначених способів, так і грошові витрати на відновлення здоров'я, а в разі смерті особи – на поховання і утримання непрацездатних членів сім'ї.

3. В результаті корисливого кримінального правопорушення можуть бути завдані основна і додаткова майнова шкода (збитки). Основна шкода утворюється від дій, спрямованих на заволодіння чужим майном. Додаткову ж майнову шкоду за часом утворення необхідно диференціювати на реальну (актуальну) і потенційну (перспективну). Реальна шкода утворюється в момент викрадення, від дій, спрямованих на знищення предметів, обстановки місця події тощо. Потенційна шкода може проявлятися в майбутньому внаслідок недоотриманих доходів (упущеної вигоди).

4. Готування до вчинення корисливого кримінального правопорушення може супроводжуватися спричиненням супутньої шкоди. При замаху на вчинення корисливого кримінального правопорушення – супутньої і основної шкоди. До складу шкідливих наслідків закінченого кримінального правопорушення додатково може входити упущена вигода (неодержані доходи).

5. Цивільний позов про відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди у кримінальному провадженні – це вимога потерпілої особи, яка зазнала майнової/моральної шкоди від кримінального правопорушення, її повноважного представника або в її інтересах прокурора до підозрюваного/обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть майнову відповідальність за його дії, про відшкодування цієї шкоди; ця вимога заявлена під час досудового розслідування слідчому, прокурору або судді (суду) до початку судового розгляду, може бути уточнена в його процесі та має вирішуватись судом разом із кримінальним провадженням;

6. У порядку кримінального провадження, зазвичай, відшкодовується тільки реальна шкода (збиток), заподіяна кримінальним правопорушенням, тобто пряма шкода (збитки). Для усунення цих недоліків є доцільним у межах позовного провадження про відшкодування у кримінальному провадженні

заподіяної шкоди в її розмір (предмет позову) включити ще й упущену вигоду за умови її доведення.

7. На стадії досудового розслідування основними формами (способами) реалізації права потерпілих осіб на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, є цивільний позов, кримінально-правова реституція та добровільне відшкодування винним завданої шкоди.

8. Під забезпеченням відшкодування шкоди потерпілим від кримінального правопорушення на стадії досудового розслідування необхідно розуміти: процесуальну діяльність прокурорів, слідчих та за їх дорученням процесуальну та оперативно-розшукову діяльність оперативних підрозділів, спрямовану на вжиття необхідних заходів для розшуку, виявлення майна та інших цінностей та порушення клопотання перед слідчим суддею про накладення арешту на таке майно з метою забезпечення заявленого в кримінальному провадженні цивільного позову.

9. Необхідними заходами щодо забезпечення цивільного позову на стадії досудового розслідування кримінальних проваджень мають бути:

а) правильне визначення обсягу та розміру шкоди, заподіяної потерпілій особі;

б) розшук, виявлення та повернення викраденого майна, що збереглось у натурі;

в) виявлення знищеного чи пошкодженого майна та забезпечення повернення втраченого майна в натурі або його грошового еквіваленту в повному обсязі;

г) забезпечення повного відшкодування потерпілому вартості викраденого майна у разі неможливості його повернення;

г) забезпечення відшкодування іншої шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням;

д) накладення арешту на майно, інші цінності з метою відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням;

е) збереження майна та інших цінностей, необхідних для виконання судового рішення у випадку задоволення позову про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

10. У структуру тактичних дій, спрямованих на забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, входять такі взаємопов'язані та взаємозалежні тактичні операції: 1) «Встановлення характеру і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням»; 2) «Розшук викраденого майна»; 3) «Ідентифікація та вилучення викраденого майна»; 4) «Встановлення осіб, які несуть майнову відповідальність за спричинену шкоду, та залучення їх до кримінального провадження як цивільних відповідачів»; 5) «Розшук, виявлення майна, що підлягає арешту, та звернення з клопотанням до слідчого судді з метою накладення на таке майно арешту»; 6) «Збереження арештованого майна». Своєю чергою, кожна зазначена тактична операція складається з відповідного комплексу слідчих та інших розшукових дій, спрямованих на вирішення відповідного завдання слідства.

11. Під час реалізації тактичної операції «Встановлення характеру і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням», необхідно враховувати такі обставини: 1) розмір шкоди, заподіяної розкраданням чужого майна, органами досудового розслідування встановлюється протягом всього досудового розслідування; 2) визначення розміру майнової шкоди завжди вимагає використання спеціальних знань; 3) до методів встановлення майнової шкоди від розкрадання належать такі форми використання спеціальних знань обізнаних осіб як ревізія, інвентаризація та аудиторська перевірка; 4) основним методом встановлення вартості викраденого є проведення судово- бухгалтерської експертизи, проведення ревізії; 5) під час встановлення розміру майнової шкоди як додаткові методи слід використовувати спеціальні знання інших експертів – товаровзнавців, техніків і технологів.

12. Тактична операція «Ідентифікація та вилучення викраденого майна» передбачає такі дії: 1) огляд виявлених викрадених речей; 2) пред'явлення їх для впізнання потерпілій особі; 3) призначення та проведення необхідних експертиз.

13. Реалізація тактичної операції «Розшук, виявлення майна, що підлягає арешту, та накладення арешту на це майно», яка є найвагомішою для забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, пов'язана з послідовним застосуванням методів, що належать до різних видів діяльності, а саме: 1) організаційної (організація та здійснення взаємодії слідчого з іншими учасниками досліджуваної діяльності); 2) пізнавальної (встановлення виду і розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням); 3) пошукової (розшук майна); 4) засвідчувальної (фіксація загальних і окремих (спеціальних) ознак викраденого майна в протоколах огляду місця події, обшуку тощо); 5) ідентифікаційної (ідентифікація викраденого майна); 6) управлінської (подолання протидії підозрюваного і обвинуваченого діяльності щодо забезпечення відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням); 7) правозабезпечуючої (забезпечення права потерпілого на відшкодування заподіяної йому розкраданням майнової шкоди шляхом заявлення клопотання слідчому судді про накладення арешту на майно обвинуваченого чи осіб, які несуть майнову відповідальність за заподіяну шкоду).

14. У дисертаційному дослідженні, обґрунтовано доцільність внесення до чинного КПК України таких доповнень:

Доповнити ст. 128 КПК України частиною 8 такого змісту: За неналежне виконання слідчим обов'язку щодо забезпечення цивільного позову у кримінальних провадженнях, де потерпілими особами (цивільними позивачами) визнано інвалідів, ветеранів війни і праці, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, інших громадян, які належать до категорії соціально незахищених осіб, слідчий несе встановлену законом відповідальність. Доповнити КПК України статтю 127-1 Порядок добровільного відшкодування такого змісту:

Ч. 1. Слідчий, прокурор зобов'язані поінформувати підозрюваного, обвинуваченого про їхнє право на добровільне відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, та його наслідки, про що скласти відповідний протокол.

Ч. 2. Якщо після роз'яснення права на відшкодування (компенсацію) завданої кримінальним правопорушенням шкоди потерпілій особі, підозрюваний зробить заяву про свій намір в добровільному порядку відшкодувати (компенсувати) таку шкоду, слідчий, прокурор зобов'язані вжити заходів для забезпечення добровільного відшкодування шкоди. Такі ж заходи мають ними вчинятися і у випадку, коли винний сам, без відповідних роз'яснень, звернеться до органу досудового розслідування із аналогічною заявою.

Ч. 3. У випадку добровільного відшкодування (компенсації) потерпілому завданої майнової та/або моральної шкоди слідчий, прокурор складає відповідний протокол, до якого додаються документи, що засвідчують цей факт.

Частини 2 і 5 ст. 128 КПК України доповнити положеннями такого змісту:

Ч. 2. Цивільний позов в кримінальному провадженні про відшкодування шкоди, завданої потерпілому, пред'являється ним в усній чи письмовій формі. У разі пред'явлення позову в усній формі орган, що веде провадження, складає відповідний протокол.

Цивільний позов у кримінальному провадженні про відшкодування шкоди, завданої юридичній особі, пред'являється в письмовій формі.

Доповнити КПК України статтю 128-1, яку викласти у такій редакції: Слідчий, прокурор та відповідний оперативний підрозділ за їх дорученням з метою забезпечення відшкодування потерпілому шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, зобов'язані вживати заходів для розшуку майнових цінностей, рухомого та нерухомого майна, яке може бути предметом забезпечення цивільного позову.

Доповнити ч. 1 ст. 168 КПК України, зокрема положення «Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом» продовжити словами: «який має бути підписаний уповноваженою службовою особою та понятими, а у випадку їх відсутності – представником житлової установи або організації за місцем знаходження житла чи іншого володіння».

Частину 3 ст. 168 КПК України після слів «...обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол» продовжити словами: «у якому навести детальний опис майна, що вилучається». Доповнити цю частину новими абзацами такого змісту: Протокол з описом майна, що тимчасово вилучається, складається як самою уповноваженою службовою особою, так і за її дорученням іншою службовою особою, що брала участь у проведенні затримання, обшуку і тимчасового вилучення майна.

Протокол з описом тимчасово вилученого майна підписується уповноваженою службовою особою, що проводила обшук і тимчасове вилучення майна, іншою уповноваженою службовою особою, яка виконувала доручення уповноваженої службової особи, понятими, які засвідчують відповідність тимчасово вилученого майна його опису. У випадку відсутності

понятих може підписуватися залученим представником житлової установи або організації.

15. Для удосконалення організаційної, пошуково-пізнавальної діяльності слідчого та оперативних підрозділів із забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, необхідно застосувати комплексний підхід. Його елементами мають бути:

- підвищення освітнього рівня працівників;
- розв'язання проблеми кадрового забезпечення;
- суттєве підвищення рівня інформаційного забезпечення;
- впровадження досягнень науки і техніки;
- поступове впровадження нетрадиційних засобів розшуку;
- створення у слідчо-оперативних підрозділах окремої посади, у посадовій інструкції якої буде вказана діяльність, спрямована на відшкодування шкоди потерпілим від кримінального правопорушення;
- удосконалення організаційно-тактичних форм і методів розшуку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Судова влада України [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Державної судової адміністрації України. – Режим доступу : http://court.gov.ua/sudova_statystyka/52013/.
2. Абламський С. Є. Окремі аспекти відшкодування шкоди, завданої злочином потерпілому, у кримінальному судочинстві / Абламський С. Є. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://irbis-nbuv.gov.ua>
3. Філософія : навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. – К. : Вікар, 2008. – 534 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / О. В. Зайчук [та ін.] ; ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
5. Кузьмін Д. Л. Обліково-правові аспекти збитків і шкоди / Д. Л. Кузьмін // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу : міжнародний збірник наукових праць. Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз / відп. ред. д.е.н., проф. Ф. Ф. Бутинець. – Житомир : ЖДТУ, 2007. – Випуск 3(9). – С. 112.
6. Мотовиловкер Я. О. Понятие потерпевшего в советском уголовном процессе / Я. О. Мотовиловкер // Правоведение. – 1969. – № 3 – С. 48–50.
7. Атанесян Г. А. Судебная бухгалтерия / Г. А. Атанесян, С. П. Голубятников. – М. : Высш. шк., 1989. – 324 с.
8. Безлепкин Б. Т. Возмещение вреда, причиненного гражданину судебно-следственными органами : учеб. пособие / Безлепкин Б. Т. – М., 1979. – 204 с.
9. Скрипченко Б. В. Вред как основание признания потерпевшим / Б. В. Скрипченко // Потерпевший от преступления. – Владивосток, 1974. – С. 176.
10. Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 192 с.
11. Герасимчук О. П. Визнання особи потерпілим від злочину / О. П. Герасимчук // Університетські наукові записки. – 2007. – № 1. – С. 210.
12. Курс уголовного права. Общая часть : в 2 т. – Т. 1: Учение о преступлении : учебник для вузов / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М. : ИКД Зерцало, 2002. – 464 с.
13. Пионтковский А. А. Учение о преступлении / Пионтковский А. А. – М. : Госюриздат, 1961. – 666 с.
14. Карпиков А. С. Право на возмещение причиненного преступлением материального ущерба и его реализация в стадии предварительного расследования: дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. С. Карпиков. – М., 1999. – 152 с.
15. Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву / Рахунов Р. Д. – М. : Госюриздат, 1961, – 277 с.
16. Петин И. А. К вопросу определения вреда, причиненного преступлением / И. А. Петин // Российский следователь. – 2005. – № 2. – С. 23.
17. Нор В. Т. Возмещение причиненного преступлением материального ущерба в советском уголовном процессе : учеб. пособие / В. Т. Нор. – К. : Высшая школа, 1988. – 95 с.
18. Уголовно-процессуальное право РФ : учебник / Л. Н. Башкатов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2009. – 661 с.
19. Новоселов Г. Без преступных последствий нет преступления / Г.

Новоселов // Российская юстиция. – 2001. – № 3. – С. 6.

20. Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве / Нор В. Т. – К. : Выща школа, 1989. – 273 с.

21. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / Кудрявцев В. Н. – М. : Госюриздат, 1960. – 244 с.

22. Михлин А. С. Последствия преступления / Михлин А. С. – М. : Юрид. лит., 1969. – 104 с.

23. Ковалев М. И. Понятие преступления в советском уголовном праве / Ковалев М. И. – Свердловск, 1987. – 203 с.

24. Кругликов А. А. Тяжкие последствия как обстоятельство, отягчающее ответственность / А. А. Кругликов // Советская юстиция. – 1976. – № 9. – С. 13.

25. Сухарев Е. А. Структура преступления / Е. А. Сухарев, А. Д. Гарбуза // Вопросы совершенствования уголовно-правовых норм на современном этапе : межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск, 1986. – С. 14.

26. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. акад. Нац. акад. наук України, акад. Нац. акад. прав. наук України, проф. В. Я. Тація [та ін.] ; Нац. акад. прав. наук України, Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Т. 1 : Загальна частина. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – 374 с.

27. Кундієв Ю. І. Біоетика в Україні: стан та перспективи / Ю. І. Кундієв // Другий національний конгрес з біоетики з міжнародною участю, (Київ, 29 верес. – 2 жовт. 2004 р.). – К., 2004. – С. 56.

28. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – 3-є вид., переробл. та доп. – К. : Атіка, 2008. – 744 с.

29. Татарин І. І. Поняття фізичної та моральної шкоди, як виду нематеріальної шкоди / І. І. Татарин // Теорія і практика правотворчої та правозастосовної діяльності у контексті сучасних реформаційних процесів : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 29-30 жовтня 2011 року). – у 2-х томах. – Х. : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2011. – Т. 2. – С. 78–80.

30. Бойков А. Д. Жертвы преступлений в России, правовые и социальные проблемы их защиты. Третья власть в России : в 2 кн. Книга вторая: Продолжение реформ / А. Д. Бойков. – М. : Юрлитинформ, 2002. – С. 34.

31. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права / Шершеневич Г. Ф. [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://www.twirpx.com/signup/>

32. Белякова А. М. Возмещение причиненного вреда. Отдельные вопросы / Белякова А. М. – М. : МГУ, 1972. – 104 с.

33. Газетдинов Н. И. Деятельность следователя по возмещению материального ущерба / Газетдинов Н. И. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.google.com.ua/url?url=http://libweb.kpfu.ru/z3950/law/knigi>

34. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

35. Савицкий В. М. Потерпевший в советском уголовном процессе / В. М. Савицкий, И. И. Потеружа. – М. : Госюриздат, 1963. – 169 с.

36. Рахунов А. Д. Расширение прав потерпевшего / А. Д. Рахунов // Социалистическая законность. – 1969. – № 4. – С. 37.

37. Дубривный В. А. Потерпевший на предварительном следствии в

советском уголовном процессе / Дубриный В. А. – Саратов, 1966. – 100 с.

38. Сіроткіна М. В. Інститут моральної шкоди в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / М. В. Сіроткіна. – Київ, 2006. – 20 с.

39. Крикунов О. В. Моральна шкода як підстава визнання потерпілим у кримінальному процесі України / О. В. Крикунов // Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична. Вип. 35. – Львів, 2000. – С. 497–503.

40. Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.03.1995 № 4 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу :

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>

41. Клименко Я. О. Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочином: дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Я. О. Клименко. – К. : НАВС України, 2003. – 200 с.

42. Палиюк В.П. Моральный (неимущественный) вред. – К.: Право, 1999. – 232 с.

43. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

44. Татарин І. І. Поняття та види шкоди заподіяної злочином / І. І. Татарин // Науково практичний журнал «Європейські перспективи». – № 3, Ч. 3. – 2012. — С. 74–81.

45. Татарин І. І. Поняття матеріальної шкоди заподіяної злочином / І. І. Татарин // Десяті осінні юридичні читання : матеріали Міжнародної науково-практичної конф., (Хмельницьк, 18-19 листопада 2011 р.). – Хмельницьк : Хмельницький університет управління та права, 2011. – С. 151–153.

46. Лукашевич В. З. Уголовный процесс / Лукашевич В. З. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.google.com.ua/url?url>

47. Поляков И. Н. Имущественный вред, причиненный преступлением: понятие, проблемы возмещения / И. Н. Поляков // Сов. гос. и право. – 1989. – № 6. – С.52–54.

48. Рыженков А. Я. О возмещении ущерба на предварительном следствии / А. Я. Рыженков, П. М. Филиппов. – Волгоград, 1983. – 27 с.

49. Куцова Э. Ф. Гражданский иск в уголовном процессе / Куцова Э. Ф. – М., 1963. – 51 с.

50. Альшевский Т. В. Советский уголовный процесс. Возбуждение уголовного дела и предварительное расследование / [Альшевский Т. В., Бородин С. В., Гуткин И. М. и др.]. – М., 1968. – С.16.

51. Зинатуллин З. З. Возмещение материального ущерба в уголовном процессе / Зинатуллин З. З. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1974. – 99 с.

52. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>

53. Татарин И. И. Понятия имущественного ущерба, подлежащего возмещению в уголовном производстве Украины / И. И. Татарин // Международный научно-практический правовой журнал «Legea si viata». – №1/3. –

2014. – С. 173–177.

54. Цивільне право : підручник : у 2 т. / [В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін.] ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право. – 2011. – Т. 2. – 816 с.

55. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

56. Юридична енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – Т. 6. – 768 с.

57. Никулин Е. С. Возмещение ущерба, причиненного правонарушением / Никулин Е. С. – М. : Юридическая литература, 1983. – 159 с.

58. Гошовський М.І. Характер і розмір шкоди, завданої злочином, як елемент предмета доказування в кримінальному процесі України : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Гошовський Микола Іванович ; Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 1997. – 24 с.

59. Рыжаков А. П. Возмещение вреда, причиненного преступлением / Рыжаков А. П. – М. : Приор, 1999. – 144 с.

60. Коментар до Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Юристконсульт народний правовий портал – Режим доступу : <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk>

61. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0006700-92

62. Архів Шевченківського районного суду м. Львова, 2012 р. Кримінальне провадження № 12012360450000022 від 22 листопада 2012 року.

63. Смирнов С. В. Проблемы реализации в уголовном процессе права на возмещение ущерба, причиненного преступлением в условиях перехода к рыночным отношениям: дис... канд. юрид. наук / Смирнов Сергей Владимирович – Н. Новгород, 1994. – 292 с.

64. Загальна Декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

65. Міжнародне право : навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 336 с.

66. Текст англійською мовою див. видання «European Treaty Series». – № 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.google.com.ua/url?url>

67. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show>

68. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>

69. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод. Принята Советом Европы 04.11.1950 // Сборник важнейших документов по международному праву. – М. : Юридическая литература, 1996. – С. 199–214.

70. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью от 29 ноября 1985 г. // СССР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы. – М. : Международные отношения, 1989. – С. 537–541.

71. Fallah E. Victimology: Past, Present and Future // Criminologie. – 2000. – № 1 (33). – P. 32
72. Конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, ратифікована Указом Президії ВР № 3484-XI (3484-11) від 26.01.1987 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_085
73. Європейська конвенція про компенсацію шкоди жертвам кримінальних злочинів від 24 листопада 1983 року // Матеріали семінару «Компенсація шкоди жертвам злочинів». – К., 2005. – С 8.
74. Сенаторов М. Права потерпілого від злочину: міжнародні стандарти та вітчизняний шлях / М. Сенаторов // Право України. – 2006. – № 5. – С. 130.
75. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью от 29 ноября 1985 г. // СССР и международное сотрудничество в области прав человека: Документы и материалы. – М. : Международ. отношения, 1989. – С. 539.
76. Конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, ратифікована із застереженнями Указом Президії ВР № 3484-XI (3484-11) від 26.01.1987 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_085
77. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : [монографія] / Хавронюк М. І. – К. : Юрисконсульт, 2006. – С. 548.
78. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Львівський держ. ун-т внутрішніх справ / Хавронюк Микола Іванович – К., 2007. – 557 с.
79. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
80. Мазалов А. Г. Нерешенная проблема возмещения вреда потерпевшему от преступления / А. Г. Мазалов, В. М. Савицкий // Правоведение. – 1977. – № 3. – С. 47–54.
81. Ткач М. П. Відшкодування майнової шкоди фізичній особі, яка постраждала внаслідок злочину [Електронний ресурс] / Ткач М. П. – Режим доступу : http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_DPD/Tkach_006.pdf.
82. Code de procedure penale [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071154>
83. Сенаторов М. Права потерпілого від злочину: міжнародні стандарти та вітчизняний шлях / М. Сенаторов // Право України. – 2006. – № 5. – С.132–133.
84. Боботов С. В. Правосудие во Франции / Боботов С. В. – М., 1994. – 198 с.
85. Моїсеєв С. М. Еволюція світового громадського руху на захист жертв злочинності як поштовх до активізації віктимологічних досліджень / Є. М. Моїсеєв, С. Д. Соїніков, Ю. І. Шокур // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2000. – № 2. – С. 197–199.
86. Форитор Т. М. Проблеми забезпечення прав потерпілого в кримінальному процесі: порівняльно-правовий аналіз / Т. М. Форитор // Адвокат. – 2010. – № 12 (123). – С. 31–35.
87. Вавилова Л. В. О практике возмещения ущерба жертвам преступлений в

США / Л. В. Вавилова, Н. Мухамедьянов // Следователь. – 1998. – №1 (10). – С. 53–55.

88. Парий А.В. Обеспечение прав потерпевшего: возможность совершенствования на основе зарубежного опыта / А. В. Парий, В. С. Шадрин // Правоведение. – 1995. – № 4-5. – С. 52.

89. Germany has a crime victim compensation program to provide financial compensation for victims of violent or personal crime. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.ncjrs.gov/ovc_archives/reports/intdir2005/germany

90. Оказание помощи жертвам преступлений в Польше // Опыт правоохранительной деятельности в зарубежных странах. – М., 1994. – С. 182–184.

91. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / [Банчук О. А., Дмитрієва І. О., Малишев Б. В., Саїдова З. М.] ; за заг. ред. О. А. Банчука. – К. : Москаленко О.М., 2015. – 268 с.

92. Смирнов С. В. О компенсации ущерба в уголовном процессе / С. В. Смирнов // Вестник Днепропетровского университета. Правоведение. – Днепропетровск, 2007. – С. 70–71.

93. Європейська Конвенція з відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів, прийнята Радою Європи 04 листопада 1950 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_319

94. Татарин І. І. Європейська практика відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної злочином із спеціальних фондів / І. І. Татарин // Проблеми становлення та розвитку правової системи України : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 25-26 листопада 2011 року). – Х. : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2011. – С. 189–203.

95. Бойко В. Ф. Гарантовані Конституцією України права і свободи людини мають надійно захищатися незалежним, компетентним і неупередженим судом / В. Ф. Бойко // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 1. – С. 5–8.

96. Галаган В. І. Проблемні питання відшкодування потерпілому від злочину завданих йому збитків / В. І. Галаган // Наукові записки. Юридичні науки. – К., 2004. – Т.26. – С. 18–21.

97. Грохольський В. Л. Деякі проблеми реалізації конституційних прав, свобод і гарантій людини й громадянина на сучасному етапі / В. Л. Грохольський // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 2. – С. 107–110.

98. Козаченко О. І. Запобігання злочинів корисливо-насильницької спрямованості / О. І. Козаченко // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2. – С. 3–11.

99. Кучинська О. П. Проблеми захисту прав потерпілих в кримінальному процесі України / О. П. Кучинська // Адвокат. – 2009. – № 5 (104). – С. 10–12.

100. Маляренко В. Т. Конституційні засади кримінального судочинства / Маляренко В. Т. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 81.

101. Моїсеєв Є. М. Еволюція світового громадського руху на захист жертв злочинності як поштовх до активізації віктимологічних досліджень / Є. М. Моїсеєв, С. Д. Соїніков, Ю. І. Шокур // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2000. – № 2. – С. 197–199.

102. Нор В. Т. Інститут відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні за новим КПК України: здобутки і резерви для вдосконалення / В. Т. Нор // Право України. – 2013. – № 11. – С. 41.
103. Смирнов С. В. О компенсации ущерба в уголовном процессе / С. В. Смирнов // Вестник Днепропетровского университета. Правоведение. – Днепропетровск, 2007. – С. 70–71.
104. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України : [монографія] / Шумило М. Є. – Х. : Арсіс, 2001. – 320 с.
105. Горбань О. М. Порядок відшкодування матеріальних збитків у кримінальних справах, пов'язаних із вимаганням / О. М. Горбань // Право і управління. – 2011. – № 1. – С. 78.
106. Законопроект України «Про відшкодування громадянам матеріального збитку, заподіяного злочинами» № 7303 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://www.google.com.ua/url?url=http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/>
107. Татарин І. І. Відшкодування заподіяної злочином шкоди у кримінальному процесі : Європейські стандарти і правотворча практика України / І. І. Татарин // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Випуск 2(2). – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – С. 358–369.
108. Демків Р. Я. Конституційне право України: Курс лекцій / Демків Р. Я. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 332 с.
109. Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна» від 31 березня 1989 року № 3 із змінами і доповненнями, внесеними постановами Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 року № 13, від 3 грудня 1997 року № 12 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-89>
110. Постанова Пленум Верховного Суду України № 13 від 2 липня 2004 року «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 року № 6 зі змінами і доповненнями, внесеними постановами Пленуму Верховного Суду України від 30 вересня 1994 року № 11, від 25 травня 1998 року № 15, від 24 жовтня 2003 року № 9 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92>
111. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» від 02 липня 2004 року № 13 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/law>
112. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
113. Угода про заходи щодо попередження та припинення використання неправдивих товарних знаків та географічних зазначень (СНД) // [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_225
114. Закон України «Про визначення розміру збитків, завданих підприємству, установі, організації розкраданням, знищенням (псуванням), недостачею або втратою дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та валютних

- цінностей» від 6 червня 1995 року № 217/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 22. – Ст. 173.
115. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей» від 22 січня 1996 р. № 116 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/116-96-п>
116. Постанова Верховної Ради України від 23 червня 1995 р. № 243 «Про затвердження Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/243/95-вр>
117. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду від 25.05.2001 № 5; від 27.02.2009 №1) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi>
118. Указ Президента України від 28 грудня 2004 року № 1560 «Про концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1560/2004>
119. Потеружа И. И. Потерпевший в советском уголовном процессе : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. / И. И. Потеружа. – М., 1960. – 20 с. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України
120. Александров С. А. Правовые гарантии возмещения ущерба в уголовном процессе. Досудебные стадии : учеб. пособие / Александров С. А. – Горький : Горьковская высшая школа МВД СССР, 1976. – 123 с.
121. Гуреев П. П. Гражданский иск в уголовном судопроизводстве / Гуреев П. П. – М. : Госюриздат, 1961. – 92 с.
122. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс / Чельцов М. А. – 4-е изд., исправл. и перераб. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1962. – 624.
123. Советский уголовный процесс : учебник для юрид. фак. и вузов / [С. А. Альперт, М. И. Бажанов, Ю. М. Грошевой и др.] ; под общ. ред. М. И. Бажанова, Ю. М. Грошевого. – К. : Вища школа, 1978. – 471 с.
124. Понарин В. Я. Производство по гражданскому иску при расследовании уголовного дела / В. Я. Понарин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. – 128 с.
125. Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 192 с.
126. Звіти Судової адміністрації Львівської області [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Судова влада – України Режим доступу : <http://pu.lv.court.gov.ua/tu14/9/>
127. Чельцов-Бейбутов М. Советский уголовный процесс / Чельцов-Бейбутов М. – Харьков, 1929. – С.89.
128. Куцова Э. Ф. Гражданский иск в уголовном процессе / Куцова Э. Ф. – М., 1963. – 55 с.
129. Уголовный процесс / под ред. проф. М. А. Чельцова. – М., 1969. – С. 83.
130. Даев В. Г. Современные проблемы гражданского иска в уголовном процессе / Даев В. Г. – Л., 1972. – 70 с.
131. Манцуоров Д. Ю. Возмещение вреда потерпевшему в уголовном процессе :

[монографія] / Манцуров Д. Ю. – Хабаровск, 2008. – 251 с.

132. Кахнич Х. Р. З'єднаний процес як спосіб захисту прав потерпілого від злочину у кримінальному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». – Львів, 2013. – 20 с.

133. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 № 174-ФЗ [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Консультант плюс – Режим доступу : https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/

134. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін.] ; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і доп. – Х. : Право, 2010. – 456 с.

135. Постанова Пленуму Верховного Суду України 1985-2008 : Офіц. вид. / за заг. ред. В. В. Онопенка, Ю. Л. Сеніна. – К. : Вид. дім «Юридична книга», 2009. – 468 с.

136. Татарин І. І. Поняття цивільного позову та позовні вимоги у кримінальному процесі / І. І. Татарин // Науково аналітичний журнал «Митна справа». – Ч. 2. – Кн. 2. – № 1. – 2012. – С. 117–122.

137. Викторский С. И. Русский уголовный процесс : учеб. пособие / Викторский С. И. – М. : Юрид. бюро «Городец», 1997. – 448 с.

138. Фаміна К. Цивільний позов у кримінальній справі / К. Фаміна // Юридичний вісник України. – 2007. – № 14. – С. 6.

139. Татарин І. І. Підстави заявлення цивільного позову у кримінальному провадженні / І. І. Татарин // матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції Економіко-правові виклики 2014 року (Львів, 6 груд. 2013 року) – Львів: Національна академія наукового розвитку. – 2014. – С. 156–159.

140. Ващук Б. Предмет доказування щодо цивільного позову у кримінальному процесі : [монографія] / Ващук Б. – Львів : ПАІС, 2008. – 208 с.

141. Ханас Х. Р. Цивільний позов у кримінальній справі за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Х. Р. Ханас // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 1 (січень). – С. 464–471.

142. Волошин И. Н. Формы восстановления в процессе предварительного следствия имущественных интересов граждан, нарушенных умышленными преступлениями против собственности / И. Н. Волошин // Проблемы предварительного следствия и дознания. – М., 1992. – С. 38–39.

143. Ващук Б. Л. Предмет доказування щодо цивільного позову в кримінальній справі та його поняття / Б. Л. Ващук // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 41. – Львів, 2005. – С.367–368.

144. Татарин І. І. Деякі проблеми цивільного позову у кримінальному процесі України як форма відшкодування шкоди заподіяної злочином / І. І. Татарин // Проблеми правотворчості очима науковців : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 1-2 листопада 2011 року). – у 2-х частинах. – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2011. – ч. 2 – С. 176–180.

145. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусел. – Київ, Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

146. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / Даль В. И. – М. : ТЕРРА, 1995. – Т. 3. – 1867 с.

147. Коломацкий В. Г. Криминалистическое обеспечение деятельности

органов внутренних дел по расследовании преступлений / В. Г. Коломацкий // Криминалистика / под ред. Р. С. Белкина, В. Г. Коломацкого, И. М. Лузгина. – М., 1995. – Т. 1: История, общая и частные теории. – С. 237.

148. Понарин В. Возмещение материального ущерба в уголовном процессе / В. Понарин З. Зинатуллин // Советская юстиция. – М. : Юрид. лит., 1975. – № 6. – С. 31

149. Збірник методичних рекомендацій з питань розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ / під ред. П.В. Коляди. – К. : МВС ГСУ, 2001. – 239 с.

150. Новичкова З. Т. Обеспечение гражданского иска в советском уголовно-процессуальном праве / З. Т. Новичкова // Проблемы правосудия. Выпуск 38. – К. : Выща школа, 1978. – С. 97.

151. Татарин І. І. Проблеми забезпечення відшкодування матеріальної шкоди потерпілим від злочину на стадії досудового слідства / І. І. Татарин // Вісник Львівського університету : Серія юрид. – №1.– Вип. 55. – 2012. – С. 321–330.

152. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховного суду України – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>

153. Ривкин К. Е. Некоторые вопросы реализации принципа справедливости при обеспечении следователем гражданского иска и возможной конфискации имущества / К. Е. Ривкин // Криминалистическое обеспечение работы органов внутренних дел по укреплению законности и правопорядка, усилению охраны прав граждан. – М., 1990. – С. 74.

154. Новичкова З. Т. Обеспечение гражданского иска в советском уголовно-процессуальном праве / З. Т. Новичкова // Проблемы правосудия. Вып. 38. – К.:Выща школа, 1978. – С. 95.

155. Ивлеев Г. П. Меры обеспечения возмещения материального ущерба, причиненного хищениями социалистического имущества и возможной конфискации имущества / Г. П. Ивлеев // Уголовно-правовые формы борьбы с хищениями социалистического имущества в свете решений 27 съезда КПСС. – М., 1987. – С. 92–95.

156. Зеленецкий В. С. Возбуждение уголовного дела / В. С. Зеленецкий ; НИИ изучения проблем преступности Академии правовых наук Украины. – Х. : Крим Арт, 1998. – 340 с.

157. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

158. Александров С. А. Основания восстановления имущественных отношений в уголовном процессе и их доказывание / С. А. Александров // Вопросы совершенствования нормативного регулирования деятельности органов внутренних дел : сб. научн. трудов : в 2 ч. – Уфа : Уфимская высшая школа, 1991. – С. 12.

159. Крапивина О. Н. Приобретение или сбыт имущества, заведомо добытого преступным путем / Крапивина О. Н. ; под ред. Н. А. Лопашенко. – М., 2009. – 240 с.

160. Расследование преступлений, совершаемых в сфере экономической деятельности : учеб. пособие / под ред. Е. П. Фирсова. – М., 2005. – 288 с.

161. Розшук майна і коштів у ході розслідування кримінальних справ для забезпечення відшкодування завданих злочинами збитків та вироків у частині

можливої конфіскації майна // Зб. метод. рек. з питань розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ. – К., 2001. – С. 45–61.

162. Коржанский Н. Улучшить работу по возмещению торгующим организациям ущерба, причиненного преступлениями / Н. Коржанский, Б. Минц // Советская юстиция. – 1967. – №12. – С. 64–65.

163. Нарижный С. В. Компенсация морального вреда в уголовном судопроизводстве России / Нарижный С. В. – СПб. : Издательский дом Герда, 2001. – С. 142.

164. Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан / Михайленко А. Р. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 341 с.

165. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : [підручник] Ч. 1. – Харків, 2002. – 244 с.

166. Філіпенко Н. Є. Проблеми правового регулювання діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ / Н. Є. Філіпенко // Форум права. – 2005. – № 1. – С. 78–95.

167. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 02 липня 2004 р. № 13 «Практика застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>

168. Нор В.Т. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні за чинним КПК України: здобутки і резерви для вдосконалення. – Право України. – 2013. – № 11. – С. 32.

169. Юридична енциклопедія. Т. 5 / ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Українська енциклопедія, 2003. – 736 с.

170. Орлов М. Кримінально-правова реституція як одна з форм відшкодування завданої злочином матеріальної шкоди // Підприємництво, госп-во і право. – 2003. – № 5. – С. 113.

171. Корякін Р. В. Реституція в сучасному кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Р. В. Корякін. – К. : КНУВС, 2006. – 20 с.

172. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотреблений властью. Ст.ст. 14-17 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал ООН – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv

173. Мазалов А. Г. Гражданский иск в уголовном процессе / А. Г. Мазалов. – М. : Юридическая литература, 1977. – 176 с.

174. Азаров В. А. Деятельность органов дознания, предварительного следствия и суда по охране имущественных интересов граждан / В. А. Азаров. – Омск, 1990. – 71 с.

175. Донцев С.Е. Возмещение вреда по советскому законодательству / С. Е. Донцев, В. В. Глянцев. – М., 1990. – 271 с.

176. Понарин В. Я. Производство по гражданскому иску при рассмотрении уголовного дела / В. Я. Понарин. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1978. – С. 23.

177. Подкаура Г. А. Реституция в стадии предварительного расследования уголовного дела: дис.....канд. юрид. наук / Подкаура Гузьяль Ахсановна – Ижевск, 1998. – 135 с.

178. Селедникова О. Реституция и иные формы реализации конституционного права граждан на возмещение имущественного вреда, причиненного преступлением / О. Селедникова // Право: теория и практика. – М.: Тезарус, 2007. – №11 (100). – С. 39–41.
179. Куприянов А. А. Освобождение от ответственности за примирением обвиняемого с потерпевшим по части 1 статьи 318 УК РФ / А. А. Куприянов // Уголовный процесс. – 2008. – № 4. – С. 56–57.
180. Понарин В. Я. Уголовно-процессуальная реституция / В. Я. Понарин // Правоведение. – 1988. – № 1. – С. 44–45.
181. Ляш А. О. Поняття доказів у кримінальному процесі / А. О. Ляш, В. М. Ліщенко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2 (6). – С. 1–17.
182. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному провадженні за чинним КПК України : здобутки і резерви для вдосконалення / В. Т. Нор // Право України : Юридичний журнал. – 2013. – 11. – С. 32–41.
183. Кримінальне провадження № 12013140128234 про обвинувачення В. за ч. 3 ст. 185 КК України від 10.06.2014 // Архів Яворівського районного суду Львівської області.
184. Татарин І. І. Підстави, умови та порядок здійснення кримінально-правової реституції / І. І. Татарин // Міжнародне та вітчизняне законодавство в умовах сучасних реформаційних процесів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26-27 липня 2012 року). – К. : Центр правових наукових досліджень, 2012. – С. 97-100.
185. Задорожний В. И. Современные проблемы возмещения вреда жертвам преступлений и пути их решения / В. И. Задорожний // Гражданин и право. – 2006. – № 3. – С. 31–38.
186. Клименко Я. Добровільне відшкодування шкоди особам, постраждалим від злочину / Я. Клименко // Право України. – 2002. – № 3. – С. 82–83.
187. Науково-практичний коментар до Кримінального Кодексу України // [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал електронної бібліотеки юридичної літератури Правознавець – Режим доступу : <http://www.pravознавец.com.ua/books/162/28/>
188. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник. – 4-те вид., доп. і переробл. / В. М. Тертишник. – К. : Вид-во А.С.К., 2010. – 1120 с.
189. Нор В. Т. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні за чинним КПК України: здобутки і резерви для вдосконалення / В. Т. Нор // Право України. – 2013. – № 11. – С. 34.
190. Татарин І. І. «Поняття розшукові заходи» у Кримінальному процесуальному кодексі України / І. І. Татарин // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Львів, 17 жовтня 2014 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2014. – С. 366–369.
191. Аленін Ю.П. Особливості початку досудового розслідування за новим КПК України (позитивні і негативні аспекти) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал НУ ОЮА – Режим доступу : <http://www.naukovipraci>
192. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К. : КНТ, 2006. – 272 с.
193. Зеленецкий В. С. Проблемы формирования совокупности доказательств в уголовном процессе : [монография] / Зеленецкий В. С. – Х. : Восточно-

регіональний центр гуманитарно-освітніх ініціатив, 2004. – 108 с.

194. Кожевніков Г. К. Заходи забезпечення кримінального провадження / Г. К. Кожевніков // Вісник національної академії прокуратури України. – 2013. – № 3. – С. 68–69.

195. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : [монографія] / О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 288 с.

196. Лобойко Л. Початок досудового розслідування за новим КПК / Л. Лобойко // Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року. Частина 2 : збірник статей. – К. : Істина, 2012. – С. 39–40.

197. Смоков С.М. Гарантії застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві / С. М. Смоков, К. Г. Горелкіна. – Одеса : Астропринт, 2012. – 152 с.

198. Фаринник В. І. Початок досудового розслідування та особливості кримінального переслідування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2 (57). – С. 132–142.

199. Кримінальне процесуальне право України : [навчальний посібник] / за ред. проф. В. Г. Гончаренка та проф. В. А. Колесника. – К. : Юстиніан, 2014. – 576 с.

200. Кривобок В. В. Діяльність прокурора по забезпеченню відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочином: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.: 12.00.10 / Кривобок Володимир Васильович – Х., 1997. – 19 с.

201. Кримінальний процес в питаннях і відповідях: Загальна і Особлива частини : [навч. посіб.] / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Ю. Хабло. – 3-тє вид., доп. і переробл. – К. : Скіф, 2013. – 256 с.

202. Лихолат Д. Процесуальні та тактичні основи діяльності прокурора і слідчого із забезпечення відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням / Д. Лихолат, О. Донський, А. Слободзян // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – №1. – С. 39 – 46.

203. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Загальна частина) / [Рожнова В. В., Савицький Д. О., Конюшенко Я. Ю. та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 280 с.

204. Удалова Л.Д. Накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого : [навч. посібник] / Л. Д. Удалова, І. Й. Гаюр. – К. : КНТ, 2012. – 168 с.

205. Кримінальний кодекс України від 05.04.2011 № 2341-14 [Електронний ресурс] // Веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

206. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстиніан, 2012. – 1224 с.

207. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / [відп. ред. С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко]. – Х. : Одісей, 2013. – 1104 с.

208. Хабло О. Ю. Тимчасове вилучення майна у кримінальному провадженні: законодавча регламентація та проблеми застосування: /О. Ю. Хабло // Держава і

право. – 2014. – № 63. – С.231–237.

209. Кримінальне процесуальне право України : [навч. посіб.] / за ред. проф. В. Г. Гончаренка та проф. В. А. Колесника. – К. : Юстиніан, 2014. – 576 с.

210. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : [навч. посіб.] / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Ю. Хабло. – К. : Видавець, 2012. – С. 107.

211. Хабло О. Ю. Тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні / О. Ю. Хабло // Судова апеляція. – 2014. – № 1. – С.61–67.

212. Климчук М. П. Тимчасовий доступ до речей і документів, як захід забезпечення кримінального провадження / М. П. Климчук // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2 (6). – С. 185–189.

213. Берназ В. Д. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти) : [монографія] / В. Д. Берназ, С. М. Смоков. – Одеса : ОЮІ НУВС, 2014. – С. 38.

214. Кримінальний процес України : [навч. посіб.] / А. В. Молдован, Р. С. Кацавець. – К. : Правова єдність ; Алерта, 2014. – С. 201.

215. Удалова Л. Д. Накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого : [навч. посіб.] / Л. Д. Удалова, І. Й. Гаюр. – К. : КНТ, 2012. – С. 54.

216. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : [навч. посіб.] / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Ю. Хабло. – К. : Видавець, 2012. – С. 57.

217. Верхогляд-Герасименко О. В. Забезпечення майнових прав особи при застосуванні заходів кримінально–процесуального примусу : [монографія] / Верхогляд-Герасименко О. В. – Харків : Юрайт, 2012. – 216 с.

218. Рожнова В. В. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (загальна частина) / В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, Я. Ю. Конюшенко та ін. // Національна академія внутрішніх справ, – К., 2012. – 398 с.

219. Парасюк В. М. Цивільне право України в схемах : [навч. посіб.] / Парасюк В. М. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Львів : Ліга Прес, 2014. – 700 с.

220. Татарин І.І. Підстави заявлення цивільного позову у кримінальному провадженні / І. І. Татарин // Всеукраїнська науково-практична конференція «Економіко-правові виклики 2014 року» (Львів, 6 груд. 2013 року). – Львів : Національна академія наукового розвитку, 2014. – С. 156–159.

221. Барташук Л. В. Аналіз практики розгляду слідчими суддями клопотання сторін кримінального провадження про накладення арешту на майно / Л. В. Барташук, О. В. Бець [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Судової влади України – Режим доступу : <http://kia.court.gov.ua/sud2690/uzah/27>

222. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : [навч. посіб.] / Л.Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Ю. Хабло. – К. : Видавець, 2012. – 275 с.

223. Молдован А.В., Мельник С.М. Кримінальний процес України [Електронний ресурс] : навч. посіб. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/knigi/429-krimnalniy-protses-ukrani-moldovan-av.html>

224. Татарин І. І. Форми взаємодії між слідчим і оперативно-розшуковими підрозділами при виконанні завдань, пов'язаних із відшкодуванням збитків / І. І. Татарин // Правова система України: Сучасний стан та способи подальшого розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Запоріжжя:

Запорізька міська організація «Істина», 2012. – С. 132–135.

225. Иванов А. Н. Наложение ареста на имущество в уголовном судопроизводстве : [монографія] / А. Н. Иванов, Е. С. Лапин. – М., 2007. – 152 с.

226. Криміналістика : [навч. посіб.] / Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняка та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. – К. : Атіка, 2012. – 496с.

227. Коновалов Е.Ф. Розыскная деятельность следователя : [учебно-практическое пособие] / Коновалов Е. Ф. – М., 1973. – 19 с.

228. Лаврухин С. В. Поведение преступника как объект криминалистического моделирования / Лаврухин С. В. – Саратов, 2006. – 388 с.

229. Решетников В. Я. Следственные ситуации и тактические операции по делам о завладении из жилища имуществом граждан : [учебное пособие] / Решетников В. Я. – Саратов, 1999. – 104 с.

230. Смагоринский Б. П. Оперативно-розыскная тактика и организация раскрытия грабежей, разбойных нападений и мошенничества / Смагоринский Б.П. – Минск, 1986. – С. 17.

231. Васильев В. Л. Методика расследования хищений, совершаемых организованными группами / В. Л. Васильев // Проблемы борьбы с организованной преступностью. – Минск, 1991. – С. 134–138.

232. Заровнева Г. С. Криминалистические аспекты розыскной и поисковой деятельности следователя [Электронный ресурс] : монографія / Г. С. Заровнева, С. Е. Киселев. – Режим доступа : <https://books.google.com.ua>

233. Возгрин И.А. Криминалистическая характеристика преступлений // Криминалістика / Возгрин И.А. ; под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. – М., 1995. – С. 98.

234. Лаврухин С. В. Поведение преступника как объект криминалистического моделирования / Лаврухин С. В. – Саратов, 2006. – С. 212–213.

235. Бабаева Э.У. Проблемы теории и практики преодоления противодействия уголовному преследованию : [монографія] / Бабаева Э.У. – М., 2006. – 312 с.

236. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики : [учебное пособие] / Белкин Р. С. – Волгоград: Изд-во ВСШ МВД РФ, 1993. – 200 с.

237. Научная организация управления в аппаратах милиции : учеб. пособие / [Аксенов А. А., Золотарев., В. Н., Зуйков Г. Г. и др.] ; под ред. Г. Г. Зуйкова, В. Д. Малкова. – М. : РИО Акад. МВД СССР, 1975. – 231 с.

238. Патик А. А. Взаємодія слідчих та оперативно-розшукових підрозділів при розкритті та розслідуванні майнових злочинів : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Патик Андрій Анатолійович. – К., 2011. – 19 с.

239. Слинко С. В. Сущность формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалістика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / С. В. Слинко ; Харьковський юрид. ін-т. – Х., 1991. – 18 с.

240. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : [монографія] / Р. Л. Степанюк; за заг. ред. док. юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. – Х. : НікаНова, 2012. – 382с.

241. Тертышник В. М. Взаимодействие следователя с иными подразделениями органов внутренних дел при расследовании преступлений / В. М. Тертышник, С. В. Слинько. – Х. : Ун-т внутр. дел, 1995. – 66 с.

242. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/580>

243. Наказ МВС України, центрального управління Служби безпеки України «Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою МВС України, Служба безпеки України» від 10.06. 2011 № 317/235 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної ради України – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0822-11>

244. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України від 14 серпня 2012 року № 700 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Ліга: закон – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS391.html

245. Зуйков Г. Г. Распределение компетенции в деятельности по раскрытию преступлений / Г. Г. Зуйков // Совершенствование управления раскрытием и расследованием преступлений. – М., 1981. – 245 с.

246. Взаимодействие следователей со специалистами экспертно-криминалистических подразделений при производстве расследования : учеб. пособ. / [Н. Т. Дозоров, А. М. Зинин, В. Ф. Статкус и др.]. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1988. – 179 с.

247. Сабодаш В.П. Криміналістика [Електронний ресурс] : навч. посіб. / В.П. Сабодаш, М.О. Ларкін – К. : «Центр учбової літератури», 2013 // . – Режим доступу : http://culonline.com.ua/Books/kriminalistika_Sabadash.pdf

248. Криминалистика / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М. : Юридическая литература, 1998. – 592 с.

249. Слинько С. В. Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / С. В. Слинько. – Харьков, 1991. – 20 с.

250. Тертышник В. М. Взаимодействие следователя с иными подразделениями органов внутренних дел при расследовании преступлений / В. М. Тертышник, С.В. Слинько. – Харьков : Ун-т внутр. дел, 1995. – 66 с.

251. Організація управління персоналом в органах внутрішніх справ : [монографія] / В. Д. Сущенко, А. М. Смирнов, О. І. Коваленко, А. А. Смирнов. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 1999. – 352 с.

252. Гахокидзе Д. В. Организация работы следственно-оперативных групп при расследовании хищений государственного и общественного имущества : лекция / Д. В. Гахокидзе, Г. Н. Меглицкий. – М. : ВЮЗШ МВД РСФСР, 1991. – 28 с.

253. Викторов Б. А. Общие условия предварительного расследования / Викторов Б. А. – М. : Юридическая литература, 1971. – 59 с.

254. Дедюхин В. В. Совершенствование взаимодействия оперативных аппаратов ИТУ с другими частями и службами этих учреждений / В. В. Дедюхин, Ф. Г. Канцарин // Актуальность проблемы управления оперативными аппаратами ОВД. – М. : Академия МВД СССР, 1978. – С. 23.

255. Шванков В. М. Теоретические основы координации и взаимодействия в ОВД / Шванков В. М. – М. : Академия МВД СССР, 1978. – 87 с.

256. Иваншвили Г. Г. Взаимодействие оперативных аппаратов ИТУ и уголовного розыска в раскрытии преступлений, совершенных до ареста и оставшихся нераскрытыми : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Г. Г. Иваншвили. – М., 1985. – 19 с.

257. Лукашев В.А. Организация взаимодействия оперативно-розыскных аппаратов ОВД / Лукашев В.А. – Омск, 1982. – С. 18.

258. Погорелький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система : [монографія] / Погорелький М. А. – Х. : Арсіс, 2002. – 160 с.

259. Мальцев В. В. Нетрадиционные методы исследования в криминалистике: автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Дальневосточ. гос. ун-т. юрид. ин-т / В. В. Мальцев. – Владивосток, 2001. – С.15.

260. Хабалев В. Д. Возможности использования гипноза в оперативно-розыскной деятельности / В. Д. Хабалев // Нетрадиционные методы в расследовании преступлений : тезисы науч.-практ. семинара. – М. : ВНИИ МВД России, 1994. – С. 117–120.

261. Богданов В. Следствию помог экстрасенс / В. Богданов, П. Клемешев // Соц. законность. – 1991. – № 8. – С. 2.

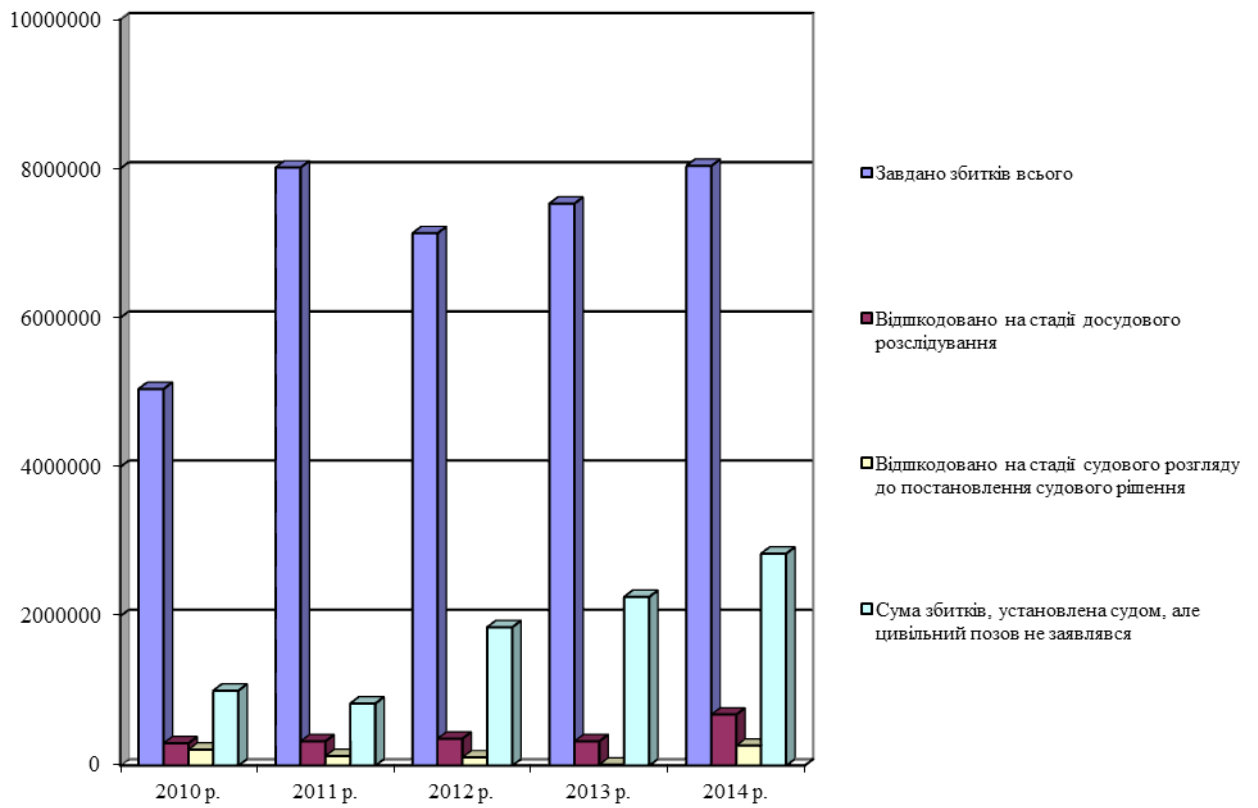
262. Скрыпников А. И. Использование экстраординарных способностей человека при раскрытии преступлений : [метод. пособ.] / Скрыпников А. И., Стрельченко А. Б. ; под ред. проф. Л. П. Гримака. – М. : ВНИИ МВД России, 1995. – С.12.

263. Махов З. Н. О необходимости новой формы использования знаний сведущих лиц - сведущего свидетеля / З. Н. Махов // Проблемы совершенствования расследования и профилактики преступлений на современном этапе : межвузовский науч. сб. – Уфа : Изд. Башкирск. ун-та, 1990. – С. 23.

264. Актуальні питання кримінального процесу України [Електронний ресурс]: навч. посіб / за ред. Є. М. Блажівського. – Режим доступу : http://culonline.com.ua/Books/Aktual_pyt_krim_proz.pdf

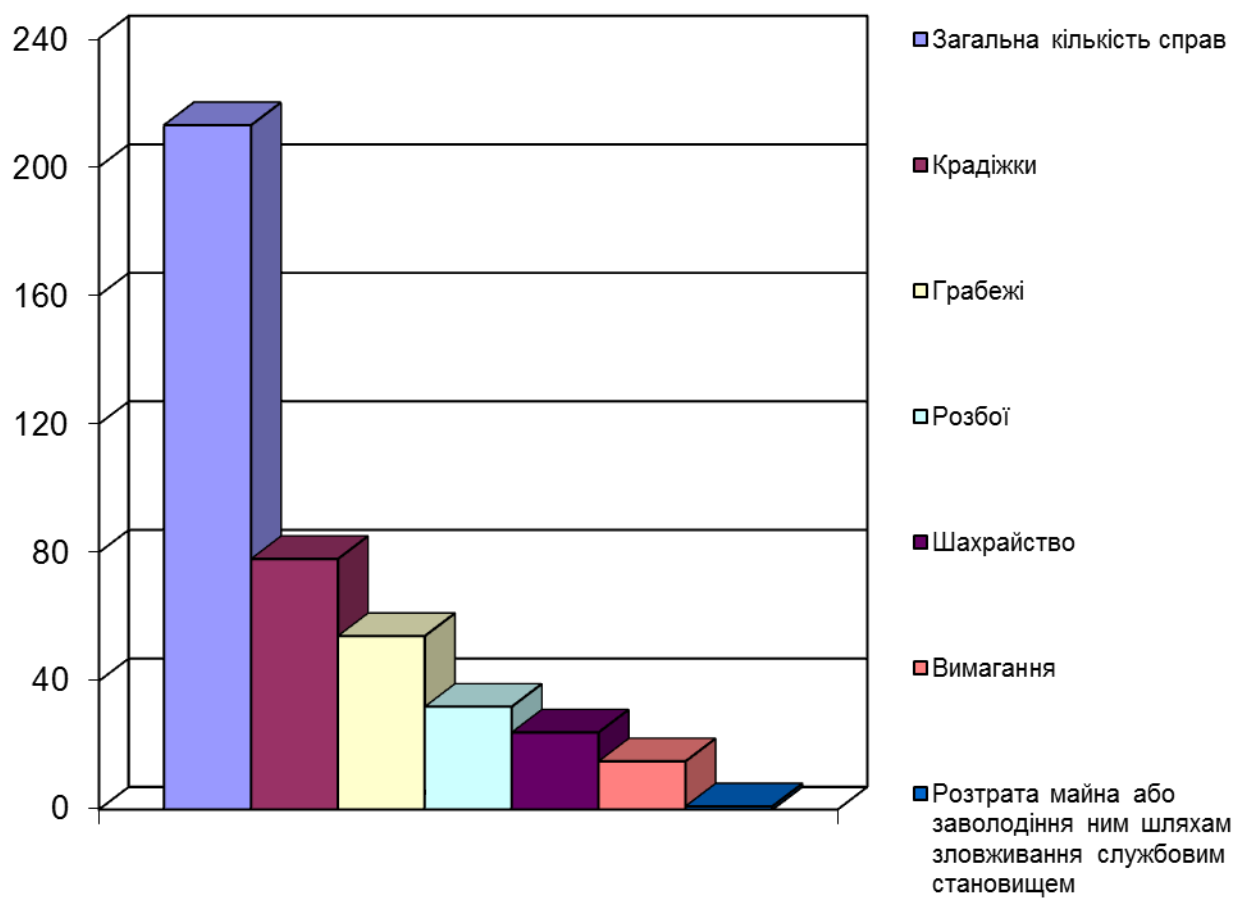
265. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності: дис... докт. юрид. наук : 01.02.03 / Карпов Никифор Семенович – К., 2008. – 522 с.

Динаміка відшкодування шкоди заподіяної злочином (кримінальним правопорушенням)
за 2010-2014 рр.

Структура злочинів у вивчених 213 кримінальних справах (провадженнях) за ознакою корисливості

ПРОГРАМА № 1

вивчення матеріалів кримінальних справ (проваджень) пов'язаних із забезпеченням відшкодуванням шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням

1. Вид злочину (ст. КК України):

крадіжки – 78 справ; грабежі – 54;
розбої – 32; шахрайство – 24
вимагання – 15

розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем – 10

2. Зміст тактичної операції «Ідентифікація викраденого майна»:

1 – огляд виявлених викрадених речей, товарів ;
2 – пред'явлення їх для впізнання потерпілому;
3 – призначення та проведення деяких судових експертиз:
7 – товарознавча експертиза;
8 – інше

3. Кримінально-процесуальні недоліки відшкодування матеріальної шкоди при розслідуванні

справ про майнові злочини:

а) складання протоколу огляду майна у відсутності понятих чи в присутності тільки одного

понятого – 18%;

б) неправильний вибір понятих при огляді майна – 50%;

в) понятим не пред'являються всі предмети, зазначені при описі майна, що підлягають вилученню при провадженні слідчих (розшукових) дій – 60%;

г) відсутність підписів на відповідних документах посадових осіб та осіб, які беруть участь в

огляді та опису майна або в обшуку (виїмці) – 11%;

д) неправильне визначення кола осіб, яким можна передавати майно на відповідальне збереження (майно передається на зберігання підозрюваному/обвинуваченому чи його близьким родичам і т.д.) – 32%.

4. Криміналістичні недоліки відшкодування шкоди при розслідуванні справ про майнові

злочини:

а) недостатнє знання окремими слідчими типових способів і найбільш вірогідних місць приховування матеріальних цінностей, що розшуковуються – 23%;

б) відсутність належного планування слідчих дій щодо розшуку викрадених і злочинно нажитих матеріальних цінностей – 40%;

в) несвоєчасність проведення огляду майна, обшуку, виїмки, яка виражається у великому

розриві між моментами порушення кримінальної справи і проведення слідчої дії – 40%;

г) недостатнє застосування науково-технічних засобів при проведенні обшуку – 20%;

д) відсутність повторних обшуків з метою розшуку викрадених матеріальних цінностей – 54%; е) односторонність у розшуку викраденого майна (майно розшукується тільки у обвинуваченого або підозрюваного і не ведеться пошук цінностей у його родичів, близьких, знайомих, у комісійних магазинах, ломбардах і інших місцях ймовірного збуту) – 34%;

е) недостатнє залучення громадськості до розшуку викрадених матеріальних цінностей – 89%

5. Форми відшкодування шкоди:

1. добровільне відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем:

- а) до порушення кримінальної справи – 0%;
  - б) після порушення кримінальної справи або інших дій, пов'язаних з порушенням кримінальної справи – 37,8%;
  - в) в період виконання вироку – 10%.
2. примусове відшкодування шкоди:
- а) забезпечення органами досудового розслідування і суду відшкодування шкоди – 27%;
  - б) безпосереднє відшкодування шкоди шляхом повернення законному власникові власності викрадених матеріальних цінностей, виявлених органами досудового розслідування, оперативними підрозділами – 27%;
  - в) утримання з винних осіб грошових сум у рахунок компенсації заподіяної шкоди в місцях позбавлення волі – не відомо;
  - г) утримання із заробітної плати певних сум в рахунок компенсації заподіяної злочином шкоди в осіб, звільнених з місць позбавлення волі – не відомо.
6. Методи встановлення матеріальної шкоди від злочину:
- 1 – ревізія (3 кримінальні справи); 2 – інвентаризація (11 справ);
  - 3 – аудиторська перевірка (2 справи).
7. Кількість проведених ревізій по окремих категоріях кримінальних справ (провадженнях) – 37%.
8. Вирішуючи питання про організацію ревізії, слідчий визначив:
- а) на яких об'єктах і з використанням яких методів її слід провести – 95%;
  - б) діяльність яких посадових осіб необхідно піддати ревізійній перевірці – 70%;
  - в) який період їх роботи підлягає дослідженню – 99%;
  - г) які фахівці потрібні для вирішення питань, що підлягають ревізійній перевірці – 60%;
  - д) інше – 21%
9. Складання проміжних актів ревізії, як важлива форма взаємодії слідчого з ревізором:
- а) мало місце – 6%, б) немає – 72%.
10. Експертні методи визначення розміру шкоди від розкрадання:
- а) судова бухгалтерська експертиза – 39%;
  - б) товарознавча експертиза – 75%; в) судово-технічна експертиза – 56%;
  - г) судово-технологічна експертиза – 43%;
  - д) інше - 39%.
11. Слідчі методи розшуку викраденого:
- а) огляди місця події, документів і предметів – 82%;
  - б) допити потерпілого і свідків – 99%;
  - в) обшук, виїмка – 84%;
  - г) перевірка показань на місці – 75%; д) контроль і запис переговорів – 13%; е) інше – 33%
12. Інші процесуальні дії слідчого:
- а) затримання підозрюваного – 88%
  - б) надання доручень на проведення слідчих дій і ОРЗ – 59%;
13. Оперативно-розшукові дії, не регламентовані Законом про ОРД:
- а) застосування службово-розшукової собаки по запахових слідах на місці події – 57%;
  - б) поквартирні та інші обходи з метою виявлення свідків у справі – 29%;

в) загороджувальні заходи – 3%.

14. Чинники, які враховувалися при проведенні ОРЗ щодо розшуку викраденого майна:

а) ступінь ліквідності розшукуваного майна – 80%;

б) розмір і кількість викраденого майна – 65%;

в) приблизно допустимі в даних умовах терміни зберігання викраденого майна в непристосованих приміщеннях, укриттях – 55%;

г) ступінь можливості легального збуту, зберігання викраденого майна в даній місцевості і

навколишніх районах – 47%;

д) можливий вид транспортування – 59%;

е) інше – 30%.

ПРОГРАМА № 2

вивчення матеріалів кримінальних справ (проваджень) пов'язаних із забезпеченням відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням

Кримінальні справи вивчалися за ознакою корисливості злочинів:

- крадіжки 78;
- грабежі 54;
- розбої 32;
- шахрайство 24
- вимагання 15
- розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем 10

Види нанесеної шкоди

- викрадені, пошкоджені, знищені матеріальні цінності 81%
- потерпілому заподіяні тілесні ушкодження 31%
- злочинні дії спричинили смерть 0,7%

Обвинувачений (особа, яка вчинила діяння)

- раніше засуджена:
  - за корисливий злочин 77%
  - за інше 23%
  - неповнолітній 8%

Який застосовувався запобіжний захід

- підписка про невиїзд (особисте зобов'язання) 44%
- взяття під варту (тримання під вартою) 56%

Особа, що вчинила злочин (суспільно-небезпечне діяння)

- щиросердно розкаялася 47%
- винною себе не визнала 24%
- визнав провину частково 19%
- (в т.ч. по заподіяній шкоді) 17%
- відшкодував шкоди:
  - повністю 20%
  - частково 39%

Викрадене

- не виявлено 37%
- виявлено: 59%
  - потерпілим оперативними підрозділами 27%
  - слідчим 22,3%
  - добровільно видано 5,0%
  - за допомогою громадськості 1,4%
  - інше 4,3%

Заходи щодо забезпечення відшкодування шкоди прийняті

- в день порушення кримінальної справи (реєстрації кримінального провадження) 1%
- після порушення кримінальної справи протягом

10 дн	4 %
1 місяць	12 %
понад 1 місяць	14%
- взагалі не проводилися	49%

Позовні вимоги заявлені:

- під час попереднього розслідування	33%
- в суді	56%
- прокурором	1%
- не заявлені	12%

У матеріалах справи (провадження) є документи:

- постанова про накладення арешту на майно	30%
- протокол про накладення арешту на майно	25%
- опис майна	23%
- додаток до опису (фотознімки, цінники і т.д.)	4,8%
- розписка про зберігання	23%
- постанова про проведення виїмки (вилучення)	14%
- протокол виїмки (вилучення)	40%
- постанова про проведення обшуку	35%
- протокол обшуку	45%
- постанова про проведення особистого обшуку	15%
- протокол особистого обшуку	15%
- явки з повинною з видачею викраденого	5%
- протокол прийняття доставленого	90%
- протокол допиту обвинуваченого, його родичів і т.д. про цінності обвинувачуваного	17%
- запити про цінності обвинуваченого і членів його сім'ї	2%
- запити в ощадбанки, комерційні банки, держбанки	13%
- запити про наявність автотранспорту	28%
- запити в бюро технічної інвентаризації про наявності будівель, квартири	38%
- запити в державні, комерційні страхові фірми про страхування	2%
- запити в нотаріальні контори про укладення угод	2%
- запити завідуючим комісійних магазинів, ломбардів	12%

Накладено арешт на цінності обвинуваченого:

- з моменту порушення кримінальної справи:	
в день порушення	0%
протягом 3 дн	1%
10 дн	2%
1 міс	10%
понад 1 міс	12%
- не накладений, оскільки не було необхідно	35%
- не накладений, хоча була необхідність	49%

Майно, на яке накладено арешт, передано на зберігання:

- ЖЕК (ЛКП)	60%
- іншим держ. підприємствам, установам, організаціям	3%
- родичам	24%
- іншим, в т.ч. і сусідам	12%

- особі, на майно якого накладений арешт 3%

Повторне накладення арешту на майно:

- проводилось	11%
- не проводилося	89%
- проведено безрезультатно	87%
- проведено з результатами	13%

Питання взаємодії слідчого і оперативних підрозділів:

- в цілому є доручення оперативним органам про розшук викраденого:	49%
- майна підозрюваного/обвинуваченого	12%
- майна цивільного відповідача	12%
- відсутнє	37%
- чи використовувалися оперативно-розшукові дані	85%

Результат виконання доручення:

- досягли мети	65%
- безрезультатні	12%
- відомості відсутні	23%

Предмети, вилучені як речові докази.

- після огляду та залучення до справи повернуті власнику	7%
- залишені на зберігання у кримінальній справі (провадженні)	20%
- передані на зберігання до камери речових доказів	27%

Відшкодування шкоди, шляхом повернення викраденого власнику, в стадії досудового розслідування:

- не відшкодовано	73%
- до 25%	50%
- до 50%	42%
- до 75%	7%
- понад 75%	3%

Причини та умови, що сприяють укриттю обвинуваченим майна:

- встановлено	47%
- з'ясовувалися, але не встановлені	15%
- не з'ясовувалися	38%

Завершену справу:

- направлено до суду	92%
- припинено	8%

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Львівського державного університету
внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент
полковник міліції

 Р. І. Благути

21 09 2015

АКТ

05. 10. 2015

м. Львів

№ 36

Про впровадження результатів дисертації
Татарина Ігора Івановича
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук за темою
«Забезпечення відшкодування шкоди,
заподіяної кримінальним правопорушенням,
на досудовому розслідуванні»
в освітній процес

ПІДСТАВА: наказ ректора Львівського державного університету внутрішніх справ від 24 вересня 2012 року № 431.

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації наукової роботи, доктора юридичних наук, доцента полковника міліції Балинської О. М.;
- начальника навчально-методичного центру, кандидата юридичних наук полковника міліції Строцького Р. Є.;
- полковника міліції, начальника факультету з підготовки слідчих, кандидата юридичних наук, доцента Авраменка О. В.
- підполковника міліції, начальника кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету з підготовки слідчих, кандидата юридичних наук, доцента Хитри А. Я.

Комісія відповідно до наказу по університету від 24 вересня 2012 року № 431 розглянула й узагальнила подані наукові публікації здобувача кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету з підготовки слідчих Татарина І.І. за темою дисертації: «Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні»:

1) Татарин І.І. Відшкодування заподіяної злочином шкоди у кримінальному процесі: Європейські стандарти і правотворча практика України / І.І. Татарин // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Випуск 2 (2). – ЛьвДУВС, 2012. – С. 358-370.

2) Татарин І.І. Поняття і види шкоди, заподіяної злочином / І.І. Татарин // Науково-практичний журнал «Європейські перспективи». – № 3, частина 3. – 2012. – С. 74-81.

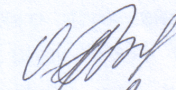
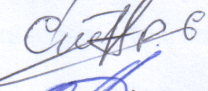

3) Татарин И.И. Понятие имущественного ущерба, подлежащего возмещению в уголовном производстве Украины / И.И. Татарин // Международный научно-практический правовой журнал «LegeasiViata». – № 1/3. – 2014. – С. 173-177.

4) Татарин І.І. Підстави, умови та порядок здійснення кримінально-правової реституції / І.І. Татарин // Міжнародне та вітчизняне законодавство в умовах сучасних реформаційних процесів: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Київ : Центр правових наукових досліджень, 2012. – С. 145–149.

5) Татарин І.І. Підстави заявлення цивільного позову у кримінальному провадженні / І.І. Татарин // Всеукраїнська науково-практична конференція «Економіко-правові виклики 2014 року» (6 грудня 2013 року). – Львів : Національна академія наукового розвитку, 2014. – С. 156–159.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані публікації заслуговують на запровадження для використання у навчальному процесі ЛьвДУВС, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес» та «Методика розслідування окремих видів злочинів», можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи курсантів.

Члени комісії

 О. М. Балинська
 Р. Є. Строцький
 О. В. Авраменко
 А. Я. Хитра